KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BAKOS ISTVÁN
BALÁZS GÉZA
CSEKE PÉTER
GÁL SÁNDOR
GYARMATI GYÖRGY
HÓDI SÁNDOR
JANOX
KÁNTOR LAJOS
KENÉZ FERENC
KESERÜ KATALIN
MÁK FERENC
MÁTÉ LÁSZLÓ
PÉTER LÁSZLÓ
POMOGÁTS BÉLA
POSZLER GYÖRGY
TARI ISTVÁN
TŐZSÉR ÁRPÁD
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ
ZELEI MIKLÓS

10

III. FOLYAM
2015.
OKTÓBER

MAGYAR SZIGETEK ÉS SZÓRVÁNYOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

KORUNK
FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY
HARMADIK FOLYAM • XXVI/10. • 2015. OKTÓBER

TARTALOM

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ • Sikoly és sóhaj (*vers*); „Midőn ezt írtam…” (*próza*) 3
BALÁZS GÉZA • A kultúrák és nyelvek szétesése 5
MÁTÉ LÁSZLÓ • Stoš via Košice 10
POMOGÁTS BÉLA • Otthon mindenütt a magyar „szigettengereken” 16
TŐZSÉR ÁRPÁD • Időcsapdák (*Naplójegyzetek 2008-ból*) 24
TARI ISTVÁN • Falusiratók a városiasodás idején? 35
GÁL SÁNDOR • Az ünnep (*vers*) 43
POSZLER GYÖRGY • Bizonytalan remények és tétova kételyek (II.) 45
FELLINGER KÁROLY • Átjárás, Kéreggyűjtés, Illatok, Visszanézés (*versek*) 61
ZELEI MIKLÓS • Rögzítő (*próza*) 62

■ **TOLL**
KENÉZ FERENC • Hol az író hazája? 64

■ **HISTÓRIA**
GYARMATI GYÖRGY • A fegyverszünet… nem vet véget a háborús állapotnak 67

■ **VILÁGABLAK**
HÓDI SÁNDOR • Lassú kijózanodás 73
BAKOS ISTVÁN • A nyugati magyar diaszpóra visszaútja 77

■ **MŰ ÉS VILÁGA**
KÁNTOR LAJOS • Kisebbségi gólok? (vagy: Einstein és a Teremtés) 84
JANOX • Az ómegától az alfáig 86
KESERÜ KATALIN • Erdélyi János nyomában 89

■ **DOKUMENTUM**
Alexandru Vaida-Voevod és Iuliu Maniu levélváltásai 1919–1920-ban
(*Molnár Judit bevezetőjével és fordításában)* 98

■ **KÖZELKÉP**
MÁK FERENC • Befalazott gótika 104
PÉTËR LÁSZLÓ • „Megmaradtak a jég hátán es” 107
BOKOR ERIKA • Vajdasági tájház – amerikai magyar segítséggel 110
TUSSAY SZILÁRD • Camp Sunrise,
avagy angol tábor erdélyi magyar fiataloknak 111

■ **TÉKA**
LÁSZLÓ SZABOLCS • Mindent lecsupaszító, mindent kicsontozó évek (*Sasszé*) . .112
PÉTER ÁRPÁD • Remény és megértés 114
LAKATOS ARTÚR • „Az elmúlt mintegy másfél évszázad
magyar történelméről… új ismereteket adni” 116

■ **TALLÓ**
PÉTER ÁRPÁD • Az összetartozás ünnepei 118
CS. P. • Nagy Pál üzenete a székely Mezőségből 121
FAZAKAS LÁSZLÓ • Jó döntés volt? Rossz döntés volt? De mi lett volna, ha…? . . .122
RIGÁN LÓRÁND • Iszlám reformáció? 123
CSEKE PÉTER • Visszatekintő 124

■ **ABSTRACTS** 126

■ **TÁMOGATÓINK NÉVSORA** 127

■ **KÉP**
PÉTËR LÁSZLÓ

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Susţinem
CLUJ-NAPOCA 2021
Capitală Culturală Europeană
oraş candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND (filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)
■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR
■ A megjelenéshez támogatást nyújt a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Bethlen Gábor Alap, a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács, a Nemzeti Kulturális Alap, a Román Kulturális Alap, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, az Új Budapest Filmstúdió.
■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org
■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407
■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés 50, félévi előfizetés díja 26 RON.
A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi; a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 0036-709-429-332, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.
■ Revistă finanţată cu sprijinul Ministerului Culturii
■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei – Consiliului Local Cluj-Napoca
Proiectul susţine candidatura oraşului Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021.
■ Proiect editorial co-finanţat de Administraţia Fondului Cultural Naţional; Proiectul nu reprezintă în mod necesar poziţia Administraţiei Fondului Cultural Naţional. AFCN nu este responsabilă de conţinutul proiectului sau de modul în care rezultatele proiectului pot fi folosite. Acestea sunt în întregime responsabilitatea beneficiarului finanţării.
■ Revistă editată de Asociaţia de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)
■ ISSN: 1222-8338 Ára 5 RON

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

Sikoly és sóhaj

Kutlán Andrásnak

I.

Cirkuszi sátrát az idő bontja,
a fej megbillen, lepusztul lombja.
Mérem az eget háttal a napnak:
a jelek újabb romlást mutatnak.

Ki belegondol, bele is szédül.
Itt lenn és ott fenn államcsíny készül,
a hírhozó angyal forgószél foglya,
ájultra pörgeti, pokolra dobja.

Pokolfüst bűze, korma is száll rám,
lukas tüdővel sípol a Sátán,
nyílik a föld… halottaim látom.
A verejték rám fagy. Az lesz kabátom.

II.

Ősei jogán
bolyong az ősz itt.
Valakit áltat,
valakit bőszít,
rám mutat, ágyát
kínálja. Nem kell!
Itatna válogatott
szeszekkel,
arca vigyorban,
agya bekattan…
Csörtet már felém
a sebzett vadkan.

III.

Hajamnak helyén bozót, ha lenne,
fekete holló fészkelne benne.
Hollónak torka csőre lesz töltve,
aki csak hallja, lúdbőrzik tőle.
Sikoly és sóhaj a Tiszaháton.
Ezt tedd a képre, Bandi barátom.

„Midőn ezt írtam…"

■ Ha nem is volt már egészen tiszta az ég, tudtuk azért, merről, miért fú a szél, és követni tudtuk a nap útját is felkeltétől lenyugovásáig. Honnan való hát mégis a lira húrjainak ily elképesztő lehangoltsága, miféle léthelyzet az, amelyben megkeseredik a tavasznak s a nyárnak a test és lélek örömére csöpögtetett méze? Az utóbbi másfél évtized súlya alatt résnyi repedés keletkezett a jövő falán, így lettek előre láthatóvá a jelen történései. Csakis így lehetett.

Kutlán Bandi, a kárpátaljai származású, ám öregségére Szentendrén megállapodott festő, aki a Pismány-hegy legtetején ütött tanyát, reggelente letekint a völgybe, s bár szemét csak a skanzen szellemépületein járatja végig, sorra nyílnak előtte az idő ablakai. Egyikben Sztálin fogságában elpusztult apja szellemét látja, a másikból Kárpátalja megfélemlített, csak Istenében reménykedő magyarsága néz rá, de a harmadik már nem is ablak, hanem az ukrajnai állapotok borzalmait közvetítő képernyő. Van azonban negyedik látnivaló is. Nem ablak és nem képernyő, valósága mégis keserű. A Kárpát-medence és Európa sarkig kitárt kapuján, mint a kettényílt Vörös-tengeren, özönlik felénk Ázsia s Afrika népe. Miért? A fegyverrel exportált demokráciák által előidézett káosz következménye mindez, vagy csak a csőre töltött torkú holló, a békének hazudott állapot felborzolt tollú madara rikoltja tele rémhírrel a világot?

Meg fogjuk tudni az igazságot, hamarosan meg fogjuk tudni.

Beregszász – Mezővári, 2015. augusztus 27.

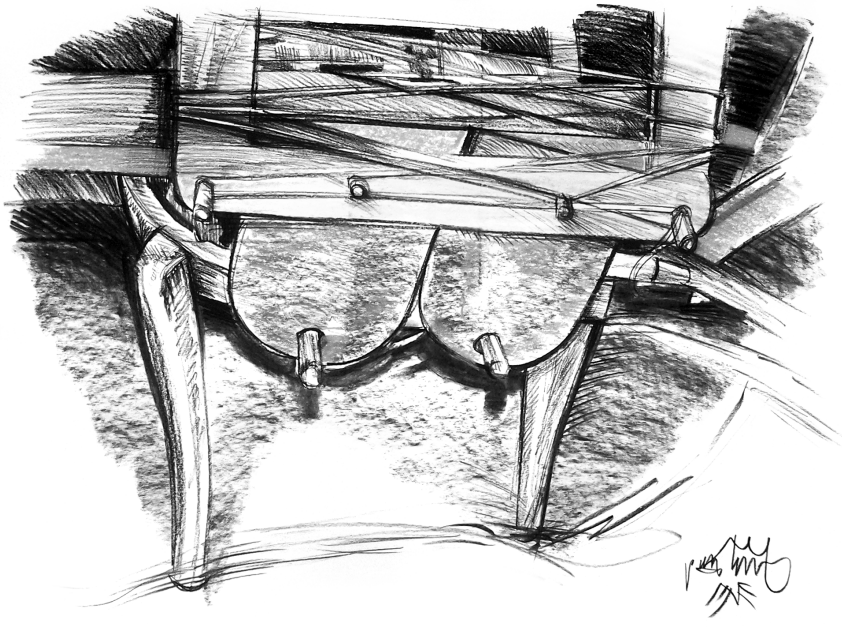

BALÁZS GÉZA

A KULTÚRÁK ÉS NYELVEK SZÉTESÉSE

A szórványosodás (vagy ahogy Hódi Sándor, vajdasági pszichológus még érzékletesebben nevezi), a „szivacsosodás”, a nyelvvesztés szorosan összefügg a társadalmak életével, különösen a mentalitással, identitással, vagy ahogy korszerűtlenül nevezhetnénk: a néplélekkel. A nyelvek felívelése, elterjedése és visszaszorulása párhuzamot mutat a társadalmak felívelésével és visszaszorulásával.

A társadalmak összeomlása

■ Diamond Jared M. a következő öt okot véli a társadalmak összeomlásában: 1. ökológiai problémák, 2. a források kimerítése (iskolapéldája a Húsvét-sziget), 3. éghajlatváltozás, 4. ellenséges szomszédok felbukkanása, a barátságos szomszédok csökkenése, 5. a társadalmi válaszok elégtelensége. Diamond könyve *Összeomlás* (Collapse) címmel jelent meg, de talán még pontosabb lenne az „önsorsrontás” cím.

Vajon miért nincsenek hatásos társadalmi válaszok az összeomlás elkerülésére? Ennek ezek a fő okai: 1. a problémák nehezen vehetők észre, 2. lehet, hogy észreveszik a problémát, de tétlenkednek, 3. azután ok lehet az előrelátás hiánya (a stratégák hajlamosak hadseregüket az előző háborúra felkészíteni, főleg, ha győztek), valamint 4. gyakori, hogy irracionális cselekvésekbe menekülnek.

...új beszélők jelennek meg a porondon (nyelvet váltók, bevándorlók). Meglehet, hogy az európai nyelveket nem európaiak viszik majd tovább. És az is meglehet, hogy nem viszik tovább.

A szerző ez irányú gondolatait elsőször 2013. november 4-én A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága által szervezett „*Kenyérhéjmagyarok” – Magyar szórványképek, szórványfelfedezők* című budapesti konferencián fejtette ki. A 2015-ben megindult drámai bevándorlás sok tekintetben aktualizálja az ott elmondottakat.

Ennek egyik jellemzője az általam „halmozásnak” nevezett jelenség: például valamilyen „fölösleges” cselekvés túlzásba vitele: népviselet (divat) túlzott kivirágzása, pazarló-tobzódó (nép)szokás vagy éppen irracionális mennyiségben építmények halmozása (piramisok, templomok, sztúpák; de a mai korok jellemző „túlhajszoltságra” utaló épületeit is sorolhatnánk a cigánypalotáktól a dubaji felhőkarcolókig). A történelem több tucat példát mutat a múlt öngyilkos társadalmaira.

A nyelvek összeomlása

■ Az összeomló társadalmak értelemszerűen magukkal rántják a nyelveket is. A Római Birodalom egy korabeli csaknem világnyelvet rántott magával: a latint. A latin lingua franca volt az egész Mediterráneumban, s ha a Vatikánnak nem lenne államnyelve, föltehetőleg már elhamvadt volna. Presztízse így is folyamatosan csökkent, s napjainkban gyakorlatilag eltűnik – igaz, így is több mint másfél ezer évvel élte túl virágzó társadalmát.

Sem az egykor volt, sem a mai nyelvek pontos számát nem ismerjük. Minden valószínűség szerint a történelem folyamán (a monogenetikus nyelvelmélet szerint) egy nyelvből lett nagyon sok, sok ezer (egyesek még 7000 nyelvet is tudni vélnek, de ha általában területi nyelvváltozatokban gondolkodunk, akkor ennél is jóval nagyobb a szám), s ezekből napjainkban, századunkban lesz nagyon kevés. Vagyis a nyelvi összeomlás már javában zajlik. A folyamat jósolói szerint jelen évszázadunkban a nyelvek 90 százaléka eltűnhet. Ilyen nagyarányú és gyors kulturális (nyelvi) visszaszorulásról nem tudunk a történelemben. A nyelvek visszaszorulása, kihalása nem föltétlenül jár együtt az adott etnikum (csoport, közösség, nép) eltűnésével. A legtöbb esetben csak nyelvfeladás, nyelvcsere következik be. Tehát a kis nyelvek rohamosan háttérbe szorulnak a nagy nyelvekkel szemben. A tendencia egyértelműen egyirányú: az emberi csoportok mindig „fölfelé” tanulnak nyelveket. Az angol pedig egyértelműen világnyelvvé vált, a világ idegenforgalma, turizmusa, kereskedelme, felsőoktatása és tudománya (többféle szintű) angolul zajlik.

Közeli tapasztalataink vannak a nyelvek visszaszorulásáról, kihalásáról. Csak a Kárpát-medencében tucatnyi nyelv tűnt el, vagy olvadt be egy másikba. A honfoglalás előtti nyelvek nyomtalanul tűntek el, nem tudunk semmit a hun, az avar nyelvről, s szinte csak a nevét ismerjük a besenyő, a jász, a kun nyelvnek. Pedig tudomásunk szerint senki nem irtotta tűzzel-vassal a besenyő, a jász vagy a kun nyelvet. Beszélői egyszerűen föladták őket – ráadásul viszonylag rövid idő (pár száz év) alatt.

Még a lehetséges nyelvi összeomlás előtt azért kell erre fölhívni a figyelmet, mert a magyar nyelv esetében is vannak ilyen, a visszaszorulásra és a nyelvváltásra utaló jelenségek. Bár a magyar nyelvet egyelőre senki sem sorolja a kihalás útjára került nyelvek közé. Ám éppen a szórványosodás az a jelenség, amely el kell hogy gondolkoztasson bennünket.

Kicsiben talán a területi nyelvváltozatok, a nyelvjárások is jelezhetnek valamit. Igazából azonban fogalmunk sincs, hogy hány nyelvjárás van a világon. Különösebben meg nem alapozott becslés szerint 40 ezer. Számos nyelv csak nyelvjárásokban létezik. Köztudott, hogy ott, ahol köznyelv vagy köznyelvek vannak, a nyelvjárások is visszaszorulnak, de az is igaz, hogy ellentétes, „nyelvjárásiasodásra” utaló tendenciák ugyancsak vannak. Ugyanígy a nyelvek „élettanában” a kiháló mellett beszélhetünk stagnáló, terjeszkedő, illetve most alakuló nyelvekről is. De ezek együtt is jóval kisebb számban vannak, mint a visszaszorulók.

Nyelvvesztés és szórványosodás

■ A nyelvvesztés és a szórvány kérdése összekapcsolódik. A szórvány különféle formái egy irányba mutató nyelvi változást mutatnak: nyelvvesztést, nyelvcserét. A szórványt a kultúrák élettörténete (kultúrdinamikája) hozza létre. Végső soron a világon mindenki valahonnan jött.

A szórványosodás történelmi mozgásokkal van kapcsolatban: vándorlás (migráció), egyes helyekre (különösen nagyvárosokba) tömörülés (agglomeráció). Sokféle szórvány létezik: kulturális, nyelvi, vallási. Tág értelemben a finnugor nyelvű magyarság is egy „sziget" az indoeurópai nyelvű népek tengerében. Kezdeti szórványoknak tekinthetők a korai határőrvédelem telepítései, a gyepűk. A magyar nyelvben halvány nyomai vannak az ország szélső szögleteiben telepített határőr székelyek emlékének. Az ide-oda költözések, vándorlások etnikai izolátumokat (elszigetelődéseket) hozhatnak létre. Magyar példaként az ún. palóc kirajzást említhetjük erre. Egy korábbi, a hagyományos életmódját és nyelvét őrző közösség: a reliktum (maradvány). Magyar példaként a nyírségi tirpákok, újabban a második világháborús lengyel, majd az ötvenes évekbeli görög menekültek említhetők. A szállásterületét elhagyó s a világban szétszóródó nép létmódja a diaszpóra (iskolapéldája a zsidó nép), de magyar példákat is említhetünk (észak- és dél-amerikai magyar kivándoroltak/emigránsok lakóhelyei). A helyén maradt, de határokkal mégis szétszabdalt népekre ugyancsak sok példát hoz a történelem. A magyar nép Trianon utáni helyzete az ún. mozaiknemzet jelenségét mutatja: egy nyelv több országban. A „mozaikosodás" is a szórványosodásnak egy sajátos formája. Hiszen a történelmi időszakoktól függően hol az egyik, hol a másik „mozaik" határokkal, szabályokkal, nyelvvel stb. el van szigetelve a többi nemzetrésztől. Végül említendők az ún. multietnikus társadalmak: újkori népvándorlás eredményeként fejlettebb társadalmakban nagyszámú soknyelvű bevándorló jelenik meg, utódaik, a második és harmadik generációs „bevándorlók" pedig egy összetett kulturális-nyelvi identitást örökölnek. A sokféle kultúra és nyelv eleinte negyedekben, gettókban összpontosul, később szétáramolhat. Magyar viszonylatban is beszélhetünk ilyen kezdeményekről: ide sorolható a kínai negyedek kialakulása.

A kulturális szórványosodás és a nyelvvesztés tehát párhuzamos folyamat. Egy kultúra, egy nyelv általában egy kisugárzó központot, egy tömböt alkot. Erről a tömbről valamilyen módon leváló egységek a szórványok (elszigetelődések), a diaszpórák (elvándorlással keletkezett telepek). A folyamat neve: szórványosodás. A szórványban használt nyelvváltozat a nyelv- vagy pontosabb meghatározással: nyelvjárássziget. Kiterjesztve néprajzi nyelv- vagy nyelvjárásszigetről is beszélhetünk. A nyelvszigetek pont- vagy foltszerű megjelenésű, zárt nyelvű települések más nyelvű területen.

Nyelvsziget és szórvány

■ A nyelvsziget másként: szórvány. Jellemzőit így ragadhatjuk meg: 1) egy adott etnikum kisebbségként, szétszóródva él más népek között, de nem elszigetelten, hanem környezetével egymásra ható szociális, kulturális kapcsolatban, 2) nem reliktum, nem zártság – interakcióban van a környezetével, 3) a többségi kultúrához való kapcsolata meghatározó. A szórványokra jellemző a kettős, hármas kötődés/identitás (anyaország, anyanyelv, többségi kultúra, saját/belső kultúra). Ennek kulturális formáit (Jungbauer nyomán) így nevezik: Altgut, Neugut, Lehngut. A hagyományos szórványok s így a szórványosodás kimutatására a nyelvi, nyelvjárási és néprajzi atlaszok a legalkalmasabbak, bár a városok, agglomerációk multikulturális összetettségét már ezek sem képesek kirajzolni.

A szórványosodást hősies metaforákkal is szokták jelezni: sziget (ami küzd a süllyedés, az elveszés ellen) vagy például a nemrég alkotott költői kifejezés: kenyérhéjmagyarság.

A magyar nyelv tehát valószínűleg visszaszoruló állapotba lépett, ám a szórványosodása már egyáltalán nem „valószínűségi" kérdés, hanem nyelvjárási atlaszokkal (kartográfiai módszerrel), felmérésekkel bizonyítható tény. A magyar nyelvtömbről az elmúlt száz évben egyre nagyobb részek szakadtak le, váltak nyelvszigetté. A nyelvszigetek pedig előbb-utóbb felszámolódnak. Az Eszék melletti szlavóniai – kórógyi – nyelvszigetet (szigetmagyarság) az 1990-es évek jugoszláv háborúja csaknem felszámolta.

A szórvány kultúrája és nyelve lehet erősen hagyományos jellegű, de egy idő után mindennél jobban ki van téve a kulturális és nyelvi áthatásoknak (interkulturális viszonyoknak, interferenciának), bizonyos esetekben a kulturális erőszaknak, aminek eredménye a kultúra- és nyelvfeladás, besimulás, beolvadás a többségi környezetbe. A szórványok nyelvi helyzetét leginkább a kétnyelvűségi jelenségek mutatják. A kevertnyelvűség rendszerint kétnyelvűséghez vezet. Ezért van valamiféle tartózkodás a közösségekben a nyelvi idegenszerűségek ellen. A kétnyelvűségnek számos formája, lépcsőfoka ismert. Hangsúlyozni kell, hogy a kétnyelvűségben igazából csak egyenlőtlenségek vannak, s rendszerint van egy uralkodó nyelv. A kétnyelvűség a legtöbb esetben a nyelvfeladás előszobája. Másként úgy fogalmazhatunk: hogy az akár áldásosnak is tekinthető kétnyelvűség végeredményben a kis nyelvek és kultúrák pusztulásához és a várható kevésnyelvűséghez vezet.

Sokféle szórvány, sokféle helyzet, sokféle stratégia

■ A szórvány sokféle nyelvi helyzetére a következő példákkal világítunk rá: a) történeti, tömbről/anyaországról levált, különfejlődött archaikus egyedi nyelvjárás (nagybörzsönyi német, moldvai csángó), b) egy szórványtömb, több nyelvjárással (Swäbische Türkei), c) egy nagyobb nyelvjárás reliktuma (palóc kirajzás: szórványok a Bánságban, Bánátban), d) a magyar köznyelvtől elszigetelődött: burgenlandi (felsőőri) magyarok, e) a tömbbel kapcsolatban lévő nyelvjárás (szlovéniai, pl. Lendva környéki magyar), f) egy nyelvjárásból városba költözöttek (bukaresti magyarok), g) egy nyelvjárásból más földrészre emigrálók (kínaiak Újpalotán), h) egy köznyelvből más földrészre emigrálók (brazíliai telepesek), i) anyaország nélküli szórványok (cigányok).

A sokféle szórványhelyzet nem kezelhető egyféle nyelvpolitikával vagy nyelvstratégiával. A nyelvstratégiák nagyon fontosak. Ezek a nyelvészetileg megalapozott nyelvpolitikából és nyelvstratégiából következhetnek. A jogi, nyelvjogi kérdések bár jószándékúak, de a jelenségek kezelésére nem alkalmasak. Fontos feladat a multietnikus világ sajátos törvényeinek antropológiai feltárása. Számos illúzióval le kell számolni. Például a népek és a nyelvek örökkévalóságának, folyamatosságának illúziójával. Ennek ellenére aligha tagadható, hogy minden egyes nép és nyelv saját maga felelős a saját maga kultúrájáért és nyelvéért.

Másra mutogatni felesleges.

Ki kell mondani: a magyar nyelv egyértelműen stagnáló, de sok jel mutat arra is, hogy már visszaszoruló fázisban van. Folyamatosan csökken a magyar nyelvet beszélők száma. Ennek egyik oka a csökkenő népszaporulat, de ennél nagyobbra becsüljük a magyar nyelvet elhagyók számát. A magyar nyelv ugyanazt mutatja, mint az európai nyelvek túlnyomó többsége: eredeti beszélőik száma csökken, viszont új beszélők jelennek meg a porondon (nyelvet váltók, bevándorlók). Meglehet, hogy az európai nyelveket nem európaiak viszik majd tovább. És az is meglehet, hogy nem viszik tovább.

KAPCSOLÓDÓ IRODALOM

Balassa Iván: *A határainkon túli magyarok néprajza*. Gondolat, Bp., 1989.
Balázs Géza – Takács Szilvia: *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Pauz-Westermann, Inter, PRAE HU. Kiadó, Celldömölk–Budapest, 2009.
Becker, Siegfried: *Az etnikumok közötti kapcsolat és a kulturális béke*. Néprajzi Látóhatár 2000. IX/1–2. 45–54.
Diamond, Jared: *Összeomlás. Tanulságok a társadalmak továbbéléséhez*. Typotex, Bp., 2007.
Gyivicsán Anna: *A nyelvszigeti kultúra néhány kérdéséről (a magyarországi szlovákok példáján)*. Néprajzi Látóhatár 2000. IX/1–2. 63–70.
Jungbauer, G.: *Sprachinselvolkskunde*. Zeitschrift für Volkskunde III 143–150.
Keményfi Róber:. *A nyelvsziget fogalmának ideológiai hátteréről*. Néprajzi Látóhatár 2000. IX/1–2. 1–10.
Lukács László: *A néprajzi látásmód az ezredfordulón*. Székesfehérvár, 2006.
Öllős László: *Emberi jogok – nemzeti jogok*. Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai? Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.
Pátrovics Péter: *Nyelv és identitás*. Polísz 2011. 139. kötet, 76–81.
Pénovátz Antal: *A nyelv mint a hagyományos népi kultúra jellemzője*. Néprajzi Látóhatár 2000. IX/1–2. 97–106.
Pusztay János: *Nyelvével hal a nemzet*. Teleki László Alapítvány, Bp., 2006.
Voigt Vilmos: *A nyelv politikai védelmének kiterjesztése*. In: *Jeles jogok – jogos jelek. Nyelvi jogok – társadalmi konfliktusok*. Szerk. Balázs Géza – Voigt Vilmos. Magyar Szemiotikai Társaság, Bp., 2000.
Voigt Vilmos: *A nyelvsziget (szigetkultúra) védelme*. Néprajzi Látóhatár 2000. IX/1–2. 55–62.
Weber-Kellermann, Ingeborg: *A „nyelvsziget-néprajz"-ban jelentkező internetnikus viszonyok kérdéséhez*. Néprajzi Látóhatár 2000. IX/1–2. 11–25.

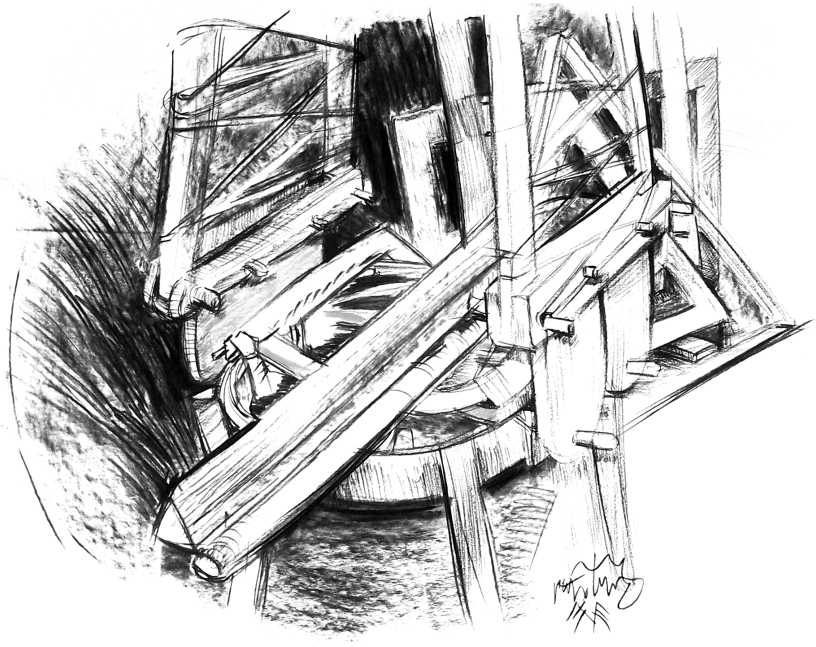

MÁTÉ LÁSZLÓ

ŠTOS VIA KOŠICE

A címben szereplő irány Kassa (via Košice) Fábry Zoltán számára nemcsak egy megyeszékhelyet jelent, hanem a Várost, amely a magyar történelem, nyelvművelés, irodalom, kultúra fontos központja...

■ Több mint nyolcvan évvel ezelőtt a *Korunk* csehszlovákiai szerkesztőjeként Fábry Zoltán ezt a címet adta meg a lap első oldalán. Igaz, már a húszas évek derekán megjelentek írásai a Romániába szakadt magyar közösség folyóirataiban, többek között a kolozsvári *Keleti Újság*ban, a *Genius*ban, az *Új Géniusz*ban, majd a *Periszkóp*ban, de termékeny és hosszabb távú együttműködést a *Korunk*kal alakított ki. Dienes László már az indulásnál bevonta a folyóirat munkatársi gárdájába, Gaál Gáborral pedig – évtizedes baráti kooperáció eredményeként – Fábry *a Korunk szlovenszkói mindenese*. Azt, hogy az idősebb és tapasztaltabb főszerkesztővel való együtt munkálkodása számára is eligazító volt, ekképpen nyugtázta: „Én forrtam, sisteregtem, *ő* nevelt. Írásaimat szenvedély fűtötte, *ő*t fegyelem vezette, értelmi megállapodottság." (*Valóságirodalom,* 1967)

A Fábry által eredetileg megadott cím – *Fábry Zoltán, Štos via Košice* – nemcsak a két háború közötti időszakban használt postacíme volt, hanem a (cseh)szlovákiai (felvidéki, felföldi, szlovenszkói) magyar közösség sorsának is egy megkerülhetetlen fejezetcíme, ami a mai napig a kisebbségi sorsvállalás sajnálatosan aktuális konklúziókkal szolgáló leckéje – breviáriuma. Ahogyan *ő* összegzi életét és munkásságát: „Tanú és tanulság voltam […], nem a tanúság volt a legfontosabb, de a tanulság!" (*Tanú és tanulság voltam,* 1977)

Szülőhelye, Stósz, Felső-Bódva menti német település, lakosai a tatárjárás után érkeztek erre a vidékre, és a bányák közelében elszórtan laktak. A bányák kimerülésével a porták egyre jobban egymásra tolódtak – *stószolódtak* –, innen lett a tele-

pülés neve: Stósz. Lakóit – és a közeli Mecenzéf lakosait – a környékbeli magyarok *mántáknak* nevezték, ahogyan az Szepességben *cipszereknek* vagy Észak-Gömörben a dobsinai németeket *bulénereknek*. Stósz annyira Abaúj északi csücskében, a Szepesség közelében van, hogy a hét alsó-szepességi bányaváros közé is sorolták. Bányáiban gazdagon volt ezüst, réz; Stósz rézműves céhe az egyetlen volt Magyarországon.

Városi szabadalmait maga a Nagyságos Fejedelem, II. Rákóczi Ferenc is megerősítette, mert Mecenzéf és Stósz nemcsak kurucokat adott, de kardokat és szuronyokat is szállított. Hasonlóan az 1848/49-es szabadságharc idején a mánták magyar honvédekként harcoltak, fegyvert kovácsoltak, szuronyokat köszörültek, ahogyan a szólásmondás is felmaradt: *Mecenzéf kovácsolt, Stósz köszörült.* Fábry Zoltán mindig büszkeséggel emlegette apai nagyapját, a negyvennyolcas nemzetőrkapitányt és evangélikus esperességi egyházfelügyelőt, aki a későbbi szülőházát is építette, és a Stószon átfolyó Bódva patakocska mellé hársfasort telepített: a stószi *Unter den Linden*t, ami a mai napig a település ékessége és jellegzetessége.

Fábry Zoltán a millenniumi évek után egy esztendővel, 1897. augusztus 10-én itt születik Fábry József és Jäger Zsuzsanna – magyar apa és német anya – második gyerekeként. Elemi iskolába Stószon jár, majd 1908 és 1915 között a Rozsnyói Evangélikus Főgimnázium diákja.

Észak-Gömör fővárosa, Rozsnyó, életének fontos állomása. Nem csoda, hogy a két főgimnáziummal (katolikus, evangélikus), saját lappal (*Sajó Vidék*) és az évszázados bányász tradíciókon alapuló gazdag kulturális élettel rendelkező város – az ő megfogalmazásában: *a Drázus-parti Athén* – idillikus hangulatába robban be a nagy háború kitörése. Korosztályához hasonlóan ő is hadi érettségit tesz, utána besorozás az osztrák–magyar hadseregbe, rövid kiképzés, majd irány a galíciai front.

A sors kifürkészhetetlen véletlenje, hogy negyven évvel később Fábry Zoltán alma matere nekem is otthont adott – genius loci? –, igaz, nem evangélikus gimnáziumként, hanem pedagógiai iskolaként. Be kell vallanom, hogy a szecessziós épületben – azokban az ötvenes években! – az evangélikus gimnázium múltját hallgatás kísérte, Fábry Zoltánról is kevés szó esett. Hetvenedik születésnapjára a város díszpolgárságot adományozott neki, és a rendszerváltás utáni években az evangélikus gimnázium jeles magyar és szlovák diákjait megörökítő emléktáblán az ő neve is ott szerepel. Az idén mi is szerettünk volna elhelyezni az épület bejáratához egy kétnyelvű emléktáblát, amely arra emlékeztetett volna, hogy az épületben nyolc évig (1953–1961) pedagógiai iskola működött, amely a iskoláink újraindulásának időszakában több mint 300 alsó tagozatos magyar pedagógust biztosított, de a helyi evangélikus gyülekezet elöljárósága ezt nem tette lehetővé. Különben is az asszimiláció az elmúlt félszáz évben Rozsnyó magyarságának a soraiban is elképesztő tarolást végzett. A valamikori döntő többségében magyar városban a 2011-es népszámlálás szerint a magyarok aránya nem éri el a 20 (!) százalékot. Az erőszakos és rafinált asszimiláció mellett veszteségeink okozói: állhatatosságunk hiánya, naivitásunk, megosztottságunk, egymás ellen feszüléseink – csepp a tengerben – az egész felföldi magyar közösség tükörképe, amire Fábry Zoltán is döbbenten tekint az égi magasságokból!

Valahol azt írja, hogy az ő generációját a háború utaztatta meg: elvitte őket Szerbiába, a fenyvesektől illatozó Galíciába, majd a kietlen karsztokra merevített olasz frontra. Kezdetben őt is a győzelemben vetett hit hevíti, szüleihez címzett szürke tábori lapokon több figyelmet szentel az elkallódott csomagoknak, mint a temetetlen hulláknak. A stószi lányoknak írt hasonló lapokon olyan hangnemben ír, mintha kiránduláson járna. A háborúról szóló információit a hazafias csinnadrattától visszhangzó *Pesti Hírlap*ból veszi, ezért is kéri szüleitől a kormánylap előfizetésének a megújítását. A ko-

molyabb harci bevetések előtt még illatosnak véli a lövészárkok fenyőfából ácsolt gerendáit, lakályosnak az inkább patkányoknak való földodút, és ha a kisebb csetepaték után a *Holnap* antológiáját is olvassa, Ady látnoki szavai még érintetlenül hagyják.

Aztán jött a *döntő élmény* (máshol: *gyilkos élmény*), nem is egy, hanem kettő. Az első: a mindent elsöprő orosz roham közepette szemtől szemben találja magát egy orosz altiszttel, aki már-már szúrásra emelte fegyverét, de a gyerekember Fábryt látva, megkegyelmezett neki. A másik: „a vesztes csata után a nagy felfordulásban velem szemben az ellenséges orosz katona, egyedüli menekvése, hogy megrántja a ravaszt […], és az út szabad volt, s én egy örök élmény foglya és elkötelezettje." (*Stószi délelőttök,* 1968) A lelki trauma mellett jött a testi: a tüdőcsúcshurutból kialakult tüdőbaj. Mindezek következményeként a háború rokkantjaként bukott vissza a stószi menedékbe. A több mint hatszázezer halott, a másfél millió sebesült, a nyolcszázezer fogoly – hozzá országvesztés, a nemzet feldarabolása – arra készteti, hogy Adyval átkot szórjon a bűnösökre, az ország volt vezetőire: „ránk hozták / Gyógyítónak a Háborút, a Rémet, / Sírjukban is megátkozott gazok".

Még a vég bekövetkezése előtt felmentik a frontszolgálat alól, Budapesten egyetemi tanulmányokkal próbálkozik, de a körülmények folytán – betegsége, új határok, édesapja halála – végérvényesen hazakerül Stószra, a fenyvesek gyógyító ózonjába, ahonnan 1970-ben bekövetkezett haláláig ritkán utazik el, néha egy előadói körútra, aztán Kárpátaljára, később, ha csendőrök kísérik ki a falujából, hogy Kassára, Illavára börtönbe vigyék, majd élete utolsó éveiben, ha mentőkocsi viszi a kassai kórházba.

Ötvenéves (1920–1970) írói, közírói munkásságának állandó témája a kisebbségi sors minden rezdületének a feltérképezése: a kisebbségi lét és lélek, a kisebbségi irodalom s ezen belül a kisebbségi sajtó hányatott és kiszolgáltatott helyzete, a kisebbségi oktatásügy, kultúra és más területei, amely egyre erősödik, akár Stósz alatt a Bódva, de búvópatakként ott található egyéb írásaiban is. A kiszakadás az ezeréves hazából valóban az árvaságra jutottak sorsát asszociálta*:* „A mi életünkbe nyilalló élességgel hasított 1914 és ami utána következett: Trianon. Váratlanabbul nem ért még változás magyar generációt, mint minket. A hatás főbekólintó volt, úgy nemzeti, mint világnézeti szempontból. Mi voltunk a háborús nemzedék, melynek sorsa a bűnhődés sohase tudott vétkekért, és csak mi lehettünk azok, akik mindenre elsöprő *tabula rasa*val feleltünk." (*Fegyver s vitéz ellen,* 1937)

A Csehszlovákiába szakadt magyar nemzeti közösség küldetésének a megfogalmazása nem volt mentes messianisztikus elemektől sem. A kezdeményezések összegzője, névadója Győry Dezső volt az *Újarcú magyarok* megnevezéssel, ami verseskötetének a címe is lett.

A világnézeti szempont pedig baloldaliságot jelentett. Az első világháborút követő európai értelmiségi kezdeményezések a baloldal környékén fogalmazódtak. Ebben nem volt kivétel Fábry Zoltán sem (akárcsak Márai Sándor). Fábry Zoltán ideológiai bolyongásának mélypontját rappista korszaka jelentette, amikor az esztétikai követelményeknél előbbre valónak tartotta az ideológiai kritériumokat. Tévelygéséből a Molotov–Ribbentrop-paktum (1939. augusztus 23.) ébresztette fel, amikor megdöbbenéssel állapította meg: a sztálini bolsevizmus és a hitleri nácizmus egy tőről fakad.

Fábry Zoltán a kezdetektől a fasizmust és a nácizmust az emberiségre leselkedő legnagyobb veszélyként aposztrofálja. Számára a fasizmus tágabb értelmezést kap, minden kizárólagosságot és tekintetnélküliséget a humánum ellen. A hitleri nácizmus kialakulásának nagy ívű tablóját *Európa elrablása* (1966) című művében dolgozza fel.

Az első bécsi döntés értelmében Stósz és Mecenzéf a Tiso-féle szlovák államban marad, ami ellen a mánták tiltakoznak, mert az évszázadok folytán német öntudatuk magyar hazafisággal párosult, és abból a józan realitásból is, hogy készítményeik,

szerszámaik jelentős részét a délebbre fekvő magyar mezőgazdasági vidékeken értékesítették. Fábry Zoltán élete is veszélybe kerül. A hitlerista stószi evangélikus lelkész, Adalbert Hudák a német evangélikusok lapjában arra biztatja híveit, hogy pakolják szekérre Fábry *fertőző* könyvtárát, és a Stósz feletti Mária-hegyen – a katolikus kápolna előtt! – égessék el.

Fábry Zoltán 1939 és 1948 között némaságra volt ítélve, ami azt jelenti, hogy nem, illetve alig jelent meg írása. Ő azonban ír, jegyzeteket készít, naplót vezet. Háborús naplója a visszavonuló front alatt – mindnyájunk veszteségére – eltűnt.

A második világháború vége Fábry Zoltán életében és vele együtt a csehszlovákiai magyarok életében kataklizmák sorozatát hozza, ami Janics Kálmán könyve szerint *A hontalanság évei*ként került a köztudatba. 1945. április 5-én Kassán sor kerül az ún. kassai kormányprogram kihirdetésére, ami Illyés Gyula szerint a náci Lebensraum jegyeit hordozta magában. A magyar és német kisebbséget háborús bűnössé nyilvánítja – köztük engem is háromévesen! –, a németek és magyarok vagyonát gondnokság alá helyezi, elrendeli *az árulók és kollaboránsok megbüntetését és internálását,* és egyéb kollektív megtorlásokat is foganatosít. Csehszlovákia visszaállítása után a Londonból hazatért elnök, Eduard Beneš (a müncheni szerződés után lemond elnöki posztjáról!), elnöki dekrétumokkal irányítja az országot. Az idén volt hetven esztendeje (1945. augusztus 2.), hogy közzétették hírhedt 33. számú rendeletét, mely a kollektív bűnösség alapján megfosztja állampolgárságuktól a csehszlovákiai magyarokat és németeket.

Fábry Zoltán tiltakozásként emlékiratot (memorandumot) készít elő, de hasonló lépéseket terveznek pozsonyi írótársai: Szalatnay Rezső és Peéry Rezső is. Hosszú előkészítés után Fábry Zoltán befejezi (1946. május 1.) *A vádlott megszólal* című memorandumát, amely az 1945. február és 1948 tavasza között írt *Üresjárat* naplójegyzeteivel közírói munkásságának és a csehszlovákiai magyarság méltatlan és embertelen meghurcoltatásának dokumentumai lettek. Különösen az utóbbi lett megrázó krónika a kitelepítésekről, deportálásokról, lakosságcseréről, reszlovakizációról és más kollektív bűnhődésekről, amelyeket a (cseh)szlovákiai magyarság a második világháborút követően elszenvedett.

Memorandumára, melyet szlovák fordításban eljutattak a cseh és szlovák politikai, közéleti és értelmiségiek címére, érdemleges választ nem kapott. Közzététele is problémát jelentett, Csehszlovákiában teljes terjedelmében csak a *Stószi délelőttök* (1968) című kötetében jelent meg. Naplójegyzetei pedig *Üresjárat 1945–1948* címmel, illetve: *Napló a jogfosztottság éveiből* alcímmel csak a rendszerváltás után, 1991-ben látott napvilágot. Fábry írásait expresszív stílus jellemzi, idegen tőle az akadémikusan hömpölygő körmondatok áradata; rövid mondatokban fogalmaz, néha a szövege szabad versre emlékeztet. Gyakran használ szokatlan szóösszetételeket, amelyek célja a nagyobb hatás, megdöbbenés kiváltása.

Az 1948-as kommunista puccs után szomorú volt a körültekintés számára, hiszen évtizedes írótársai – Szalatnay Rezső, Peéry Rezső, Győry Dezső –, valamint más írók, értelmiségiek, pedagógusok kényszerből (kitelepítés, lakosságcsere) Magyarországra távoztak. Amolyan egyszemélyes intézmény lett, a csehszlovákiai magyarok mindenese. Ő írt beköszöntőt az *Új Szó* indulásához (1948. december 15.) *Üzenet* címmel, amelyet kegyetlenül megkurtítva *Az első szó* címmel közöltek. Ott volt a Csemadok megalakulásánál (1949. március 5.), amelynek örökös díszelnöke lett. Az *Irodalmi Szemle* indulását (1958. szeptember) *Ideje már bizony* című bevezetőjével köszöntötte, az 50 évvel ezelőtt indult kassai Batsányi Körnek tiszteletbeli tagja, támogatója, mecénása volt, és az 1967-ben ugyancsak a Kassán induló Kazinczy Nyelvművelő Napokat *Kazinczy elkötelezettségében* című előadásával köszöntötte. (Betegsége miatt távollétében olvasták fel.)

Peéry Rezső találóan *a jellem szerzetese* címmel illeti. Hetvenedik születésnapja (1967) az elismerések, kitüntetések ideje. A pozsonyi *Irodalmi Szemle* tematikus számmal köszönti, Illyés Gyula *szentszagú európainak* nevezi, Németh László *Észak oszlopának.* Amikor 1968-ban Czine Mihály társaságában magyartanárokkal felkerestük, magáról keveset beszélt, átadta a szót Czine Mihálynak, mondván, hogy hetvenedik születésnapjára ő írt róla a legtalálóbb jellemzést és köszöntőt.

1968 történései – a prágai tavasz – az újraéledő agresszív szlovák nacionalizmus miatt megrettentik, de a kisebbségi intézményi rendszer kiszélesítése reménységgel tölti el, különösen a nemzeti kisebbségek helyzetéről szóló 144/1968. számú alkotmánytörvény elfogadása, amelyet később meghamisítottak, majd elhallgattak, de ezt már Fábry Zoltán nem éri meg. Tényként így is el kell mondani, hogy több mint kilencvenéves kisebbségi státusunk idején ez volt az egyedüli próbálkozás jogaink törvényes rendezésére, mert a rendszerváltás óta eltelt negyedszázad alatt (tízéves magyar kormányzati jelenlét mellett!) még csak kezdeményezésre sem került sor helyzetünk megoldására egy kisebbségi törvény formájában!

A címben szereplő *irány Kassa (via Košice)* Fábry Zoltán számára nemcsak egy megyeszékhelyet jelent, hanem a Várost, amely a magyar történelem, nyelvművelés, irodalom, kultúra fontos központja, ahol olyan barátai éltek, mint dr. Simai Béla és családja, dr. Berzeviczy János és családja, akiknél gyakran megfordul, de színházba, moziba is beruccan Kassára. A város huszadik századi pálfordulásai előtt ő maga is érthetetlenül áll, mert a háromnegyednyi magyarságot 1930-ra az új hatalomnak sikerült 20% alá csökkenteni (ennyi volt az *első republikában* a kisebbségi nyelvhasználati küszöb), hogy 1941-ben ismét háromnegyed legyen a magyarok arányszáma. A magyarok és németek likvidálását meghirdető kassai kormányprogram után keserűen állapítja meg: *Košice megtagadta Kassát!* Ez a folyamat – kis kitérőkkel – a mai napig tart. Példaként szolgál a 2011-es népszámlálás, amikor a város 240 ezer lakosából 6382-en vallották magukat magyarnak (2,7%), igaz, közel ötvenezren nem adtak meg semmilyen nemzetiséget. Kassa jelenlegi városvezetése – a Kassa Európa Kulturális Fővárosa 2015 program keretében – látványosan mellőzte a város magyar történelmi és kulturális hagyományait, pedig a cím elnyeréséhez a legnyomósabb személyiség éppen Márai Sándor volt. (Márai és Fábry együtt indultak a *Kassai Napló*ban: két különböző sors, két különböző érték. Márait az előbbi rendszerben hallgatták el, Fábryt most!...) Kassa szórványosodása – magyartalanítása! – tovább folyik és tart!

Fábry Zoltán a *változni és változtatni* elve szellemében a kezdetekkor sokszor türelmetlenül és méltatlanul mondott kritikát kortársairól (Móricz Zsigmond, Mécs László, Márai, Esterházy János), akiket később megkövetett; tiltakozott Esterházy János halálos ítélete ellen, és védelmébe veszi a mártír grófot. Az összetartozók összefogásának a módját két világháború tapasztalata alapján a jézusi útban látja: „Minden más közösségi erkölcs eltörpül a jézusi mellett…”

Az anyaországhoz való viszonyulása különféle skálán jelenik meg. A két háború közötti időszakban – ideológiai beállítottsága folytán – a Horthy-rezsimet félfeudális avíttsága és német orientációja miatt elfogadhatatlannak tartotta. Megfogalmazása szerint a határon kívül rekedt magyar kisebbségi közösségek érdeke, hogy Magyarországon olyan gazdasági, szociális és társadalmi közállapotok uralkodjanak, amelyekre a kisebbségiek feltekinthetnek, és a mindenkori magyar kormány álljon ki a magyar kisebbség érdeke mellett. Erre volt is példa – igaz halála után –, amikor 1984-ben Budapest keményen beszólt Prágának a magyar iskolák létét veszélyeztető szlovák oktatási törvénytervezet ellen, aminek következményeként – és a magyar közösség egységes fellépése mellett – a törvénytervezet visszavonásra került. Nem elég argumentáció a jó államközi viszonyokra a gazdasági együttműködés, miközben az el-

múlt húsz évben a szlovákiai magyarok száma több mint százezerrel csökkent (1991 – 560 ezer, 2011 – 458 ezer), az asszimiláció fűnyírójaként szolgál a diszkriminatív szlovák nyelvtörvény, az magyar iskolák felszámolásának a szándéka tovább tart, Malina Hedvig perbe fogása folytatódó justizmord!... akkor nem beszélhetünk problémamentes magyar–szlovák kapcsolatokról, mert ez – gömöriesen mondva – parasztvakítás!

Fábry Zoltán végrendeletében a Csemadokot – és rajta keresztül a (cseh)szlovákiai magyarságot – jelölte meg örököseként. Temetése a prágai tavaszt követő *normalizáció* kezdetén kiállás volt a Fábry Zoltán által képviselt kisebbségi jogok mellett. A halála utáni évtized amolyan Fábry-reneszánszként is értékelhető. 1971-ben elindultak a Fábry Zoltán Irodalmi Napok, 1974-ben válogatás jelenik meg írásaiból szlovák nyelven *Vox humana* címmel, 1975-ben szülőháza Fábry Zoltán Emlékházzá alakul, 1977-ben Balogh Edgár stószi és kassai látogatásakor megszületik az emlékház benépesítésének tervezete, 1980-ban megjelenik *Összegyűjtött írásai* I. kötete, 1983-ban a Csemadok mellett Fábry Zoltán Emlékbizottság alakul, 1987-ben a Csemadok Fábry Zoltán-díjat alapit, amelynek átadására évenként a Fábry Napokon kerül sor, 1990-ben a Csemadok Fábry Zoltán Alapot létesít, 1991-ben megjelenik az *Üresjárat 1945–1948,* amely releváns tanúságtétel Fábry Zoltán elvhű és sziklaszilárd kiállására a legnehezebb időkben. 1991–1992-ben vita bontakozik ki Fábry Zoltánról, amely elfordulást eredményez a Fábry-örökségtől. Az író születésének centenáriumán a betegséggel küzdő Czine Mihály tart méltó emlékbeszédet, de *Összegyűjtött írásai 12.* kötete hosszú halogatás után, csak 2001-ben jelenik meg. Az új évszázad pozitív fejleményei közül kiemelendő, hogy 2000-ben a rozsnyói magyar iskola felveszi Fábry Zoltán nevét, és 2005-ben Szepsiben leleplezték Fábry Zoltán köztéri szobrát.

Születésének 110. évfordulója inkább protokolláris siker, mint konkrét eredmény. Részt vesz rajta a Magyar Országgyűlés elnöke, a Kassa Önkormányzati Kerület elnöke pedig beszédében hangsúlyozza, hogy Fábry Zoltán életműve és Emlékháza a magyarok és szlovákok közös öröksége. Tóth László összeállításában megjelenik *Az őrhely megszólal 1945–1948, Napló, emlékiratok, levelek* (Kalligram, 2007) címmel.

A Fábry Zoltán Emlékház – apró javítások ellenére – méltatlan a legészakibb magyar kulturális intézmény státusához, a Fábry Napok kisugárzása egyre csökken, a Csemadok megvált a Fábry-díjtól (?!), közben Fábry Zoltán életének és munkásságának az elhallgatása tovább folyik. Az idén volt halálának a 45. évfordulója, két év múlva lesz születésének a 120. évfordulója. Aktuális teendő volna életművének további kutatása, válogatott írásainak és levelezésének a közzététele, az Emlékház felújítása, és életművének valóságos betagolása közel százéves kisebbségi sorsközösségünkbe. Mert a név és a hely kötelez: *Fábry Zoltán, Štos via Košice!*

Kassa, 2015. augusztus

POMOGÁTS BÉLA

OTTHON MINDENÜTT A MAGYAR „SZIGETTENGEREKEN"

A magyar „szigettenger" [...] történelmi értelemben szüntelenül veszélyeztetett. Az elmúlt közel nyolc évtizedben igen nagy magyar népcsoportok váltak le a magyarság „etnikai kontinenséről", kényszerültek szórványlétre...

■ 1. A jelenben érvényesnek tekinthető statisztikai adatok szerint Erdélyben legalább öt-hatszázezer, az egész Kárpát-medencében (Szlovákiában, Kárpátalján, a Vajdaságban, Horvátországban, Szlovéniában és Burgenlandban) nagyjából további háromszázezer, a nyugati világban pedig körülbelül egymillió magyar él szórványokban. Ez így együtt nagyjából kétmillió ember, vagyis szinte minden hatodik magyar, akinek idegen nyelvű, más kultúrát hordozó népesség között kell leélnie az életét.

A magyarság: az a tizennégy, esetleg tizenötmillió ember, akit reményeink szerint eltéphetetlen (nehezen eltéphető) kötelékek fűznek a magyar nyelvhez és kultúrához, ma egyféle „szigettengeren" él. Van ennek a „szigettengernek" (akárcsak az antik világban a görög Archipelagosnak) egy kontinentális központja: ez a jelen Magyarországa, az a terület, amely a trianoni feldarabolás után a történelmi országból megmaradt, illetve azok a kisebb magyar területek, amelyek a trianoni ország határai mentén (Biharban és Szatmárban, Beregszász környékén, Csallóközben, Mátyusföldön és Gömörben, végül a Vajdaság északi felében és a Tisza mentén), etnikai tekintetben az anyaországgal összefüggésben helyezkednek el.

Vannak aztán nagyobb magyar többségű területek, de már más népek által lakott vidékekbe ékelve: ilyen a Székelyföld, egykor négy vármegyényi, ma két és fél romániai megyényi (Hargita, Kovászna és Maros megye fele) területe, amelyen vagy nyolcszázezer magyar él, ilyen a kalotaszegi magyar falvak füzére Kolozsvártól nyugatra, és ezzel vége: minden más magyar, így Kolozsvár, Te-

mesvár, Újvidék, Ungvár és Kassa magyarsága is valójában szórványban él, vagyis a maga városában vagy regionális körzetében kisebbségi közösséget alkot. Természetesen diaszpórában élnek a nyugati világban szétszóródott magyarok is: Nyugat-Európában, Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában.

2. A mögöttünk maradt három évtized számomra jórészt utazásokkal telt el: nemcsak Párizsba, Londonba, Rómába látogattam, ezeket a nyugat-európai nagyvárosokat is rendszeresen felkerestem, már csak avégett is, hogy körülnézzek a már korábban megismert műemlékek között, elvegyüljek egy-egy aktuális múzeumi kiállítás nézőseregében, részt vegyek néhány szakmai konferencián, felkeressem a nagy könyvtárakat és az olcsóbb könyvesboltokat, vagy legalább találkozzam a nyugati világban élő magyar, német, osztrák, francia, olasz barátaimmal, mégis útjaim igen nagy többsége Erdélybe, a Felvidékre, Kárpátaljára, a Vajdaságba vezetett. Mindenütt voltak barátaim és kollégáim, mindenütt feladatok vártak, tennivalók, amelyeket önként vállaltam, egyszersmind jó szívvel, minthogy tartalommal töltötték meg életemet. Egy alkalommal valami játékos „leltárkészítés" alkalmával kiderült, hogy talán nekem van a legtöbb személyes ismerősöm és barátom a szomszéd országokban élő magyar írók, tudósok, tanárok, művészek, egyházi személyiségek között. Megnyugtatott, hogy a nemegyszer igen idegesítő, mi több, lélekgyötrő magyarországi közéletben szerzett rossz tapasztalataimra a szomszédságban élő magyar nemzeti közösségek körében keressek vigasztalódást és megbékélést. Az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai és a vajdasági magyar közösségek és intézmények körében nemcsak szellemi-kulturális élményeket kaptam, hanem baráti rokonszenvet, megértést, talán így is mondhatom (nem igazán divatos szóval): szeretetet.

Átlapozom most csupán a tavalyi (2014-es) bejegyzéseket tartalmazó noteszemet. Nos, január 20-án és 21-én Nagyváradon vettem részt a Magyar Kultúra Napja alkalmából rendezett ünnepségen, 22-től 24-ig Kárpátalján: Beregszászon, majd Munkácson folytattam, hasonló feladat jegyében utamat, február 17. és 20. között Kolozsváron jártam a fasizmus áldozatainak emlékét felidéző tudományos konferencián, ott egy nyilas kivégzőosztag által a második világháború végén Budapesten meggyilkolt kiváló erdélyi író: Karácsony Benő munkásságáról tartottam előadást, április 24. és 26. között Szatmárnémetiben egy Dózsa György parasztháborúját idéző történésztalálkozón szerepelhettem, május 5-én és 6-án Pozsonyban ismertettem Csáky Pál barátomnak, a felvidéki magyarság hivatott vezetőjének, az Európai Parlament képviselőjének új regényét, ugyancsak májusban, 8-tól 10-ig Kolozsváron vettem részt a hagyományos Szabédi László Napokon, július 10. és 13. között ismét Nagyváradon jártam a szintén hagyományos Partiumi Írótáborban, ahol a tájegység irodalmáról beszélhettem, augusztus 13. és 16. között a Tokaji Írótábor vendége voltam, ott az 1956-os magyar mártírok előtt történt 1989-es végső tisztességadást szervező Történelmi Igazságtétel Bizottsága tevékenységét ismertettem, a hónap 17. napján a felvidéki Királyfiakarcsán beszéltem arról, hogy Szent István királyunk alakjáról milyen képet adott a magyar hagyomány, szeptember 6-án és 7-én Felsőpulyán (Oberpullendorf) voltam, ott az első világháború magyar és osztrák irodalmi visszhangjáról tartottam előadást, ugyancsak szeptemberben, 10-én a Tiszamenti Adán beszéltem „a magyar nyelv közösséget formáló erejéről", október 2. és 6. között Székelyudvarhelyen jártam, november 7-én a Komárom közeli Paton idéztem fel a hét évtizede meggyilkolt vértanú-költő Radnóti Miklós emlékét, 8-án az ugyancsak a Felvidéken található magyar kisvárosban: Szencen beszéltem a magyar zsoltár-hagyományról, és ezt még legalább kétszer ennyi előadás, konferencia-szereplés egészítette ki magyarországi városokban: Budapesten, Székesfehérváron, Pécsen, Kecskeméten, Egerben és másutt.

Forgatom az idei naptáramat. Január 20-án és 21-én ismét Nagyváradon voltam a Magyar Kultúra Napja alkalmából, ott Ady Endre és a Nagy Háború (az első világháború) témájáról beszéltem, majd Beregszászon jártam ugyancsak nemzeti kultúránk ünnepén, március 26. és április 1. között egy egész héten át utazgattam: Szabadkán, Segesváron, Marosvásárhelyen, Nagyváradon jártam, Kosztolányi Dezsőről és az erdélyi irodalomról tartottam előadásokat, különösen emlékezetes marad számomra az a két úgynevezett „rendhagyó irodalomóra", amelyet a segesvári magyar gimnáziumban tarthattam, május 14. és 17. között Nagyváradon jártam az Anyanyelvi Konferencia (a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága) közgyűlésén (ennek az egyesületnek a neves és népszerű nyelvész-professzor. Lőrincze Lajos utódjaként negyedszázadon keresztül voltam az elnöke, és ma is a tiszteletbeli elnök szerepét töltöm be, utódom, az ugyancsak kiváló nyelvész-professzor Balázs Géza mellett), július 9-től 11-ig megint részt vettem a hagyományos Partiumi Írótáboron, majd 12-én Zsobokon tartottam előadást Reményik Sándor költészetéről, és előttem van még augusztusban a hagyományos szatmárnémeti Kölcsey Ferenc tudományos tanácskozás (ahol a Himnusz költőjének a „reformországgyűléseken" betöltött történelmi jelentőségű szerepvállalásáról fogok előadást tartani), a szeptemberi Reményik Sándor-konferencia. Marosvásárhelyen, egy ugyancsak szeptemberi tanácskozás Beregszászon, egy októberi Királyhelmecen (ahol a jó emlékezetű felvidéki magyar íróról és politikusról, Dobos Lászlóról fogok megemlékezni), a hagyományos Kazinczy Ferenc-napok novemberi kassai ünnepségei és persze még ki tudja, mennyi, a kisebbségi magyarság kulturális intézményei által rendezett tanácskozás meg legalább ugyanannyi az anyaországban: Miskolcon, Balatonlellén, Zalaegerszegen és másutt.

Mondhatnám: erről szól az életem. A magyar irodalom, nemzeti kultúránk gondozásában, két „emberöltőn" keresztül láttam el feladatokat. 1956 viharos őszén kezdtem hozzá Kuncz Aladár pályáját (és mindenekelőtt az erdélyi magyar irodalom gondozásában végzett áldozatos munkáját) bemutató egyetemi szakdolgozatomhoz, amellyel nemcsak tanári diplomámat szereztem meg, hanem később a kisdoktori fokozatot is. A tanulmányon az esztendő szeptemberében kezdtem el dolgozni, de a közbejött magyar forradalom, majd a magam személyes megpróbáltatásai (letartóztatásba, internálótáborba, majd rendőri felügyelet alá és természetesen az állástalan diplomás anyagi helyzetébe kerültem) akadályozták meg hosszú időn keresztül munkám befejezését. Csak akkori barátaim: az Erdélyben is jó emlékezetű Czine Mihály, tovább Bodnár György és Rába György támogatásának köszönhettem, hogy 1965 novemberétől ismét az akadémiai kutatóintézetben dolgozhattam. Négy évtizedet töltöttem el a Ménesi úti épületben, tudományos segédmunkatársként kezdtem és igazgatóhelyettesként zártam le ezeket az évtizedeket. Mint írtam, idővel kiadható állapotba hoztam a Kuncz Aladár pályáját bemutató könyvemet, 1968 nyarán jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában, ennek következtében utazhattam 1969 januárjában első alkalommal (egy akadémiai ösztöndíjnak köszönhetően) Erdélybe. Bukarestbe kellett megérkeznem és onnan távoznom, majd bejártam Brassót, Sepsiszentgyörgyöt, Marosvásárhelyt és Kolozsvárt. Elmerülhettem a könyvtárak kincsei között, találkoztam már korábban megismert vagy az utazásnak köszönhetően megismert barátaimmal, írókkal, irodalomtörténészekkel, néprajzosokkal, történetírókkal, hogy csak néhány közismert nevet említsek meg: Sütő Andrással, Szabó T. Attilával, Jakó Zsigmonddal, Gáll Ernővel, Beke Györggyel, Domokos Gézával, Kántor Lajossal, Láng Gusztávval, Cseke Péterrel, Szilágyi Istvánnal, Lászlóffy Aladárral, Páskándi Gézával, Pusztai Jánossal és az általam igen nagyra becsült és őszintén meggyászolt Gyimesi Évával. Hosszan sorolhatnám a neveket, közülük többen már a házsongárdi sírkertben alusszák örök álmukat.

Kapcsolatba léptem az erdélyi magyar irodalmi műhelyekkel is, közel három tucat könyvem jelent meg erdélyi magyar könyvkiadók jóvoltából – a legtöbb a csíkszeredai Pallas-Akadémia Kiadó gondozásában, Tőzsér József és Kozma Mária kezdeményezése és gondos munkája következtében. A legnagyobb vállalkozás közöttük a *Magyar irodalom Erdélyben* című összefoglalás, amely az országrész elszakításától a legújabb fejleményekig kíván képet adni ennek a gazdag, sok tekintetben önállóan fejlődő, minthogy igen régi kulturális és lelki hagyományokra támaszkodó, mégis természetes módon a magyar nemzeti irodalom rendjében elhelyezkedő, identitását, hagyományait, lelkiségét: nemzeti felelősségvállalását tekintve a magyar nemzeti literatúrához tartozó irodalmi kultúrának a közel egy évszázados történetéről. Három vaskos kötete már az olvasó elé került, a negyediken még dolgozom, remélem, karácsonyra már készen lesz a teljes sorozat. Valójában ennek az irodalomtörténeti összefoglalásnak a révén kerültem igen közel az erdélyi magyarság történetéhez, lelkiségéhez és ennek a történetnek, lelkiségnek a súlyos emberi-közösségi drámáihoz. Az irodalom azonban, hitem szerint, nemcsak a megpróbáltatások, a szenvedések, a csalatkozások krónikája, hanem mindezek jótékony orvossága is, irodalomtörténeti tapasztalataim szerint ez különösen érvényes az erdélyi magyar irodalomra. Ez az irodalom a maga nemes hagyományai értelmében nem csupán történelmi és lelki krónikát jelent, hanem közösséget, közös helytállást és közös jövőt formáló erőt is.

Barátomnak, Cseke Péternek, aki erre a visszatekintésre bíztatott, azt ígértem, hogy Kárpát-medencei vándorútjaimról írok beszámolót. Ez az írás valóban beszámolóval indult, de, lám, személyes vallomássá alakult. Hiszen nemcsak a Kárpát-medencét jártam „keresztül-kasul", megismerhettem az ott élő (és ezt az otthonát feladni sohasem akaró és tudó) magyar társadalmat is. Ennek krónikája tulajdonképpen egy terjedelmes könyvet tölthetne meg, és egy másik, talán még terjedelmesebb könyvet a tapasztalatok, a találkozások, a felismerések, a megrendülések, a nem egy alkalommal elkeserítő, máskor megújító lelki erőt adó személyes élmények története. Némi bizonytalansággal gondolok most arra, hogy ezt a személyes könyvemet (talán ez lehetne a címe: „Az én Erdélyem") megírhatom, megírom-e valaha. Erdély az én életemben tapasztalatot és próbatételt hozott: fájdalmakat és örömöket, történelmi városokat és barátságos falvakat, könyveket és barátokat. Túl a nyolcvanadik esztendőn a múlt elevenebb, mint a jelen (a jövő meg bizonytalan), de azért ahogy soron következő esztendőimet, már amennyi számomra adatik, elképzelem, még látom magam, ahogy megállok a nagyváradi sétálóutcán, ott, ahol A Holnap íróinak szoborcsoportja áll, felnézek a kolozsvári Mátyás király szoborra, betérek a brassói Fekete-templomba, végigsétálok a csíkszeredai főutcán, ahol Tőzsér Jóska könyvesboltja áll, és lenézek a Gyimesi-hágó magasából. Erdélyben otthon voltam, és itt, Budapesten időnként magával sodor a honvágy, ahogy egykoron Mikes Kelement, Tamási Áront és Áprily Lajost. Ők a legjobb erdélyi mestereim és barátaim.

3. A szórványmagyarság folyamatosan ki van szolgáltatva az asszimiláció hatásának, csak töredékesen vannak saját oktatási intézményei, általában a kétnyelvűség (magyar–román, magyar–szlovák, magyar–ukrán, magyar–szerb, magyar–horvát, magyar–szlovén, magyar–angol, magyar–német és így tovább) körülményei között él, anyanyelvének használata mindinkább háttérbe szorul. Az utóbbi száz esztendő leforgása alatt, éspedig nemcsak Trianon után, hanem például Erdélyben már a 18. században is, kiterjedt magyar vidékek süllyedtek le a szórványlét körülményei közé.

A magyar „szigettenger" következésképp történelmi értelemben szüntelenül veszélyeztetett. Az elmúlt közel nyolc évtizedben igen nagy magyar népcsoportok váltak le a magyarság „etnikai kontinenséről", kényszerültek szórványlétre, majd szüntelenül fogyatkozva tűntek el a köröttük élő népek: románok, szlovákok, ukránok,

szerbek vagy éppen németek, franciák, amerikaiak, dél-amerikai spanyolok tengerében. Nagyon vaknak kell lennie annak a társadalomkutatónak vagy politikusnak, aki nem veszi észre azt, hogy a történelem folyamán is ellenünk szegült erők (mind a Kárpát-medencében, mind a nyugati diaszpórákban) a szórványmagyarság lassú eltűnését készítik elő. Fél évszázad múltán nemcsak ezen a kis Magyarországon leszünk/vagyunk jóval kevesebben (legalábbis a demográfusok mai kimutatásai és sötét jóslatai szerint), hanem a Kárpát-medencében és a nagyvilágban is. A nagyjából tizennégymillió magyarból a szórványok végleges felszívódásával is eltűnhet vagy kétmillió.

Következésképp a szórványmagyarság kérdésének felvetését és tanulmányozását nem lehet feleslegesnek és időszerűtlennek tekinteni. Igaz, a mindenkori hivatalos magyarországi politika és természetesen a nemzeti retorikával fellépő kormányzatok is ezt a több mint kínos kérdést általában megkerülték, és a magyar kisebbségek védelmét célzó stratégiájukat szinte kizárólagosan a magyarság etnikai tömbjeinek gondozására alapozták.

Nem volt igazán erőteljes érdeklődés a szórványgondozás iránt a kisebbségi magyarok politikai életében sem, kivéve talán Erdélyt, ahol a moldvai csángók kulturális gondozása körül mindig gyülekezett néhány intézmény és önkéntes, még Magyarországon is (például az író Beke Györgyre, a néprajztudós Halász Péterre és a jogász Atzél Endrére gondolok). Ugyancsak Erdélyben működik Vetési László református lelkész irányításával egy egyházi jellegű szórványalapítvány, amelynek híreim szerint, a Kárpátoktól délre is vannak eredményei. A többi néma csend, a szórványmagyarok helyzetének a puszta felmérésére sem történtek komoly kísérletek. A szórványokban élő magyarság helyzetével, további sorsával és jövőjével (már ha egyáltalán kívánjuk, hogy jövője legyen!) tehát foglalkozni kell. Ezen a téren a magyar politikának, közéletnek és kulturális életnek igen nagyok az adósságai. Még megfelelő felmérések sem készültek arról, hogy a szórványvidékeken hány magyar él, még kevésbé arról, hogy ezeknek a magyaroknak a maguk köznapi életében milyen szociális és kulturális kihívásokkal kell megküzdeniük, és miként vannak kiszolgáltatva az asszimilációs politika hol erőszakosabb, hol csak manipulatív eszközeinek. Stratégiai elképzelések pedig végképp nincsenek arról, hogy a diaszpórában élő magyarság anyanyelvi kultúráját és nemzeti identitását miképpen lehetne megtartani. A szórványban élő több mint kétmillió magyar jövője valószínűleg egy kettős történelmi forgatókönyv szerint alakul. Ezt a forgatókönyvet azonban nem mi írjuk, sőt még csak nem is Bukarestben, Pozsonyban vagy Belgrádban készítik elő, hanem döntő módon az Európai Közösségben.

A szórványmagyarság ügye ugyanis, vélhetőleg, ki van (lesz) szolgáltatva annak az integrációs folyamatnak, amelynek medrében a közép-európai térség történetének következő fél évszázada alakulni fog. A magyar szórványok nemzeti kultúrája és identitása csak azokban az országokban lesz védhető és fenntartható, amelyek előbb vagy utóbb helyet kapnak az integrációs folyamatban. Az európai integrációból kimaradó országokban, részben a magukra hagyottság, részben az óhatatlanul fellépő megalázottsági érzés következtében, minden bizonnyal erősödni fog az etnokratikus és etatista politika, és meg fog erősödni az amúgy is tapasztalható Európa-ellenesség és idegengyűlölet.

4. Mindez nem fog kedvezni a kisebbségi magyarság fennmaradásának, sem a mára kialakult magyar–magyar kapcsolatrendszer fejlődésének. Mindezek következtében az európai nemzetek közösségébe most integrálódó (egyelőre magyarországi, szlovákiai és szlovéniai, később és remélhetőleg erdélyi és vajdasági, majd talán kárpátaljai) magyarság számára az egyik legnagyobb nemzetstratégiai feladatot a szórványmagyarság európai és nemzeti integrációja jelenti.

Annak idején, a második világháború után a nagyromán és a csehszlovák politikai stratégák egyik nagy álma a magyar kisebbségi közösségek gyors asszimilációja vagy még gyorsabb elüldözése volt. Szerencsére ezek az álmok nem váltak valóra, jóllehet a kisebbségi magyar közösségek valóban igen nagy vérveszteségeket szenvedtek a második világháború óta eltelt hat évtizedben. Ezeket a veszteségeket kell valamiképpen, többek között okos és határozott szórványvédelemmel megállítani.

A szórványmagyarság megtartása és szülőföldjén tartása igen alapos stratégiai felkészülést követel meg mindazoktól a magyarországi, illetve kisebbségi magyar politikai, gazdasági, egyházi, kulturális és civil társadalmi intézményektől és szervezetektől, amelyeknek a diaszpórapolitikában (igaz, ilyen még nincs, de lehetne, lennie kellene!) szerepe van. Ennek a stratégiai felkészülésnek egyaránt ki kell terjednie az aprólékos helyzetelemzésre, a szükséges tennivalók végiggondolására, gyakorlati megtervezésére és természetesen ezek elvégzésére.

Anyanyelvünk védelme és megtartása körültekintő, határozott, hiteles és eredményes politikai, illetve kulturális stratégiát követel. Ennek a stratégiának mindenekelőtt a valós helyzet hiteles és részletekbe menő felmérésére kell épülnie. Az elmúlt évtizedben igen nagy társadalomtudományi (például demográfiai) kutató és elemző munkára került sor a határokon túl élő magyarság tekintetében, ennek ellenére csak töredékes képünk van arról, hogy milyenek a magyar diaszpórák számbeli viszonyai, milyen a szociális és kulturális helyzetük, milyenek a körülöttük élő többségi néppel a kapcsolataik. Hosszú évtizedek óta tartja magát például az a megállapítás (én inkább hiedelmet mondanék), miszerint az Egyesült Államokban több mint egymillió hétszázezer magyar él. Nos Nagy Károly egyetemi szociológiaprofesszor és Papp László világszövetségi régióelnök legutóbbi felmérése szerint Amerikában mindössze nagyjából százötvenezer ember beszél magyarul. Ez a közhiedelmek által rögzített adatnak kevesebb, mint az egytizede. Ezért először is ismernünk kell a kisebbségi és szórványmagyarság valóságos elhelyezkedését és helyzetét, ennek nyomán kell kialakítani a védelmüket célzó terveket. Ebben a tekintetben a tudományos kutatómunkának és a politikai akaratnak egymást kell kiegészítenie; a valóságos helyzet tudományos felmérése nélkül a politikai tervezés tehetetlen, mert megalapozatlan lehet, a politikai szándékok egyértelmű megfogalmazása – a politikai stratégia alapos kidolgozása – nélkül pedig a tudományos feltáró munka legfeljebb a könyvtárak anyagát szaporíthatja, de a kisebbségben élő, illetve a szórványmagyarok mindinkább súlyosodó gondjait nem oldja meg. Ezen a ponton külön nyomatékkal kell beszélni a szórványmagyarsággal kapcsolatos gondokról és teendőkről. Tulajdonképpen kettős védekezési stratégiára van szükség, minthogy egészen másként kell kezelni a Kárpát-medencében és a nyugati világban élő agyar szórványokat.

5. A szomszédos országokban élő magyar szórványok anyanyelvi és kulturális gondozásának ügye részben az iskolához, részben az iskolán kívüli oktatási és kulturális eszközökhöz kötődik. A szórványmagyar vidékek nagy részén jelenleg nincsenek szervezett magyar iskolák, esetleg csak elemi iskolák, úgynevezett „alapiskolák” vannak. Így amellett, hogy ezeket az „alapiskolákat” tankönyvekkel, tanítási eszközökkel (pl. elektronikus eszközökkel) és tanítókkal támogatni kell, előbb-utóbb, amerikai és nyugat-európai minták szerint, létre kell hozni a hétvégi magyar iskolák átfogó rendszerét. Legegyszerűbb és leghasznosabb volna ezeket az egyházközségek keretében megszervezni, magyar katolikus vagy protestáns egyházközség ugyanis általában azokban a községekben is működik, amelyekben nincs magyar iskola.

A szórványok ugyanakkor különleges kulturális gondozást igényelnek. Éppen a szórványmagyar vidékeken volna elsőrendű szerepe a magyar rádió- és televíziós adásoknak, ezen belül például a távoktatásnak, amely igen hasznosan bővíthetné a

Duna Televízió feladatkörét. Ugyancsak hasznos volna ezeknek a vidékeknek a magyar közösségeit bekapcsolni abba az ismeretszerzési rendszerbe, amelyet az internet (illetve a „sulinet") világhálója kínál. A szórványvidékeken élő gyermekek számára új tankönyvcsaládokat kellene kidolgozni, tekintettel arra, hogy ezek a gyerekek nagyrészt nem anyanyelvükön végzik tanulmányaikat. És természetesen a szórványokban volna igazán fontos az, hogy a (hazai és kisebbségi magyar egyházi, társadalmi, kulturális és ifjúsági intézmények, szervezetek és mozgalmak képviselői személyesen vállaljanak gondozási feladatokat.

A nyugati világban élő magyar szórványok anyanyelvi gondozása megint külön feladatokat jelent, minthogy ezen a téren igen távoli és már jórészt megszűnőben lévő közösségekkel kell számolnunk. A hagyományos amerikai, dél-amerikai és ausztráliai magyar közösségek ugyanis igen gyorsan olvadnak, mellettük viszont, főként a nyugat-európai országokban új magyar szórványok jönnek létre. Így például a Határon Túli Magyarok Hivatalának (HIMH) felmérése szerint Németországba a kilencvenes években több mint hetvenezer magyar munkavállaló került; az ő kulturális gondozásukkal is foglalkozni kellene.

A nyugati világban élő magyar szórványok nemzeti identitásának megtartása új módszereket kíván, így jobban elő kellene segíteni azt, hogy a hazai (vagy éppen az erdélyi, a felvidéki) magyar kultúra személyiségei meglátogathassák a nyugati magyar közösségeket (az ilyen látogatásokat ugyanis jórészt felszámolta az utóbbi évtized, amikor jószerivel csakis pártpolitikusok keresték-kereshették fel a nyugati magyar szórványokat), és persze arról is gondoskodni kellene, hogy a nyugati magyar fiatalok rendszeresen meglátogathassák az „óhazát".

Számot kell vetni azzal, hogy a nyugati világban élő magyarok vagy magyar származásúak mind kisebb része beszél magyarul. Ezek az emberek ugyanakkor valamilyen módon kötődnek őseik szülőföldjéhez, a magyar kultúrához, a magyar zenéhez, a magyar népművészethez és tánchoz, egyáltalán érdeklődnek a Kárpát-medencében élő magyarság iránt. Semmiképpen sem volna helyes róluk lemondani, ellenkezőleg, gondoskodni kellene arról, hogy ők a magyar nyelv közelebbi ismerete nélkül is megmaradnak magyarnak, és személyes identitásukban a magyarságnak valamilyen szerepe legyen. Elvégre az írek is angolul maradtak meg íreknek, és az „ír reneszánsz" először az ír nemzeti identitást valósította meg, és csak utána próbálta (nem sok sikerrel) az ír nyelv használatát helyreállítani.

Ha nemzeti nyelvüket, legalábbis az általános használat szintjén, az írek elveszítették is, és valójában csak az elmúlt évtizedekben kezdték „visszatanulni", az írektől mégis sokat tanulhatunk. A kicsiny Írország, amely mára az európai integráció egyik gazdaságban és öntudatban mind inkább erősödő tagjává vált, a nagyvilágban, főként az Egyesült Államokban, szétszóródott írek szervező műhelyévé és központjává tette magát.

A diaszpórában élő írek jó kedvvel, büszkén látogatnak haza őseik honába, hogy találkozzanak az ír kultúrával, felelevenítsék népi hagyományaikat. A világban szétszóródott és a Kárpát-medencében is mindinkább szétszóródásba kényszerített két és fél millió magyar javára nekünk is ezt az „ír modell" szerint tevékenykedő szellemi és politikai műhelyt kellene megteremtenünk.

6. Mindebben a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (régebbi, hagyományos és ma is használatban lévő elnevezése szerint: az Anyanyelvi Konferencia) már jó három évtizede (1970 óta) vállal szolgálatot. Az anyanyelvi mozgalom, amelynek olyan „alapító atyái" voltak, mint Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Bárczi Géza nyelvészprofesszor és a legendás emlékű Lőrincze Lajos, alapításától kezdve, de különösen 1989-es átalakulása óta arra törekszik, hogy védelmezze anyanyelvün-

ket és anyanyelvi kultúránkat, és erősítse a Kárpát-medencében, illetve a nagyvilágban szétszórtan élő magyar nemzetrészek, közösségek iránt tanúsított szolidaritást. Ennek következtében rendezte meg és rendezi meg folyamatosan anyanyelvi programjait; értelmiségi találkozókat, tudományos és irodalmi összejöveteleket, tanári továbbképző tanfolyamokat, ifjúsági kollégiumokat és táborokat, ezek között a nagy múltú Sárospataki Kollégiumot.

A magyar nyelv védelme persze közös nemzeti ügy és feladat, nemcsak a kormányzati politika vagy néhány kulturális civilszervezet ügye. Ezek között a kulturális intézmények és szervezetek között mindenképpen vezető szerepe van a Magyar Tudományos Akadémiának, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak, a Balassi Bálint Intézetnek, a Magyar Írószövetségnek és természetesen olyan keresztény társadalmi szervezeteknek, mint amilyen az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem és a Pax Romana, továbbá olyan határokon túli magyar kulturális szervezeteknek, mint amilyen az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, a Csemadok, a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége vagy a vajdasági magyar szervezetek. Az anyanyelvi mozgalomnak, az Anyanyelvi Konferenciának – nyelvünk és kultúránk védelme és gondozása ügyében – velük kell együttműködnie, velük kell szövetségre lépnie.

Ezekből a szervezetekből és intézményekből lehetne létrehozni azt a szellemi, lelki és erkölcsi hálót, amely átfogja a több országba és számtalan szórványközösségbe tagolt magyarságot, és a magyarság kulturális megszervezése révén teremti meg anyanyelvünk védelmének és megtartásának alapjait.

TŐZSÉR ÁRPÁD

IDŐCSAPDÁK

Naplójegyzetek 2008-ból

Nyugat-Európa lassan a bevándorlóké lesz. De úgy, hogy a bevándorlók közben nem integrálódnak az európai civilizációhoz, sőt: ők kezdik magukhoz integrálni Európát.

■ *2008. január 2.* John Lukács: *Vége az újkornak, egyfajta új barbárság van kilakulóban.* Barbárság, a civilizáció vívmányaival „tökéletesítve", teszem hozzá én. Auschwitz volt a kezdet, s a gépesített genocídiumok kora csak a civilizációnk teljes összeomlásával ér majd véget. S kezdődik az egész elölről, a kőbaltánál. Pontosan úgy, ahogy Giovanni Battista Vico háromszáz éve megírta. Ma már persze mindez közhely. (Nem is értem, hogy John Lukács, aki egyébként eredeti gondolkodó, ilyen elkoptatott gondolatot is le tud írni.) Viszonylag új fejlemény a problémakörben, hogy bizonyos akarások már léteznek a civilizációnk megmentésére (egy példa: a kiotói egyezmény), eredmény mégsem mutatkozik. Úgy látszik, akarni valóban mindent lehet, csak az akarást nem. (A legalapvetőbb akarásnak: az élet akarásának a fészke sokkal mélyebben van, mintsem hogy a tudati akarásunk oda elérhetne. Márpedig mindenki élni akar. S most akar élni, nem ötven év múlva. Nem szívesen mond le a mai élet lehetőségeiről, mondjuk az autójáról.) S ha mégis megkíséreljük az akaratot akarni, akkor az „eredménye" többnyire eredménytelenség.

Január 5. A tévében Alföldi Róberttel, a Nemzeti Színház új igazgatójával beszélget Verebes István. Verebes, jellegzetes orrhangján azt kérdezi az újdonsült direktortól, megvan-e róla győződve, hogy ő való a Nemzeti élére. – Fogós kérdés, nem lehet rá megnyugtatóan válaszolni, a közembert zavarba ejtené: ha azt mondja, igen, szerénytelennek tarthatják, ha azt mondja, nem, akkor minek vállalta el a tisztséget. De Alföldi nem közember,

hanem színész, okos színész. Tisztában van a szavak, gesztusok, akcentusok súlyával, jelentésével. Nevetve válaszol: Természetesen: igen. Válasza a jól ismert, kicsit cinikus mosolya kíséretében állítva tagadásnak, azaz igen-nemnek hangzik, elvesz a kijelentés súlyából. De így is marad a jelenetben valami fals, valami ellentmondásos.

Január 6. „Az együtt érző megértés esztétikailag könyörülő kategóriákban újrateremti a teljes belső embert egy új létre a világ új síkjában” – írja Bahtyin 1920-ban. (Idézi Szőke Katalin, *Új Könyvpiac*, 2005 december.) Írásának más helyén az orosz filozófus ezt az *„együtt érző megértést”* frappánsan *„létszerű képződménynek”* nevezi. Kitűnő terminus, szép, pontos, ma is használható. Én például az *érzelmi megértés* mellett „létszerű képződménynek” érzem a *megismerés* jelentésű *megértést* is. A szellemi megértésben a dolog, a munka teremti újra a belső embert. Mert a megismerésen bizony dolgozni kell, s minden jól végzett munka részvétel a világ termékenységében. Szépen hangzik Szent Ágoston szájából: *„Nincs szeretet megismerés, és nincs megismerés szeretet nélkül”* (s bizonyos mértékig a „könyörülő kategória” s az érzelmi megértés is a „szeretetre” hajaz), de ez valószínűleg csak az ember és ember hermeneutikai kapcsolatára igaz. Persze még ott sem árt egy kis „könyörtelenség”. S visszatérve a tegnapi „textushoz”: Alföldi viszont mintha túl könyörtelen volna a rendezéseiben, mintha sohasem szeretné a figuráit.

Január 8. A kecskeméti *Forrás* rendületlenül közli Ryszard Kapuściński naplóit. A lengyel publicista a naplója legújabb folytatásában írja: *„Szerintem a naplóírásnál az a fontos, hogy kiválasszunk és megörökítsünk valami részletet, ha csak egyet is, különben a napunk kapaszkodó nélkül telik el. »Időcsapdákat« kell létrehozni, hogy napunk ne suhanhasson el nyomtalanul az idő felszínén.”* – Ez az „időcsapda” kitűnő szó: a napló „időcsapda”. De az időt csak az objektív esemény képes rögzíteni, a gondolat mint esemény nem. A gondolatot is az esemény karójához kell kötni, hogy – ebként – ne csavaroghasson el. Kár, hogy Kapuściński nem mindig él a saját tanácsával, s nem köti eseményekhez a gondolatait. Amelyek önmagukban néha még unalmasak is. S ilyenkor nekünk is az a közhely-gondolatunk támad, hogy ez az a napló, amelyből kevesebb több lenne.

Január 13. A buddhizmus bizonyos vonatkozásaiban a modern költészetre emlékeztet. Alapelve: minden csak egy pillanatig azonos önmagával. S itt nemcsak arra a dialektikus ellentétre gondolhatunk, amelyet Herakleitosztól József Attiláig már annyian ékesen megírtak (*panta rhei*, *„csak ami nincs, annak van bokra”*), hanem arra a költészeti alapelvre is, hogy a jó versben minden kifejezés, minden metafora csak egy pillanatig azonos önmagával, minden kép az előbbi tagadása (hisz amaz összefüggédében emez rendre más jelentést nyer), minden szó meglepetés, váratlan fordulat, még a ritmus is *„elentétet hoz az értelem tudomására”* (József Attila). *„A létezés minden eleme átmeneti”*, mondja ezzel egybevágóan a buddhizmus is. Aztán odább: *„Minden dolog egyediség és lényeg nélküli.”* A létezésnek nem az a rendeltetése, hogy „egyediséget” és „lényeget” demonstráljon, hanem maga a dolgok egymásutánjában megvalósuló *létesülés*. *„A létesülésben semmi nem marad azonos, semmi lényeggel bíró nincs, és semmi sem állandó. Ez a tapasztalásnak magának létesülése, felemésztve önmagát pillanatnyi tartamában. Szünettelen és határtalan, úgy gondolják, hogy semmi más, mint egymást követő állapotok sorozata, melyek egy személytelen törvény szerint váltják egymást egy örök körben.”* (Az idézetek Julius Evola: *A felébredés doktrinája* c., 2003-ban könyv alakban is megjelenő tanulmányából valók.) S ezek után egy találóskérdés: miről van szó tulajdonképpen a fentiekben: József Attila *Eszméletéről* vagy a buddhizmus *samsâra* (létesülés, létszomj) nevű maximájáról?

Január 15. Nemrég *Danika Weimarban* címmel írtam egy jegyzetet a kiskorú roma késelőkről. A *Népszabadság* lehozta, de mit ad isten! R. S. szerkesztő úr, ugyanannak a lapnak egy másik rovatából, levélben leantiszemitázott az írásomért. (A romakérdésről az antiszemitizmus kérdésére és Verseghy Ferenc antiszemitizmusára átugrani, minden ok nélkül, neki gyerekjáték volt.) S most megint azt olvasom a napi sajtóban, hogy egy 12 éves cigánygyerek a Blaha Lujza téren megkéselt egy 15 éves fiút, mert az nem adta oda neki a mobilját. A srác majdnem elvérzett, a késelő kiskorú, a mai napig szabadon garázdálkodik. A magyar törvények szerint nem lehet büntetni. Ha egy társadalom tudatosan visszafejleszti vagy elpusztítja önvédő reflexeit, sőt ráadásul még (ún. demokratikus törvényekkel) meg is kötözi önkezét, akkor megérdemli a pusztulását. Carthaginem esse delendam! Mint ahogy annak idején Weimar is elpusztult.

Január 18. A juharon mérges süvöltő ült,
azt süvöltötte: az ember őrült.

Január 25. Ahogy van kereskedelmi tévé, úgy van kereskedelmi könyvkiadó is. A Magvető kiadta, nagyon helyesen, Bertók Laci összes verseit (*Platon benéz az ablakon*). Írtam nekik: nem adnák-e ki az enyémet is. Két levelet is megeresztettem a címükre. Egyikre sem válaszoltak. Az elsőt, azt hittem, nem kapták meg. De a második válasz nélkül hagyása már nem lehetett véletlen: az én könyvemben nem látnak üzletet. Lelkük rajta. Talán nem is olyan nagy tragédia, ha egy „kereskedelmi kiadónak" nem kellek. (Levélre nem válaszolni azért akkor is tisztességtelen dolog.)

Január 26. Nádas Péter mondja a *Népszabadság*ban: Csak a hűvös mondat *van*. S hogy a költészet is csupa hűvös mondatból áll, azaz a próza leíró jellege felé közelít. Flaubert meg tökrealista volt. – Ahány állítás, annyi badarság! Ha csak a hűvös mondat *van*, s a költészet is csupa hűvös mondatból áll, akkor mit csináljunk Parti Nagy Lajos, Sajó László, Szilágyi Ákos, Kiss Anna, Varró Dániel sok versével, Petri György indulatos iróniájával, gyilkos szójátékaival s az egész gyermekköltészet csilingelő játékosságával (hogy csak a mai költészetnél maradjunk)?! Oravecz Imréről, Tandori Dezsőről, Petri Györgyről (Nádas őket tartja korunk „emblematikus költőinek"). Gömöri György bizonyította be nemrégen, az *Élet és Irodalom*ban (2008. jan. 4.), hogy mennyire nem „hűvösek" a mondataik. Flaubert pedig hol realista, hol romantikus. A realista *Érzelmek iskolája* után gyorsan megírta a velejéig romantikus *Szent Antal megkísértése*t, hogy bele ne ragadjon az impassibilitébe. Furcsa volna, ha mindezt éppen Nádas Péter nem tudná!

Január 28. „A visszavert fény évszaka" – írta Bertók a korunkról a *Platón benéz az ablakon* c. versében jó húsz éve. Azaz nem a valóságot látjuk, csak az árnyát a barlang falán, ahogy azt annak idején Platón megírta. Azóta a filozófus már nemcsak benéz az ablakon, hanem már bent van a szobánkban. Elképesztő könnyen, szinte észrevétlenül vettük át (vettük vissza?) objektív idealizmusát: ma már számunkra minden csak tükörkép, kitaláció, mese (eszme, mondaná a bölcs), és semi sem valóság.

Január 29. A tegnapi nap Kapuściński-féle „időcsapdája": este a tévében Térey János és Kovács András Ferenc Adyról beszélt. (A 100 éves *Nyugat* kapcsán szinte csak róla esik szó.) Az emlékezők általában lekezelően, elutasítóan beszélnek a Nyugat tegnap még istenített költőjéről. Most ez a trend. De hát akkor miért csak róla beszélnek? Hiszen volt a *Nyugat* körül s a *Nyugat*ban Kosztolányi is, Babits is, Tóth Árpád is, Füst Milán is, Karinthy is, és hányan még! Az Ady-csépelés egyébként a *ta-*

gadó állítás esete. Azaz lehet, hogy Ady nem volt az a költő-géniusz, akinek eddig tudtuk, de létével megteremtette az Ady-típusú költőgéniusz *hiányát*. Akik unos-untalan a költő váteszi pózait emlegetik (s megfeledkeznek mondjuk a halál-verseiről), azok tagadva állítanak Adyról nem kis dolgot.

Január 30. Tegnap bent voltam a városban. Hogyhogy? – kérdezhetné valaki. Hisz fél évszázada Pozsonyban lakom, tehát regeltől estig és estétől reggelig a „városban" vagyok. A fentebbi paradox szófordulat arra utal, hogy a tulajdonképpeni, a két háború közötti Pozsony csak mintegy 70 ezer lelket számlált. Most kb. félmilliós, de a „70 ezren" túl lakók, a csatolt falvak és az új lakónegyedek lakosai, ma is csak az egykori, 70 ezres várost tartják „városnak". („Megyek a városba" = Megyek az egykori Pozsonyba.) Minden ilyen alkalommal meggyőződöm róla, hogy ez a Pozsony már nem az a Pozsony, amelyet én hosszú évtizedeken keresztül magaménak éreztem, amely polgárrá tett. De nemcsak azért lett idegen számomra, mert megváltozott, mert „posztmodern" lett, hanem azért is, mert már én sem vagyok az, aki az egykori Pozsonyban voltam: megöregedtem. Például fiatalabb koromban egyáltalán nem érzékeltem (s így nem is tudtam), hogy Pozsony (a régi) dombon van. Most kifulladok, ha a Nyerges utcából fel kell mennem a Szárazvámra. – Az Egyetemi Könyvtár (ott volt dolgom) teljesen elektronizálva van, a közönséges halandó számára megközelíthetetlen. Csakhogy: a közönséges halandó immár izzad, fullad, kihalófélben van, minek is kellene a könyvtárat vagy bármit is hozzá igazítani.

Február 1. Fogorvoshoz készülök, és tele vagyok megmagyarázhatatlan balsejtelemmel. Az egyik fogamból letört egy darab, de én ezt valami külső csapásnak érzem. Gibbont olvasom, s éppen a catalaunumi csatánál tartok: a hunok vereségét személyes tragédiaként élem meg, mintha az Isten nem Attila kardját, hanem az én fogamat törte volna ketté a catalaunumi csatamezőn. Elszakad a kocsimban az ékszíj: mintha valamilyen izomszál szakadt volna el bennem. A külső bajaim, kudarcaim rendre belső bajokká, kudarcokká lesznek. Jó ez a borzasztó egzisztenciális kötődés a külső világhoz vagy rossz? Szubjektíve rossz, mert nagyon megvisel, de objektíve: valószínűleg ebből a hiperérzékenységből születnek a verseim.

Február 12. Lassanként én is sorra megélem anyám egykori sajátos szótárának a lexémáit, idiómáit. „Beszakad a hátam", mondta anyám, ha fájt a háta. S csak most értem meg, mikor néhány napja úgy érzem, az én hátam is törékeny híd, amin szöges csizmával katonák masíroznak, s mindjárt összeroskadok a teher alatt, szóval most értem meg, hogy miben különbözik a „beszakad a hátam" a „fáj a hátam"-tól. Vagy: „apucca", hallottam kicsi gyerek koromban, ha elestem. Ez annyit jelentett: semmi az, kisfiam (apukám, mondta néha anyám a kisfiam helyett), uccu, ugorj fel gyorsan. S persze a legkevésbé sem tudatosította magában, hogy talán az „apukám" és „uccu" kifejezéseket vonta így össze. – Várnám most is, hányszor!, hogy valaki azt mondja: apucca! De senki nem mondja. Ki is mondaná 73 éves koromban. Akik mondhatnák, rég a föld alatt. – Még mindig Gibbonnál időzöm. Készül az új verskötetem, egész ciklust terveztem Róma bukásáról, mivel a mi civilizációnk és a bukás előtti Róma között számtalan párhuzam érzékelhető, de már látom, hogy nem lesz belőle semmi. Egy opust a tervezett ciklusból ugyanis sikerült öszehoznom (*Historia arcana* címmel), de nem az jött ki belőle, amit akartam: nem az én Róma által felnagyított totális bukásomat sugalmazza. Sugalmaz viszont olyasmit, amit én nem akarnék sugalmazni: a Justinianus korában egymást fojtogató, majd később megegyező s egyesült erővel Justinianus ellen forduló kékek és zöldek harca akarva, nem akarva mai nagy koalícióra (Gyurcsány és Orbán kiegyezésére) buzdít.

Február 14. Megint temetés, s még mindig a másé! Húzom magamra kinőtt, ezeréves fekete öltönyömet, s azon töprengek, hogy legközelebb vajon kinek a temetésére veszem föl. (Most István fiam anyósáéra készülök. 64 évesen lefordult a székről, s vége volt. Szívinfarktus vitte el. Én is ilyen halált kívánok magamnak. Betegen, magatehetetlenül ne legyek kiszolgáltatva senkinek. Ha már egy életen át szuverén ember voltam, adassék meg halálomban is a függetlenség méltósága.) Vásárolhatnék új öltönyt is, de öreg koromra babonás is lettem. Nem komolyan persze, csak úgy mosolyogva és önironikusan magyarázom ki a lustaságomat arra, hogy valószínűleg csak addig élek, míg ezt az öltönyt viselem. (Anyám arról volt meggyőződve, hogy akkor jár le az ideje, mikor öreg, százéves vekerórája elromlik s megáll.)

Február 16. Végre ezt is letudtam: összeállítottam a 2007-es bibliográfiámat. 2007-ben semmivel sem írtam kevesebbet, mint 2006-ban. Pedig 2006-ban „tetőztem": az év magasan életem legtermékenyebb esztendeje volt, írtam le nemrégen. Nos, úgy tűnik, az életerőm, hál'istennek, még 2007-ben sem gyengült, a közléseim és a rólam szóló írások 94 tétele ékes bizonyítéka ennek. Emellett eltörpül az a mínusz, hogy állítólag nem szerepelek Szegedy-Maszákék *Magyar irodalomtörténetek* c. kiadványában. (Mindenki ezt dörgöli itthon, de nemcsak itthon, az orrom alá.) Na és?! Szerepelek viszont Angyalosi Gergely, Báthori Csaba, Fried István, Bányai János, H. Nagy Péter értékrendjében (valamennyi jelentős tanulmánnyal tisztelt meg, méghozzá jeles folyóiratokban). S írtam 17 verset, 20 tanulmányt, kritikát, jegyzetet – ez nekem elég. S az sem elhanyagolandó eredmény, hogy még magam állítottam össze a bibliográfiámat, s nem valaki más, posztumusz.

Február 28. Hová tűntem a naplómból? Hol vagyok, mikor nem írok? 12 nappal ezelőtti az utolsó bejegyzésem. Hol voltam, mit csináltam 12 napig? „Időcsapdák" nélkül nem tudok visszaemlékezni. S annyira az van számomra, ami írva van, hogy szinte már a való élet tűnik valószínűtlennek. Itt volt Kántor Péter, a Magyar Intézetben volt író-olvasó találkozója, az *ő* sajátos „budapesti" lírai realizmusa rángatott vissza a valóságba. Kántor kitűnő költő, de szégyenszemre író egyedül én voltam a gyér közönsége soraiban.

Március 4. A civilizációk általában nem a „barbárok" fegyverétől pusztulnak el, hanem abba a tévhitükbe buknak bele, hogy a „barbárok" (a támadó fél a megtámadottnak mindig barbár) ugyanúgy respektálják az általuk felállított és gyakorolt együttélési szabályokat, mint a saját polgáraik. A fegyver általi vereség és bukás már csak a korábbi bomlás következménye. A modern európai civilizáció önmaga elméleteinek, ideológiáinak a túsza. Addig hirdette a demokráciát és liberalizmust, míg végül a „harmadik világ" komolyan kezdte venni, s most él a lehetőségekkel: Nyugat-Európa lassan a bevándorlóké lesz. De úgy, hogy a bevándorlók közben nem integrálódnak az európai civilizációhoz, sőt: ők kezdik magukhoz integrálni Európát. Az „integrálás" tulajdonképpen élet-halál harc a harmadik világ és az európai civilizáció között. Egy új versem (*Henye verbéna*) erről az áldatlan állapotról szól. Egy strófa belőle:

Járdákon csupor fillértől csördül,
a csuprot a nyomor fegyverként fogja. –
Lovas áll, mögötte sötét gond ül,
ló és lovas a gond túsza, foglya.

Március 5. Persze ami a civilizációt illeti, nekem magamnak is van még behozni valóm bőven. Mi, otthon, a falumban csak hetente egyszer váltottunk fehérneműt. Vasárnap alaposabban meg- és lemosakodtunk, mint a köznapokon, és tisztát vettünk. E., a feleségem most viszont rá akar szoktatni a napi fehérneműváltásra. Én ezt felesleges fényűzésnek tartom. S így aztán gyakran vagyunk Déianeira és Heraklész szerepében, veszekedünk az ingeken. – Tudom, rossz a párhuzam, az ingről hirtelen más példázat nem jut eszembe. De mégis! Illyés mondja a nagyanyjáról, a *Puszták népé*ben, a juhász nagyapja szájával: *„Kaptam volna szebbet is, módosabbat is, mint ez a Náncsi, de ez már lány korában egynapi járásra is kihozta utánam a tisztát. Nem bántam meg."* Az én nagyapám után (aki véletlenül szintén juhász volt) valószínűleg nem vitték ki a tisztát, s most már késő. E. hiába hordja utánam a kimosott fehérneműt: a hagyomány és a megszokás nagyon nagy úr. A civilizációk találkozása, az integráció hosszú fejlődés eredménye, rendeletekkel nem lehet eredményt elérni.

Március 13. El ne felejtsem: megvolt a magyarországi népszavazás (a vizitdíjról, a tandíjról és a kórházi napi díjról); a Fidesz hatalmas (kb. ötszörös) győzelmével ért véget. A részvétel 56 százalékos volt. A helyzetet az SZDSZ-es Horn Gábor fogalmazta meg (egyenesen bele a tévékamerába!): *Ez bizony nem a különböző díjakról szólt, hanem azt üzente: Feri menj a picsába.* – De Feri nem akar a p.-be menni. Bár már vannak jelei a habozásának: bejelentette, hogy március 15-én nem fog nyilvánosan szerepelni.

Március 14. Ma talán Mayer Judit, a kitűnő műfordító és nyelvművelő a legidősebb pozsonyi „őslakó". 1923-ban született, tehát az idén ünnepli nyolcvanötödik születésnapját. Isten éltesse! Jo-o Tancer, a német tanszék tanára interjút akar vele készíteni (a háromnyelvű őspozsonyiakról készül könyvet írni), s engem kért meg, hogy közvetítsek. Csakhogy nekem haza kellett rohannom, három órára vízvezetékszerelő jött hozzánk. Egész sor tervemet keresztülhúzta az egyébként hőn várt látogatás. Sikerült felhívnom Szigeti Lacit a naplókötetem (*Szent Antal disznaja*) ügyében. A Pro Slovacia alapítvány nem hagyott jóvá rá támogatást, de Laci megígérte, hogy így is kiadják a kéziratomat, a könyvhétre meg is jelenik. Nagy kő esett le a szívemről.

Március 20. Megáll az ész! (Életemben először jött a nyelvemre, feltehetően Mikszáthból, hogy „sapristi!", de megnéztem a szótárban, hogy mit jelent pontosan. Hát csak annyit, hogy „teringettét". Nos az én közlendőm nem „teringettét" súlycsoport.) Kállai Ernő ombudsman mondja: a mohácsi romák azért készülnek Kanadába, mert a magyar vidéken már nemhogy munkát lehetne találni, de a közigazgatás is megszűnt. – A közigazgatás megszűnte az anarchia kezdete. Sapristi, sapristi, sapristi!

Március 23. Húsvét vasárnapja van. Tavaly április 8-ára esett húsvét, most két héttel korábban van. A fák viszont már így is nagyban rügyeznek. Úgy látszik, a természet is a naptárhoz igazodik: ha egyszer húsvét, akkor nyílni kell. A fáknak is. – Két hét, és Nagyváradra utazom: a Költészet Napján én leszek ott az ügyeletes költő. Megint megvallatnak. Készítem a mondandómat: nehéz közéletről, társadalomról nyilatkozni, mert ha az ember bíráló szót mond a kormányról, mindjárt odasorolják a másik oldalhoz, pedig nekem se testem, se lelkem nem kívánja Orbánt. Gyurcsány tipikus Jágó, Orbán mellette Falstaff. Egyik sem az ország élére való. – Én független gondolkodónak szeretném tudni magamat, aki megengedheti magának a kritika és a megértés fényűzését is.

Március 28. Tegnap egész sor fontos telefonom volt. Győrből hívtak (Városi Könyvtár, Szabados Mária [?]), június 8-ra könyvheti találkozóra invitáltak; a Kalligramból értesítést kaptam, Kiss Ági fogja tördelni a Szent Antalomat; s hívott Kőrössi P. Jóska, 11-én autóval megyünk Pestről Váradra. Csak bírjam ezt a rohangálást. Most meg, 11,00-kor Komáromba autózom, a *Nyugat*-ünnepségre. – Újabb témák a beszélgetésekre: az irodalom nem etikai kódex, hanem kommunikáció, s ha ebből indulunk ki, akkor azt kell mondanom, hogy a Shakespeare utáni irodalom nagyobb része akár meg se íródott volna: nem sok újabb típust és szimbólumot, nyelvi eszközt adott a kommunikációnkhoz. Ha pontosan és szépen akarjuk magunkat kifejezni, akkor még mindig Rómeóval, Júliával, Jágóval és Hamlettel példálózunk. Mondjon valaki egy irodalmi figurát, egy fogalmat, egy szót, egy jelképet, amelyet mondjuk a posztmodern irodalom adott a nyelvünknek!

Március 29. Reggel fél nyolc van. A tévé *Napkelte* műsorában „kedvencem", Verebes István szuszog, körülményeskedik. Sándor Györgyöt, a 70 éves humoristát ünneplik. Verebes megkérdezi a jelenlévőktől: mi az, hogy Sándor György? Valaki azt mondja: Magyarország. Verebes röhögve tovább kérdez: s mi az, hogy Magyarország? Válasz nincs, mindenki röhög. – Ha a külföldieket megkérdezik, mit jelent számukra Magyarország, általában azt felelik: a vidékiek szívélyességét, közvetlenségét, jólelkűségét és Budapest szépségét. Budapest szépsége alatt valószínűleg nem erre a röhögő társaságra gondolnak. – Bejátszanak egy Sándor György-jelenetet. A humorista ócskás kereskedőt játszik benne. Jön a kuncsaft, S. Gy. panaszkodik neki, milyen rosszul megy az üzlet, aztán minden felvásárolt régiségért háromszoros árat fizet a kuncsaftnak, minden rossz cipőt, rongyos pongyolát túllicitál. Persze a jelenlévők közül senkinek sem tűnik föl, hogy ez tulajdonképpen egy Ottlik-novella (*Iglbauer*), csak ott az ócskás könyvkötő, a poén pedig az, hogy a könyvkötő bolond, mert az általános drágaság közepette ő nemhogy felemelné, hanem éppenhogy leszállítja a munkájának az árát: feltehetően a „szerkesztő urat" még magánál is szegényebbnek tartja. Meghatódva sírni, de legalábbis könnyezni kellene rajta. A humorista társaság harsányan röhög. A leghangosabban Verebes. – Egyébként pedig ha ez a gusztustalan műsor nem rontaná a kedvemet, Komárom után akár elégedett is lehetnék. Nem mindennapi teljesítményt nyújtottam: hazafelé, szakadó esőben száz kilométert levezettem egy óra alatt. S ott, a konferencián is maradhatósan teljesítettem: tartottam egy kiselőadást a *Nyugat*ról, a vitában még hozzá is szóltam, találkoztam néhány kitűnő emberrel (Schein Gáborral, Csuhai Pistával, Elek Tiborral, B. Kovács Istvánnal, L. Simon Lacival), nem merem leírni, de minden oldalról szeretet és megbecsülés áradt felém.

Március 30. Márai *Füves könyv*ét olvasom: *„Utazz, de kis poggyásszal. Utazz, de minden pillanatban tudjad, hogy nincs igazi maradása sehol az utasnak. Ne tölts sok időt málhád rendezgetésével, ne cipelj útjaidra fölösleges tárgyakat. A csomagolás öregít. Az élet apró, mellékes feladatai öregítenek a legfurfangosabban. A szöszmötölés, a mindennapok szertartásainak fölösleges bonyodalmai, a leszakadt gombok fölött érzett bosszúság, az idejében el nem küldött levelek gondja, a csomagol útközben. – Utazz könnyen, mint a madarak. Így messzebb jutsz, és fiatal maradsz."* (42. o.) Jaj, mennyit gyötrődtem én is világéletemben a csomagolással, talán azért öregedtem meg idő előtt. Sokszor még álmomban is csomagoltam. (Az álmaink tükrözik a legpontosabban a nappali gátlásainkat, szorongásainkat.) Most, öregkoromban már hiába idézgetem magamnak Márait: „Utazz kis poggyásszal!", ha megyek valahová, betegségeim miatt vinnem kell a fél ruhatáramat meg az egész házi patikámat. Még jó, hogy általában autóval utazom, az autó elbírja a cuccot, de aztán leparkolok valahol,

s dolgom végeztével hosszú pecekig keresem, hogy hol a kocsim. Mint tegnapelőtt Komáromban. Igaz, este volt, mire a tanácskozással végeztünk, s mikor az egyetem épületéből kijöttem, azt sem tudtam, merre van észak. Pontosan az ellenkező irányba indultam az autómat keresni, mint ahogy kellett volna. Csoda-e, hogy ilyenkor aztán éjszaka, álmomban is a parkoló kocsimat keresem. Végül maga az autó is poggyászként viselkedik, fölösleges bonyodalmakat okoz. Saját használatra talán Márait is így kellene módosítanom: Utazz kis poggyásszal és gyalog.

Április 1. A komáromi tanácskozást követően meginterjúvolt a tévé, s arra a közhely-kérdésre, hogy mi a *Nyugat* máig ható hozadéka, nekem is csak közhely jutott eszembe, s azt válaszoltam, hogy a *Nyugat*tal teremtődött meg a magyar irodalom autonómiája. Hogy ez mennyire nem így volt, Ady sorsa bizonyítja: a nagytőke (főleg Hatvany Lajos) anyagi támogatása nélkül Ady életműve nem biztos, hogy úgy alakult volna, ahogy alakult. Ady egész költészete a feudális-nemesi Magyarország ellenében született, ettől a Magyarországtól tehát nem remélhetett támogatást, Hatvanyék viszont természetesen a polgári magyar irodalom létrejöttében voltak érdekeltek. Elég áttekinteni Hatvany és Ady levelezését, hogy lássuk, Hatvany *„Mindig egy kicsit felülről bánt Adyval s kicsit preceptorkodni akart felette”*, ahogy Schöpflin írja. A ráhatásnak csak Ady szuverén alkotói tehetsége és öntudata tudott ellenállni, de – ahogy megintcsak Schöpflin jegyzi meg – *„A levelekből gyakran kiérezni”*, hogy még ő is *„félt egy kicsit Hatvanytól, a fölényes hangjától, a memóriájától, tanításaitól”*.

A „hozadék” tehát inkább az irodalmi élet megszületése volt: a *Nyugat* a sokszínűségénél, polifóniájánál fogva maga volt az eszmék szüntelen cseréje, „disputája”. (Eredetileg így is akarták nevezni: *Disputa*.) A *Nyugat* előtt irodalmi élet ilyen értelemben nem létezett, csak egymás mellett elbeszélő folyóiratok, műhelyek léteztek (*A Hét, Új Idők* stb.).

Április 2. „Hogy vagy? Megírtad Grendelt? Hogy sikerült? Azért, ahogy elgondolom, nincs könnyű dolgod. Mindenütt illik, sőt kötelező ott lenned, mindenkit meg kell értened, mindig okosakat kell mondanod, írnod, még akkor is, ha olykor az irgalmatlanságig kemény vagy (mert pontos akarsz lenni). Nem szívesen volnék a helyedben: nem bújhatsz a bokrok közé, nagyon túlnőttél rajtuk. Becsülnek és irígyelnek egyszerre. Na, szevasz! V.L.M.” A V.L.M.: Varga Lajos Márton, a *Népszabadság* kultúrarovatának szerkesztője, aki nem hagy a babéraimon ücsörögni, gyakran ellát munkával. (A levélben egy Grendel-köszöntőről van szó.) De hogy engem irigyelnek? Ez csak áprilisi tréfa lehet. Sokszor vagyok szánalmas, tanácstalan figura. Mindent tudok a színekről, de ha meglátok egy piros paradicsomot, gyakran nem tudok vele mit kezdeni. (Mint Mary a híres Jackson-kísérletben.) Irodalmi író lettem. Majdnem mindent tudok az irodalomban zajló, a művekben realizálódó életről, de a való életben egyre kevésbé boldogulok.

Április 9. 12,30-kor a hatvanéves Grendel Lajost ünnepeltük a tanszéken: Mészáros Bandi egy régi, Sztálinhoz írt Iszakovszkij-verset olvasott föl, Sztálin neve helyére Grendelét téve. Aztán rohantam a Kalligramba, honorárium ért. Szigeti két nevet említett: Szörényi László, Radics Viktória nevét. Ezek valamelyikét fogja fölkérni a *Szent Antal disznaja* bemutatására. Kíváncsi vagyok, melyik vállalja. Ma jó napom volt, bár ilyen lenne péntek is, a Nagyváradra való indulásunk napja.

Vonaton, Bp. felé, április 11. Sorra derül ki, mi mindent felejtettem otthon: a mobilomat, tollamat stb. De ezek persze csak mellékes dolgok ahhoz képest, hogy a vasutasok nem sztrájkolnak, a vonat megy, s a vonattal együtt én is megyek. A távolban Nagyvárad fülel: jön a roggyant Ady.

Nagyvárad, április 12. Végre kialudtam magamat!! Tegnap már hajnal háromkor fenn voltam (nagyon korán indult a vonatom), s este tizenegykor kerültem ágyba, azaz húsz órán át talpon voltam, ez egy hetvenhárom éves embertől nem kis teljesítmény. Ráadásul idefelé, az autóban, ahogy az már lenni szokott, rosszul lettem, kénytelen voltam elkérni Kőrössi Jóskától a volánt, s Debrecentől Váradig én vezettem a Daevóját. Sajnáltam a dolgot, mert láttam, hogy szívja a fogát, de nem is csodálom, elképzeltem, hogy valaki az én Fábiámat vezeti-nyüstöli, nekem se tetszene. De mit tehetek, ha ilyen szerencsétlen szervezetem van: ha más vezet rosszul vagyok, ha én vezetek, nem vagyok rosszul. Még orvosi könyvekben sem igen találtam eddig a bajomra magyarázatot. – Este hatkor került sor az irodalmi estemre (a rendező szervezet neve *Scara literara* vagy valami ilyesmi; megkérdeztem, mit jelent a „scara" szó, „létra", jött a válasz; *irodalmi létra*?, nem tudom értelmezni a kifejezést), közepes nagyságú, de nagyon érdeklődő közönség előtt bölcs dolgokat mondtam, két órán keresztül. A fizikailag nagyon próbára tevő előzmények (Debrecenben ki kellett szállnom a kocsiból, a hányingerem annyira erős volt, hogy az erőfeszítéstől millió kis karikát láttam, már féltem, hogy oda a szemem világa is!), szóval este a sok baj után is meglehetős formában voltam. Most a Terra nevű panzió (szálló?) 102-es szobájában vagyok, az ablakom alatt a Kőrös folydogál, s én Kőrössi Jóskára várok. Íme, megfejtettem a nevének az eredetét. Itt tudtam meg azt is, hogy a P. a nevében Pappot jelent. Eredeti neve Papp József, s itt született, Nagyváradon. Megyünk várost nézni. 11,00-kor indulunk vissza, ha minden jól megy, estére otthon is lehetek.

Április 13, Pozsony. Tizenkét órát aludtam, de fáradtabb vagyok, mint valaha, valószínűleg csak másik tizenkét óra hozza meg a fizikai visszarendeződésemet. Átnéztem a hazahozott váradi sajtót: a *Krónikát*, a *Reggeli Újságot*, a *Naprakészt* (mennyi lap, egyetlen s mára már inkább román, mint magyar városban!), s így lett teljes a váradi kirándulásom, így egészültek ki az érzelmi élményeim elméletiekkel is. K. P. Jóska nagyszívű, mackó-fiú, irányomban mélységes jóakarattal, ami számomra megmagyarázhatatlan. Álltunk a Szent László téren (a város központja!), gyönyörködtünk a számos szecessziós porcelánpalotában, sorolom a kecskeméti, budapesti és pozsonyi rokonaikat, és az Úristennek sem jut eszembe Lechner Ödön neve. Mondom Kós Károlyt, Beckó Ö. Fülöpöt, Tiffanyt, sőt Schielét és Klimtet is, csak éppen Lechner nevét nem tudom kinyögni. Kérem a kísérőimet, a mindig joviálisan mosolygó K. P. Jóskát, a komoly Szűcs Lászlót (ez utóbbi költő, a *Várad* folyóirat főszerkesztője, az irodalmi estemet is *ő* moderálta, okosan, ötletesen), és egy helyre kis fekete fiatalasszonyt (Jóska „feketeszárú cseresznyének" szólítgatta; letegezett, s elváltunkkor csókkal búcsúzott), hogy segítsenek, de négyen sem tudjuk kitölteni a rejtvény üres kockáit. – A három lapból tizenkét rólam szóló cikket ollóztam ki (a pozsonyi és magyarországi sajtóból egy hónapig sem ennyit), amiből azt a következtetést vontam le, amit már a gyönyörű, kedves Nagyváradot, Ady „Pece-parti Párizsát" járva is gyakran éreztem: Erdély ma élhetőbb, nyitottabb, egészségesebb „magyar ország", mint a valóságos Magyarország; s radikálisabban: a román fennhatóság is elviselhetőbb, mint a hipokrita magyar vezetés. S még erősebben fogalmazva: toljuk át Erdélybe Magyarországot! Vagy ahogy Kavafisz mondta: Törjenek már be azok a nyavalyás barbárok! De a mai Magyarország valószínűleg még a „barbár" románoknak sem kellene.

Április 15. Itthon vagyok, és menetrendszerűen előjönnek az itthoni bajok. Megint hasmarsok gyötörnek: vizesek, záporozók, klasszikusak. S innen nézve hihetetlen, hogy három napja átlósan keresztülutaztam a régi Magyarországot, az óhazát, hogy nemrégen még Erdélyországban voltam, két napot Nagyváradon töltöttem, erő-

ben, egészségben. Valamikor, régen Kecskeméten jártam, de mit jártam!, ültem (két napig) egy panzió vécéjén, s nagyon keveset láttam a városból. A „Cifrapalota” és a Városháza gazdag szecessziójára azért jól emlékszem. De Kecskemét számomra nemcsak a szecessziót jelenti, hanem a hasam „klasszikus” borzalmát: hasmenést is. Úgy látszik, nem szabad találkoznom a szecesszióval, mert az nekem hasmenést okoz. – Ha ezt a szánalmas figurát látták volna Váradon, aki most vagyok, vajon akkor is olyan lelkesen tapsoltak volna?

Április 24. A szlovák sajtó a Madách Kiadóval van tele. D. L., a kiadó igazgatója elkövette azt a hibát, hogy Csáky Pál, az MKP (Magyar Koalíció Pártja) elnöke gondjaira bízta az egymillió korona támogatásért könyörgő levelét, s Bugárék (Csáky politikai ellenfelei) most Csáky lemondását követelik, merthogy úgymond mutyi van a dologban: D. L. kiadta Csáky regényét (*Harmatos reggelek álma*), Csáky meg megígérte cserébe D. L.-nek, hogy szerez a kormánytól a halódó kiadónak egymillió korona támogatást. – Mint a kiadó szerkesztője állíthatom, hogy a két dolognak semmi köze egymáshoz. Csáky kézirata akkor már régen nyomdában volt, mikor a nevezett levél megíródott, tehát a *Harmatos reggelek…* úgyis megjelent volna, ha nincs támogatási kérvény. S Csákynak egyébként sincs szüksége a kiadók megvesztegetésére ahhoz, hogy könyvei megjelenjenek. A legszomorúbb pedig az egészben az, hogy egy Madách-gate-re volt szükség ahhoz, hogy a szlovák sajtó tudomást szerezzen a kiadó létéről.

Május 1. Darvasi László Parti Nagy Lajost parodizálja az *És*-ben: *„Akar-e velem befőttet örökölni, Homonyik úr?”* Telitalálat. PML stílusának a titka valóban az abszurdig feszített paradoxon és a nyelvi humor. – Érdekes, hogy a PNL-stílusnak nincs követője. Darvasi a biztonság okáért már a lehetséges PNL-követőt is parodizálja: közvetve azt is sugallja, hogy PNL stílusát azért nem lehet utánozni, mert az utánzása kivédhetetlenül paródia lenne. – Ugyanabban az *És*-számban Adam Michnik Ortegát idézi: *„Amikor a tömeg önállóan cselekszik, egyéb eszközök híján az mindig egyféleképpen történik: lincseléssel.”* Aktualizálja magának a bonmot-t mindenki, ahogy akarja! – A 80 éves Hankiss Elemér pl. így aktualizál: Háromfajta ember van: van, akit a transzcendencia vezet, van, akit a tömeg, a társadalom, a mások véleménye, s végül van, akit a benne rejlő erkölcsi törvény ural. Most a tömegember az általános, de nagy az igény a transzcendenciára.

Május 8. A költészet már rég célját vesztett csecsebecse, tartalmát felejtő forma, mint a modern csárda falára akasztott kocsikerék. A célja eredetileg ugyanis az istenek földre kényszerítése volt (az emberek *„Mágikus hurokként vetették rájuk a költészetet”*, írja Nietzsche), de ma már éppen a céltalanságával hat (*„vad-szép esztelensége rácáfol a haszonelvre”*, Nietzsche). Ezért elfogadhatatlan számomra az ún. tudományos kritika, amely akarva, nem akarva „haszonelvűvé” magyarázza a költészetet, hisz a „hatáskvantumon” túli „céltalanságban” rejlő mikrohangulatokat, -lélekmozdulatokat, a transzcendenciát) a tudományos kritika mérőeszközei nem érzékelik. – S jut mindez eszembe Guillaume Metayer súlyos tanulmányát (*Kemény István és a történelem.* Kalligram, 2008/4) olvasva.

Kemény István költészete minden, csak nem történelem. Leginkább még a naivitásnak a szenvedélyig hevített mimézise. Ezzel a kreált naivitással néz a költő a történelemre is (persze ebbe a naivitásmimézisbe előbb-utóbb belebukna, ha maga is nem volna lelke mélyén természettől fogva naiv). Ezt a naiv (kicsit a naiv festők festményeire emlékeztető), de tanult történelmet mint témát érzékeli Guillaume Metaye tudományos apparátusa „játéknak”. A szerző látja, hogy Kemény „történelme” az ő

számára megfoghatatlan, ezért megfogható témát tulajdonít neki: *„A posztmodern és poszthistorikus világban a történelemhez fűződő egyetlen viszony a »játék« lesz.”* Merész állítás (s a szerző maga sem egészen hiszi, amit mond, mert tanulmánya más helyén a „nosztalgiáról” beszél mint lehetséges viszonyról), ha így volna, a történelem mint téma a különböző szerzőktől származó művekben hasonló lenne. De nem így van. Kemény István történelme csak Keményé: egy tanult naiv festő világtörténelmi tablója:

Versailles, *Velence,*
Történelem,
Visszapillantsz-e?
Versailles, Velence,
A *fény* *különce,*
Tükörterem.
Versailles, *Velence,*
Történelem.

Az *látszik* *benne,*
Ami *van.*
Például *eszme*
Nem *látszik* *benne*
És *a* *szellem* *se*
Komolyan.
Az *látszik* *benne,*
Ami van.
- - - - - - - - - - -
Visszapillantó
Tükörterem.
Mögöttem *autó,*
Fölöttem *autó.*

TARI ISTVÁN

FALUSIRATÓK A VÁROSIASODÁS IDEJÉN?

Délvidéki írók – délvidéki falvakról

A délvidéki magyarság életereje a hatvanas évek elején teljesedik ki: bő félmillió (504 368) Jugoszláviában élő magyarról tud beszámolni az akkori (1961-es) népszámlálás, amely szerint a Vajdaságban 442 569, Horvátországban 42 347, Szlovéniában 10 498, Belgrádban legalább 6 500 magyar él.[1]

Igen, a hatvanas évek elején voltunk a legtöbben, és akkor voltunk a legfiatalabbak is!

Pedig a háborús bűnökben fogant délszláv ország, újból összeálló délszláv birodalom véres kezű vezetői mindent megtettek a második világégés végén annak érdekében, hogy a nem délszláv őslakosok közösségeit, többek között a magyar közösséget is szétzilálják, fölmorzsolják, elűzzék, különös kegyetlenséggel legyilkolják, eltüntessék a Délvidékről.

Ne feledjük, hogy Vaso Čubrilović, a szarajevói merénylet, az egykori államalapító gyilkosság egyik résztvevője, aki később Belgrádban nagy köztiszteletnek örvendő tisztségviselő, történész, egyetemi tanár stb., már 1937-ben lerakja – *Az albánok kiűzése* című munkájában ajánlott megoldásokkal! – az etnikai tisztogatás alapjait.

Ugyanez a Čubrilović 1944. november 3-án írásos formában is eljuttatja a nemzeti kisebbségi kérdés megoldását taglaló javaslatait a partizán hatóságoknak: „A kisebbségek tisztogatásánál külön figyelmet kell fordítani az értelmiségre és a gazdagabb társadalmi rétegekre. Ezek voltak velünk szemben a legrosszabbak, a legodaadóbban szolgálták a megszállókat, s ezért veszélyes őket a helyükön hagyni. A szegényparasztság és a mun-

Cs. Simon István szülőfalujából csak egy elárvult temető, csak egy elárvult, harang nélküli harangláb maradt. Irodalmunk szent helyét jelöli immár az a harangláb.

kásság nemigen rokonszenvezett a német és a magyar fasizmussal, ezért őket nem kell üldözni."[2]

Igen, cselédekre, szolgákra, napszámosokra, kétkezi munkásokra mindig szükség van.

A körülmények szerencsés alakulása következtében a délvidéki magyarság megúszta tervezett kitelepítését, porig alázottan, hóhérai nagylelkűségének magasztalására kényszerítve. Ugyanakkor a délvidéki magyar értelmiség életben maradt része, néhány kivételtől eltekintve, szülőföldjének elhagyására kényszerült.

A tudatosan megtervezett és kivitelezett, több tízezer áldozattal járó magyarirtásban harmincöt katolikus pap szenvedett kínhalált. A sztálini diktatúrát meghonosító titói önkényuralom – 1948-tól Sztálint tagadva! – valósította meg a sajátosan jugoszláv találmányú antisztálinista sztálinizmust, mely kitűnő lehetőséget biztosított a kommunista párton belüli leszámolásnak, a titói vonal megerősödésének, kizárólagosságának. A kíméletlen vallásüldözésben, az írástudatlanság fölszámolásában szocializálódó, az emlékezés és még a kegyelet jogától is megfosztott, lefasisztázva bűntudatra nevelt és magába zárkózott délvidéki magyarság csak 1956-ban juthatott először igazi lelki kapaszkodókhoz.

Mert az ötvenhatos magyar forradalom még a saját szemétdombján oly gátlástalanul kakaskodó délszláv vezetést is kezdetben nagyon meglepte. Arra a hallatlan bátorságra, melyet 1956 őszének forradalmat kirobbantó magyarsága fölmutatott a világnak, nem számítottak a partizánmítoszokat és önmagukat folyamatosan szaporító, hintapolitikájukkal a világ közvéleményét körmönfontan manipuláló, megbecsült harcosokká, néphősökké váló, egykor a fegyverteleneket nagy vitézséggel legyilkoló jugoszláv vezérek, akik életre szóló leckét vehettek bátorságból és szabadságszeretetből, akár kiküldött tudósítóik segítségével, Budapest utcáin.

A különutas elképzeléseket fölértékelő, a világ figyelmét a magyarságra irányító 56-os forradalom, a jugoszláv nagykövetségre menekülő magyar vezetés, a hóhérához menekülő, a hóhérára fölnéző, a hóhérát dicsőítő áldozat óriási lendületet adott a népirtást és szabad rablást fasizmus elleni harcnak nevező, háborús bűnökben fogant titói Jugoszlávia vezető kirakatrendezőinek.

A jugoszláviai magyar kirakat az 56-os magyar forradalom után vált roppant időszerűvé. Belevaló balkáni álnoksággal fölmutatni a világnak, a helyi magyarok melldöngetését is jól fölerősítve: Jugoszláviában a legjobb magyarnak lenni! Hát ezért és éppen 1956 után alakulhatott meg a jugoszláviai magyarság csúcsintézményeinek többsége, kezdve az újvidéki Magyar Tanszékkel, kiadóházzal stb. Hiába születtek meg már 54-ben az elvi határozatok, a tanszék egész 59-ig nem működött, noha 59-ben is azok álltak a tanszék rendelkezésére, akikkel már 54-ben meg lehetett volna kezdeni a munkát. Mindössze az történt, hogy 1957-ben megnyitották a magyar lektorátust, amely abban nyújtott segítséget a magyar hallgatóknak, hogy nyelvileg felkészítette őket a magyar nyelvű oktatás ellátására, de maga a tanszék csak 59-ben kezdte meg a munkáját. […] „A tanszék megnyitásának napján, amikor Sinkó a székfoglalóját tartotta, valaki ezzel nyitott be a bölcsészkarra: »Hol lehet itt beiratkozni egyetemi tanárnak?«" – emlékezett vissza az indulásra Szeli István.[3]

A politikai vezetés mindig és minden feladatra találni szokott egyetemi végzettségű, diplomás szakembert. A félmilliós lélekszámú délvidéki magyarság annyira értelmiségiek nélkül maradt az 1944/45-ös magyarirtás után, hogy az ötvenes évek végén alakuló tanszékének vezetéséhez nem találtak diplomás szakembert. Pedig akkoriban már nagy szükség mutatkozott a különutasságot lelkesen éltető, a Szovjetunió által katonailag megszállt Magyarországot fölényesen lekezelő, a jugoszláviai tudat magyar nyelvű, irodalmi köntösbe bújtatott propagandájának kialakítóira, népszerűsítőire.

A véres kezére fehér kesztyűt húzó, tanulékony, a hintapolitikát egyre kifizetődőbben működtető titói vezetés nem véletlenül találta meg Sinkó Ervint.

Sinkó vívódásai címmel Herceg János a következőket írta róla: „Szuggesztív egyénisége, nagyvilágias attitűdje inkább tanítványaiból váltott ki rajongást, mint fenntartás nélküli elismerést az itteni magyar írók részéről. »Templomtorony-romantika! – kiáltotta rettentő magasról, a magyar faluról szólva. – Sötétség, köd, sár! És kacifántos paraszti idill! Hol vagyunk Európától!« És főleg a faluról jött fiatalok megigézve mentek utána."[4]

Kellettek a fiatal diplomás értelmiségiek a magyarság számára mesterségesen kialakított szellemi központba, a hirtelen fontossá váló magyar tömegtájékoztatás újvidéki szerkesztőségeibe. 1961-ben már működni kezd a nagyvilág megtévesztésére kialakított, túlméretezett kirakat.

És Belgrádban megalakulhat 1961. szeptember 6-án, 25 ország képviselőjével, az el nem kötelezett országok mozgalma.

És 1961. december 21-én az *Ifjúság* elnevezésű hetilapban megjelenhet a *Symposion* című rovat első száma, mely jobbára a Magyar Tanszék egyetemistáinak írásait közli, ráadásul az egyetemisták szerkesztésében.

A jugoszláv különutasság kirakatának egyre növekvőbb népszerűségét kellett tovább fokozni az átnevelhető, falvakból városokba költöző magyar fiatalok kirakatával. A kozmopolitizmus kirakatával. Mennyivel meggyőzőbben hangzik az ő szájukból a jugoszláviai különutasság, önállóság szenvedélyes dicsérete, a déli mentalitás, a délről érkező délszláv telepesek életerejének dicsérete.

Házioltárunkról

■ A délvidéki magyar falvak a hatvanas évek elejére válnak irodalmunkban a maradiság megtestesítőivé. A titói diktatúra, mely nagyon is tudatosan tartósítja falvainkban a sötétséget és a sarat, a hatvanas évek végére kifinomult módszereivel eléri azt, hogy száz magyarból 82 végezzen fizikai munkát a 18 szellemi munkát végző mellett, miközben az országos átlag 70 fizikai munkásra 30 szellemi munkást mutatott ki. A magyaroknál ezen a téren csak az albánok voltak rosszabb helyzetben.[5]

Ezeket a sárba és sötétségbe kényszerített magyar falvakat járja kitartóan Németh István Tamásfalvától kezdve Gomboson, Tóbán, Szentmihályon, Filityen, Adorjánon át, a baranyai Sepsén keresztül a már városiasodó muravidéki Lendváig. Idénymunkásokkal, virágkertésszel, fazekassal, teknővájóval, méhésszel, kotróval, vízfakasztóval, pincemesterrel, talicskakészítővel, damasztszövővel, gazdákkal, nádvágókkal stb. beszélget, úgy, hogy figyel is rájuk, meg is hallgatja őket, ahogyan az öregeket és a gyerekeket is meghallgatja, megfigyeli, kiváló megjelenítő erővel ábrázolva beszélgetőtársait, környezetüket, világunkat. *Zsebtükör* címmel 1973-ban kiadott könyvében – kéthasábosnak nevezett írásaiban – szembesít bennünket valóságunkkal.[6]

A hatvanas évek közepén – amikor a jugoszláv sajátos út kirakata világútlevelével, konvertibilis dinárjával, legszebb felszíni tündöklésével téveszti meg a világot, a világ magyarságát – Németh István a titeli kriptaházak, barlanglakások lakóival beszélget.

„– Ha már húsz éve itt laknak, bizonyára ismerik a környéket. Vannak még lagonylakók a Baraaljon? (Ez az utca nem hivatalos neve, a hivatalos: Petőfi Sándor utca.)"

És írónk lelkiismeretes krónikásként lejegyzi annak a huszonnyolc családnak a nevét, akik 1966 májusában a titeli barlangokat, ahogyan arrafelé nevezték: lagonyokat lakták. Talán mondanom se kell, jobbára magyar családokról van szó, amint arra utcájuk hivatalos neve is utal.

„Mikor a hegyoldalban kijelölik és megrajzolják a leendő barlang száját, folyosót vájnak a hegybe, mérőléccel ellenőrzik a vájat magasságát, utána csákánnyal lefejtik a fölösleges földet, kapa élével pedig simára faragják a barlang belsejét. Utána be sem kell tapasztani, csak kimeszelik, és máris lakható. Mind a mai napig ezek a világ legolcsóbb lakásai. De hogy kik kénytelenek ilyenekben lakni, ahhoz nem kell magyarázat."

Németh István különös gonddal örökíti meg tájszavainkat.

„A gyalázka, amivel a nádvágók dolgoznak, primitív, ősi szerszám. Parányi kasza. Nem tudom, ki nevezte el gyalázkának, és miért."[7]

Németh István, pusztulásra ítélt falvainkat járva, megtöretésünk, közösségünk folyamatos megalázásának, szolgasorsba taszításának részleteit megismerve, lelkiismeretétől vezérelten megírja az emberi helytállás délvidéki magyar dokumentumait.

„Egész kubikoskodásom alatt nem is találkoztam másokkal, mint magyarokkal, mert kubikra idevalósi német, szerb vagy román nem járt, csak mi vállaltuk ezt a ronda munkát, nyakunkba akasztottuk a talicska hámját, és mentünk. Megállítottak bennünket az emberek az országúton: »Ko vam je to dao? [Ki adta ezt nektek?] – mutattak a talicskahámra. – Dao vam je Tisa Pišta! [Tisza Pista adta nektek!]« – így csúfoltak bennünket. No nem mindenki. De akadt ilyen csúfolódó is."[8]

A jugoszláviai magyarság viszonylagos szabadságát irigylők, hangoztatók megfeledkeznek arról, hogy még a legszabadabbnak látszó, rövid, 1965-től 1971-ig tartó korszak idején is megfélemlítéssel, kötelezővé tett önfeljelentéssel, vallásüldözéssel, koncepciós perekkel növelték a magyar közösségekben a feszültséget, az egészségesebb nemzettudatuknak hangot adókat titkosszolgálati nyomásgyakorlással alázták porig.

1959-től nemzeti alapon Szerbiában már nem szervezkedhetett a magyarság, Horvátországra és Szlovéniára ez a tilalom nem vonatkozott! Ugyanakkor az 1959/60-as tanévben beindul Muravidéken a kétnyelvű oktatás,[9] a magyarság beolvadását leginkább ösztöző, legszégyenteljesebb megoldás, melyből nem lett világraszóló botrány.

A jugoszláviai magyar értelmiség eltávolítása az anyanemzettől, annak kultúrájától! – első számú állambiztonsági feladatnak számított! Ennek a feladatnak a ravasz kivitelezéséhez igazi forrásokat rendelt a legfelsőbb politikai vezetés. A múlttal való forradalmi szakítás busásan megfizetett változatait, a városi élet előnyeit, a nemzetek fölötti különutasságot népszerűsítő, irodalmi köntösbe bujtatott jugoszláv propaganda, érdektelen szómenés, semmitmondás árasztotta el lapjainkat, művelődési életünket, tömegtájékoztatásunkat. A magyarországi irodalmat mélyen lenéző, önmagukat kellető, még busásabban megfizetett, igen nagy hatalommal, irodalmi hatalommal rendelkező szerkesztők döntöttek arról, kiből is csinálnak költőt! Íróink, költőink többsége jobbára egymást bűvölte zavaros avantgárdnak nevezhető mellébeszélésével. És azok is formabontónak tarthatták magukat, akik nem ismerték a formát, és leginkább úgy szerettek volna jól tejelő megrendelőik elképzeléseinek megfelelni, hogy az ne derüljön ki sohasem.

Németh István nem az írók írójává akart válni!

Nem ezért költözött Újvidékre, a magyarság mesterségesen kialakított, állambiztonsági szempontból jól ellenőrzött központjába. Szigorú önvizsgálattal szemléli ő egykori léthelyzetét:

„Bezzeg jó fél évszázaddal ezelőtt nem ez volt a helyzet térségünkben. A falvakat tömegesen hagyták el még a »biztos« megélhetést nyújtó termelőszövetkezeti dolgozók is, s özönlöttek a városokba, az épülő szocializmus fő bázisaiba. Ennek, mármint a város csábításának, alulírott sem tudott ellenállni, jóllehet helyben volt munkahelye, a szülőfalujában, ahol a tisztjét rövid idő alatt egészen a korpakirályságig vitte,

amely abból állt, hogy korpajeggyel látta el a korpára szorult sertéstenyésztőket. Új munkahelyén, a városban egy olyan mély vízbe ugrattak – meggondolatlan fejesugrás volt! –, amely »víznek« nemhogy nem ismerte az áramlatát, sodrását, örvényeit, de még a folyásirányát se, így nem is gondolhatott – ha olykor eszébe is jutott volna – az árral szemben való úszás izgalmasan csiklandós mivoltára. Elég az hozzá, hogy új munkahelyén korpajegyek helyett újságcikkeket »állított« ki."[10]

A nyolcvanas évek végén, a szellemi zűrzavar, a háborús előkészületek jugoszláviai tobzódása idején, beugró, alkalmi vendégszerkesztőként majdnem egy teljes *Új Symposion* számot szerkeszthettem (50 oldalon át) azoknak az általam felkért délvidéki szerzőknek a munkáiból, akik saját szerelmes földrajzukat írták meg.

Feljegyzések Kishegyesről[11] című írásában Németh István a következőket közli olvasójával: „Ennek a füzetnek néhány lapját most nyitom meg először a nyilvánosság előtt. Lapozgatva a füzetben, ilyen följegyzésekre bukkanok: »Kishegyes első polgára Koródi Anna, született 1769. június 11-én. Atyja István, anyja Katalin volt.« Vajon ki lesz a falu utolsó halottja?"

Falujának, a délvidéki magyar falunak és családja öt tagjának állít emléket megindító szeretetével, írásművészetével; „író unokájának akár ki se kellett volna mozdulnia nagyszülei portájáról, az ott fellelhető »anyagból« építkezhetett volna élete végéig. Vagy abból is építkezik még ma is?" – kérdi *Házioltár*[12] című szerelmes krónikájának nyitányában.

„Édesanyám ekkor már kilenc éve halott volt. Ha Reá gondolok, mindig azt a nyári délutánt látom, amikor már a családját megebédeltette, az asztalt lebontotta, elmosogatott, a konyhát felseperte, az újra leterített asztal közepére pedig odaállította nagy, füles, közös ivópoharunkba a vizet. A friss ivóvíz gyöngyözött a pernyével csillogóra tisztított pohárban. Ezáltal, így, fölsöprögetve, az asztal közepére állított pohár vízzel, a beáramló nyári délután fényében a szabadkéményes konyha immár nem egy nyomorúságos lyuk benyomását keltette bennem, hanem egy kápolna tiszta szentélyét A leterített családi asztal a közepén a pohár vízzel volt benne az oltár. A házioltár.

Tudtam, hogy ezt a csodálatos varázslatot édesanyámnak köszönhetem. Miután a konyhát így rendbe tette, tiszta vizet öntött a nagy lavórba is, s kitette a gangra, hogy a víz meglangyosodjék a délutáni napon. A lavórban a víz az alig érzékelhető fuvallattól, avagy a föld titokzatos döngésétől meg-megremegett, oly finoman, hogy ezt nem is annyira a víz felületéről lehetett leolvasni, mint inkább a gang mennyezetére tükröztetett visszfényről: arról a hatalmas aranytallérról, amelyben ha eszembe jut, mindig anyám mosolyát látom."

Mi kárpótolja az embert?

■ „Németh Istvánnak és a hozzá hasonló tartású újságíróknak, íróknak köszönhette a *Magyar Szó*, hogy a legdurvább vagy legalattomosabb hatalmi és főszerkesztői terror idején is volt néhány oldala, egy-két hasábja, amely segített megtartani a lelket a délvidéki magyar olvasóban" – írja Dudás Károly *Eltévedt mezsgyekövek* című, Botlik Józseffel és Csorba Bélával közösen kiadott könyvében, mely *Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918–1993* alcímmel, 1994-ben jelent meg.[13]

Vidékünket járva – a jó szociális érzékkel megáldott Németh Istvánhoz hasonlóan – Dudás Károly is felfedezi az odúlakókat. Ő a baranyai háromszögben tapasztaltakat írja meg. „Kiáltásnyira a holt Duna-parttól, végig a Vörösmart–Kiskőszeg kocsiút mentén emberi odúlakások, gádorok sorakoznak; harmincegynéhányat számolhat össze az ember, ha van türelme hozzá, de sötétlik még néhány arra följebb, meg a túlsó oldalon is. Senki nem tudja pontosan, mióta tátongnak ott, fehérrel körülme-

szelt fekete torokkal, ablaktalan, örök éjszakás üreggel, de beszéltem olyan idős emberrel, akinek már a nagyanyja itt született."

Dudás Károly a Hornyik Miklós által rövid ideig, ám meghatározó módon szerkesztett ifjúsági lapban, a *Képes Ifjúság*ban hívja fel magára a figyelmet a hatvanas évek végén. Vidékünk felfedezésének izgalmával írja riportjait a magyarság szempontjából oly beszédes nevű szerémségi faluról: Maradékról, a kopácsi halászokról, a Bánság legdélibb részén élő bukovinai székelyek utódairól stb. Dél-Bánátban, ott, abban a zárványban élő faluban, Székelykevén, az ezeréves határnál tanulja *ő* is a szakmát Podolszki Józseffel és másokkal együtt, ott tanulja meg *ő* is azt, hogy, Podolszki szavaival élve: „az őszinte riportalany kiszolgáltatott ember, s az én felelősségem, hogy ne éljek vissza a kiszolgáltatottságával, hogy feltétlen bizalmát a védelmével háláljam meg."[14]

Dudás fiatal íróként, riporterként a legidősebb embereket faggatja, hiszen nagyon is jól tudja: igazán fontos dolgokat gyakran csak az életből távozó szokott közölni az életbe érkezővel. Elbeszéléseiben, lírai jegyzeteiben, újságírói tapasztalataira támaszkodva, a délvidéki beolvadást, nyelvelhagyottságot ábrázolja érzékletesen.

A szépíró Dudás prózájában gyakran alkalmazza a filmesek által oly hatásosan működtetett vágási tehnikát. *Királytemetés*[15] című, novellákat, kisprózát tartalmazó kötetében képeket felvillantva, úsztatva, montázsolva, áttüntetve (*Varnyú István megtérése, Fénymagot esznek a papagájok, Királytemetés* stb.) teszi asztalunkra írói teljesítménye legjavát.

„»Ó, Kopácsi-rét«, hallom *Vízbe vesző nyomokon*[16] című gyönyörűséges könyvéből a Tanárnő, Baranyai Júlia elhaló sóhajtását, »mi mindennek voltál édes otthona valamikor! Kozmikus gyermekkorunkra emlékeztető, ősi természetességű virágnyílás, meddig maradhatsz meg nekünk?« Az újkori hódítók, a vad török hordáknál is nagyobb pusztítást végző szerb honfoglalók felégették, elvették tőlem Baranyámat. Népét legyilkolták, elüldözték, Árpád-kori tündér falvait elnéptelenítették, gyönyörű templomait derékba lőtték, meggyalázták."

A tényirodalmat művelő Dudás dícséretes szokása, hogy hosszabb idő elmúltával vissza-visszatér egykori riportjainak helyszínére, felkutatva egykori riportalanyait, újból elbeszélgetve velük, szembesülve a történtekkel, történeteink alakulásával. „Pontosan Smederevo alatt, a Duna innenső oldalán sorakoznak a Burkátok és a Fertályok nádtetős viskói. Közigazgatásilag a tizenöt kilométerre fekvő Székelykevéhez tartoznak, a kovini községhez, a gyakorlatban majdnem sehova. Másfélszáz ház, körülbelül hatszáz lakos. Azért körülbelül, mert itt havonta változik a lélekszám: néhány család felkerekedik, továbbáll, mások jönnek a helyükbe. Legtöbbször még ágrólszakadtabbak. [...] A huszadik század paradoxonai, jegyezte meg nemrégiben a televízióban éppen ezekről a Duna-töltés tövében bokrosodó tanyacsoportokról egy politikusunk. Tiszta időben idelátszanak Belgrád fényei, itt meg se víz, se villany, se út, se gyógyszertár, se semmi. [...] Még kocsma sincs a telepen, boltot is csak néhány éve kaptak. Másfél évtizeddel ezelőtt szinte kizárólag magyarok lakták" – jegyzi le 1975-ben.

Egy jó emberöltőnyi idő elmúltával, 2003-ban tart ugyanott, a Szakadónál riportellenőrzést, felkeresve egyik kedvenc riportalanyát, kinek szavaival, 1977-ben, *Szakadó*[17] címmel megjelentetett könyve zárófejezetét alkotta meg. Érdemes felidézni az életét a Kárpát-medence legdélibb pontján leélő Varga György András szavait: „Valami mégis vigasztal. Mert igaz, hogy nem építettem téglaházat a faluban, nem vettem autót; amim van, ennél több már nem lesz nekem. De nézze meg azokat a mély barázdákat a földemen: én hasítottam őket. Az ágácfákat a tanyám körül: én ültettem őket. Ezen a tájon rajta van a kezem nyoma, és ez kárpótolja az embert."

■ 2007 sanyarúhetének nagycsütörtökén, a harangok megsüketülésének napján, az utolsó vacsora után, Jézus halálküzdelmének idején, amikor „véredbe kóstol az éj”, amikor „az olajfák csöndjét / lélegzetedből kitépik”, Cs. Simon Istvánt a Teremtő magához szólította.

Egyetlen napilapunk, melynek évtizedeken, pontosabban harmadszázadon át leghűségesebb munkatársa volt, húsvét keddjén közölte halálának, ugyanakkor temetésének hírét, emlékezett meg róla.

Cs. Simon István a délvidéki magyar irodalom leghitelesebb alkotója volt.

Néki csak szülőföldje maradt, szülőfaluját, Terjánt, letörölték a föld színéről, főiskolai tanulmányainak városát, Mostart, szétlőtték a martalócok.

Tizenkét évesen, 1954-ben élhette át, földijeivel együtt, a második világháború utáni időszak első, kíméletlen falurombolását. Abban az iszonyú elkeseredettségben, megalázottságban, ám a kitelepítésük okozta megrázkódtatások által egymásra utalt, a bajban összekapaszkodott emberek között, kényszerűségből teljesen egységessé váló faluközösségben szocializálódott, melyben nem lehetett helye a mellébeszélésnek, a megtévesztettségnek, a hamisságnak. A terjániak, ezek a dohánykertészetből, virágmagtermesztésből élő emberek, pontosan érezték azt, hogy magyarságukért kell hatványozottan szenvedniük, hiszen falujuk egyik részét Pestnek, másik részét Budának nevezték egymás között, s a körükben népszerűsített szövetkezetesítés kudarca jó politikai ürügyet szolgáltatott az újdonsült hatalmasoknak arra, hogy széttúrják ezt az életképes, ezt a kíméletlen, roppant szorgalmat igénylő munkában összekovácsolódott, bánsági magyar falucskát.

– Nem lesz itt többé Kisbudapest! – szólta el magát az egyik magyargyűlölettől izzó nagykutya akkor. Így is lett.

És Cs. Simon István legérzékenyebb éveiben ennek a kicsiny, halálra ítélt falunak, falujának óriásira nőtt együttérzésében, falubelijeinek fölfokozott véd- és dacszövetségében ismerhette meg gyökereit, a valódi fogódzókat, érezhette igazinak népdalainkat, balladáinkat.

És mekkora fintora a sorsnak, hogy ez a már csak az emlékezetben élő, falucska élőbbé, igazibbá válhat az igazinál! Igen, a történetei, a jó irodalom által.

Cs. Simon István által.

Fiatalkori verseit olvasom.

Cs. Simon István nem tartozott a divatos, a futtatott költők közé. A költők, írók inkább újságírónak, az újságírók inkább költőnek tartották a mellébeszélés korában. A szembesüléstől való rettegés korában.

Nyilván később is.

A nagyzoló, magát kelletve, mindent rezegve elmaszatoló, elkendőző, fölfuvalkodottan vidékies, nyelvet gyötrő, a politikai propagandát sunyin kivitelező, kiszolgáló, önmagát rettentő modernnek, nagyviláginak érző rejtőzködés, mely azért mindenáron, akár az alkalmazott költészet árán is!, irodalmi, szerkesztői hatalmat akart magának, maradinak, falusiratónak tartotta őt a városiasodás idején.

Mindez már alig számít.

Néki, a kényszerérés következtében, már igen fiatal korában kialakult értékrendje volt.

Nem csillogni, szolgálni akart!

És szolgált. Alázattal.

Szavai szerint: amennyire magára hagyottnak érezte vidékét, annyira osztotta vele a közösséget. „Milyen ember az, aki szégyelli azt a vizet, amelyikben megmosdott?

[...] Az amsterdami kínai étteremben elfogyasztott pekingi kacsa ízét én a négyes számú cselédkonyhában főtt étel ízével vetettem össze" – nyilatkozta 1974-ben.[18]

Heti rendszerességgel, elképesztő szívóssággal gyalog, kerékpáron járta vidékünket, figyelte leépülésünket, minden apró részletet számon tartva írta lírai jelentéseit pusztulásunkról.

A rettegéstől nagyra nőtt hallgatás idején készített mélyinterjúkat. Első verseskönyvét (*Utak keresztje*. Forum, Újvidék, 1971) ezekkel a verssorokkal zárja: „elvtársak / alakoskodás nélkül csukjátok be / az ajtót előttem".

Sérült önbecsülésünk istápolója volt.

„Igazgatók irodájában ácsorogsz hetenként, / hónapokig egyazon kérelemmel, egyazon eredménnyel / távozol, majd ismét visszatérsz, / töprengsz, lám, itthon vagy végre, / a csalódás neveden szólít. / Eszedbe jut, egy kötelező olvasmányban olvastad, / ha kell ököllel is küzdj, / s megpróbálod kiharcolni azt, / ami csatározások nélkül is járna."[19]

Ahogy szülőfaluja a pusztulásban, úgy járt ő élen a munkában, úgy járt ő élen a tobzódásban.

Mert kor-szerűtlen lenni: mondanivalója volt a kor-kórban, mely „alatt / a rozsda / az istent is lemarta volna".

Csak arról tudott verset írni, ami nyomasztotta. És csak akkor, amikor írás nélkül nem lehet továbblépni…

Nálánál hűségesebb, a szülőföldjéhez jobban ragaszkodó embert nem ismertem. Még gyerekkorában készült fényképén is, mind a tíz lábujjával, görcsösen kapaszkodik az anyaföldbe! Cs. Simon István mezítlábas gyerekkorának óriási élménye volt a harangozás. A terjáni kisharang kötelének rángatása közben úgy érezte, az a harangzúgás „a mindenséget, az ábrándokon túli mérhetetlen kupolát is betölti".

„Alig vártuk – mesélte kendőzetlen őszinteséggel –, hogy a falu legidősebb embere, az öreg Rice meghaljon, ugyanis messze lakott a temetőtől, hosszan harangozhattunk volna utolsó útjára."[20]

Cs. Simon István halálakor, temetésén nem szólhattak a harangok.

Cs. Simon István szülőfalujából csak egy elárvult temető, csak egy elárvult, harang nélküli harangláb maradt.

Irodalmunk szent helyét jelöli immár az a harangláb.

JEGYZETEK

1. Mirnics Károly: *Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében*. HÍD, 1970. 1.
2. V. Čubrilović: *A kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában*. HÍD, 1996. 12.
3. Vékás János: *Utak*. Életinterjúk 1980–1990. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2010.
4. Herceg János: *Nyíló idő*. Forum Könyvkiadó, Újvidék,1991.
5. Arday Lajos: *Magyarok a szerb-jugoszláv Vajdaságban*. Magyar Kisebbség, Kvár 1997. 3–4.
6. Németh István: *Zsebtükör*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1973.
7. Uő: *Arcok zsebtükörben.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984.
8. Uő: *Kosárban alvók*. Szórványban. Forum Kiadó, Újvidék, 2004.
9. *50 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken*. Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet, Lendva, 2011.
10. Németh István: *Agyturkáló*. Magyar Szó, 2009. február 21.
11. Uő: *Feljegyzések Kishegyesről*. Új Symposion, 1987. 9–10.
12. Uő: *Házioltár*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996.
13. Botlik József – Csorba Béla – Dudás Károly: *Eltévedt mezsgyekövek*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Könyvkiadó, 1994.
14. Podolszki József: *Forró vonal*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009.
15. Dudás Károly: *Királytemetés*. Életjel Kiadó, Szabadka, 1996.
16. Baranyai Júlia: *Vízbe vesző nyomokon*. Forum Könyvkiadó – Horvátországi Magyarok Szövetsége, 1976.
17. Dudás Károly: *Szakadó*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977.
18. Tari István: *Nem kell az igazgyöngyöt csiszolni*. Képes Ifjúság, 1974. november 13.
19. Cs. Simon István: *Utak keresztje*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1971.
20. Uő: *Szülőfalum, Terján*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994.

GÁL SÁNDOR

Az ünnep

az ember egyedül marad
már szinte utolsónak
nézi a táj hullámait
s így szól magában
november
ez az én *novemberem*
sötét esőfüggönye eltakarja
a hajnalt
s estét estével elegyít
megemeli majd lassan szétteríti
a csendet
a fák ágaira visszaálmodja
a lombok zöld tenyészetét
később megfordítja a szelek útját
ez az én novemberi
ünnep-várásom
jön északi áradással a történelem
rávetül a szántások halmaira
megérinti az erdő-mélyek titkát
s az ember aki egyedül maradt
ott áll a múlt kiterjedésében
összeveti a választhatót a választhatatlannal
s nem kérdez mert a kérdések is
önmagukért-valóvá váltak
miként az évtizedek távolodó tömbjei
és összefüggéseik egésze már követhetetlen
ennek ellenére mintha
mégis mindennek volna jelentősége
talán hogy egy adott időben
jelen voltál valahol
amikor megtörtént
egy-két fényes esemény
valami amire emlékezni érdemes
egy kézérintés
egy ölelés öröme
néhány távoli hang
leírt szó
egy gondolat világossága
a könyvek súlyos lapjain
meg az utazások
a mindig-ismeretlen felé
a csillaghullások éjszakáján
és nem elmenni

visszatérni volt nehezebb
a tengerek és földrészek közötti magányból
a befoghatatlan tér- és időzónák útveszőiből
az óceánok örök morajlásából
és a szél csapdáiból
végül az ember egyedül marad a parton
önmaga történetébe zártan
önmagát látja ismét a hullámverésben
s eszelősen ismétli
hogy itt van november
és te vagy *első* és az *utolsó*
akiben beteljesülhet az érkező ünnep

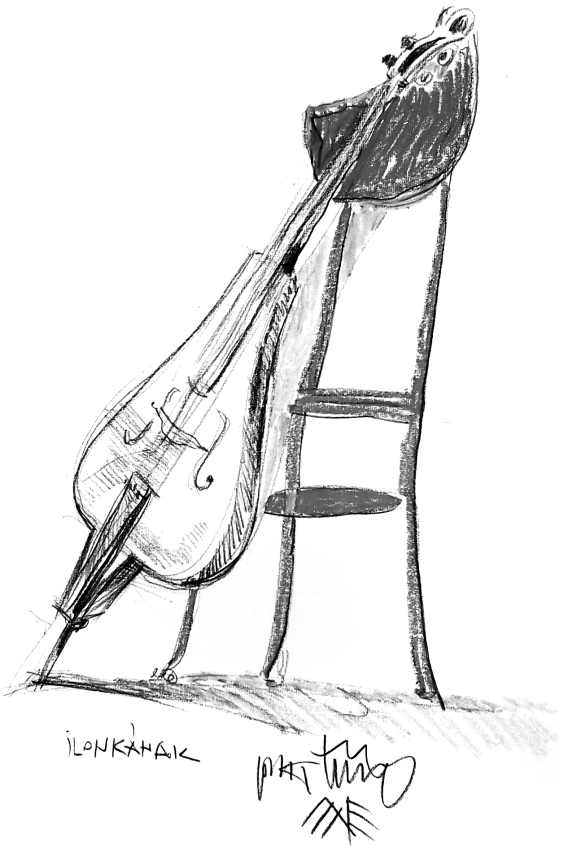

POSZLER GYÖRGY

BIZONYTALAN REMÉNYEK ÉS TÉTOVA KÉTELYEK (II.)

Borús gondolatok az erdélyi magyarság száz évéről

Ekszkurzus Petru Grozáról

■ Déva mellett egy faluban születik. Apja, az ortodox pap házában. Feje fölött „Magas Déva vára". Szemében messze a Kárpátok hegyei. Fülében közel a kórusok éneke. Balladákat teremtő táj. Feloldhatatlan ellentétek fenyegetésével. Elvégzendő feladatok követelésével. Fiatal tanár koromban a sümegi várban emlegeti egy szakállas helytörténész, levelező társaként. Közelinek, rokonnak érzi a két hegyi várrom ihletését. Pedig nem lehetnek közel. Geográfiailag és históriailag sem. Sümeg komor hegyorom. Ám mellette mégis Pannónia szelíd szerenitása. Déva is komor hegyorom. Ám mellette Dácia archaikus zordonsága. Az egyik mintha elégiát ihletne. A másik mintha balladát inspirálna. Az elégia talán merengésből születik. A ballada inkább indulatból. Innen indul a dévai papgyerek. Mintha ezt akarná feloldani. Román az anyanyelve. De a szászvárosi kollégiumban magyarul tanul. És magyarul tanul jogot a pesti egyetemen is. Azonban Lipcsében és Berlinben már németül. Vagyis mire végez, jól beszéli szülőhazája, Erdély három nyelvét. Természetesen „románul politizál". De gyűléseken hatásosan szónokol – tárgyalásokon gyakorlottan vitatkozik magyarul is. Otthonosan mozog szászok között. Politikustársai románok Bukarestben. Lánya magyar színésznő Kolozsváron. Jól felvértezett a kibontakozó pályára. De irgalmatlanul nehéz a feladata. Sikerei is vannak, de kudarcai is. Értelmezése közben veszedelmesen billeg a mérleg. „Sajátságosan", mondhatni vészjóslóan kerül hatalomra. Sztálin elégedetlen a király kinevezte katonakormányokkal. És elégedetlenek a kommunisták is. Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes „ront rá" a fiatal uralkodóra. És követeli egy radikálisan baloldali kormány kinevezését. Állítólag öklével veri az „uralkodó" íróasztalát. És azzal fenyegeti, hogy engedetlenség esetén nem garantálhatja az önálló román állam fennmaradását. Úgy tudni, a király későbbi lemondatásakor revolver lapul Groza zsebében. Nehéz elképzelni egy nagyhatalom fizikai miniagressziója után a demokrácia megszületését. Egy revolver segítségével való megerősítését. Pedig itt arról esik szó. Demokráciáról. Csakhogy valamiképpen minden szó önmaga ellentétét jelenti. Mint Orwell világában. Az „újbeszél" idiómájában. Mit tud nyújtani az így született és így megerősített Románia magyarságának? Ne döbbenjünk meg! Azt, amit az egykori Gyulafehérvári nyilatkozat ígért. Kós Károly hajdani röpirata, a *Kiáltó Szó* és a kolozsvári értelmiségiek majdani röpirata, a *Hívó Szó* követelt. Megint csak a magyarság teljes autonómiáját a megalakuló vagy átalakuló, demokratikus vagy nem demokratikus Romániában. Groza ezt ígéri az első perctől kezdve. Csakhogy milyen áron? Itt merül fel a határok igencsak nem könnyű dilemmája.

Az esszé befejező része a Korunk novemberi számában jelenik meg.

Mi lesz a határokkal a két ország, a félig-meddig a győztesek közé emelkedő Románia és a tökéletesen vesztessé süllyedt Magyarország között? Van egy meglehetősen elterjedt vélekedés. Groza a tökéletes autonómia, a teljes nemzetiségi egyenlőség ígéretével megvásárolja a magyarság politikai szervezete, a Magyar Népi Szövetség egyetértését a trianoni határok érvényben maradásához. Amit e szervezet meg is fogalmaz. A Romániában élő magyarság Romániában kíván élni.

Nos e vélekedéssel kapcsolatban felmerül két gond. Először az, hogy Márton Áron úgy véli, a Magyar Népi Szövetségnek nincs felhatalmazása, hogy e súlyos kérdésben az egész romániai magyarság nevében nyilatkozzék. E tekintetben pedig a püspöknek igaza van. Ellenvéleményére Grozának írott nevezetes levelében is utal. Majd '46 májusában hívei zárt körében saját memorandumot fogalmaztat. Pontjai egyértelműen követelőek. Az erdélyi magyarság saját államában, saját felfogása szerint, saját fajtestvérei között akar élni. Ezért területről lemondani joga senkinek sincs. A román uralom évei a magyarság számára az alapvető emberi jogokat nem biztosították. Magyarország hasson oda, hogy az erdélyi magyarság véleményét saját szószólói által a békekonferencián szabadon kifejthesse – és így tovább. A memorandumnak jelentős az etikai értéke. És fontos gesztusként marad meg a történelmi emlékezetben. A békekonferenciára azonban – a reálfantasztikum világán belül természetesen – nem jut el.

Másodszor az, hogy a dokumentumok között ennyire sarkított megfogalmazás nem található. A Szövetség intézőbizottságának Kiáltványa marosvásárhelyi ülésén '45 november 18-án így fogalmaz: „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósításának, a határok feloldásának kérdése. […] Amilyen őszintén valljuk a román haladó demokráciával való együttműködésünk szükségességét, olyan nyíltan és őszintén kívánjuk a Magyarországgal való szoros gazdasági, közművelődési és politikai együttműködést, az útlevélkényszer megszüntetését és a vámhatárok eltörlését. Ez az együttműködés megteremti az előfeltételeit annak, hogy az évszázados ellenségeskedést megszüntetve, Erdély a két népet eltéphetetlen egységbe kovácsolja." Úgy vélem, meglehetősen egyértelmű: a kiáltvány Groza álláspontjához közelít. Tudomásul veszi a tényt, Erdély lényegében már Romániához csatoltatott. Amit a megkötendő békeszerződés feltehetően (?) törvényerőre emel. De ezen belül az együtt élő népek egyenlősége magas szinten megvalósítható és megvalósítandó.

Ezt fogalmazza meg – keserű iróniával a költészet közelébe emelve – '46 május 17-én Jordáky Lajoshoz írott levelében Szabédi László: „Számunkra nincs határkérdés olyan értelemben, hogy a magyar demokratikus erők akármilyen határok közt is kollaborálnak minden demokratikus akarattal. Ez azonban nem jelenti azt, hogy pozitíve állást foglaljunk a trianoni határok mellett. Márpedig azt tudni kell, hogy a román demokrácia, amikor kijelenti, hogy a határok nem fontosak, azt mindég úgy érti, hogy tehát nem kell bántani a trianoni határokat. […] kívánjuk azt, hogy a békeszerződések – függetlenül attól, hogy a trianoni határt tartják meg vagy új határt húznak – tartalmazzák az idegen határokon belül eső nemzetiségek teljes nemzeti szabadságának biztosítékait, románokét és magyarokét egyaránt… Románia szuverenitását a romániai magyarság csak addig tarthatja tiszteletben, amíg maga is részese ennek a szuverenitásnak."

Vagyis Groza terve félig sikerül. A terv, hogy megadja a magyarságnak a teljes egyenjogúsítást. És megkapja a magyarságtól a trianoni határok igenlését. Félig. Mert az egyenjogúsítást csak szavakban adja-adhatja – az igenlés helyett csak az elfogadást kapja-kaphatja.

Az egyenjogúsítás megadásáról mindenki tudhatja, hogy csak az ellenkezője igaz. Az igenlés megkapásáról mindenki tudhatja, hogy csak a fele igaz. Látszólagos siker.

Teljes sikertelenség az egyik oldalon. Fél siker a másikon. Így zárul a Groza-kísérlet. Minden megy a megoldatlanságban tovább. Bukarest, a majdani román forradalom felé „előre". Gyulafehérvár, a hajdani függetlenségi nyilatkozat felé „hátra". Maga előtt görgetve a kisebbségi autonómia megmaradt dilemmáit. E maga előtt görgetés változatait érdemes megfigyelni.

E maga előtt görgetés teremt magának fontos intézményeket, várakat (kártyavárakat), amikre vagy amikben a kisebbségi autonómia épülhet. Kinevel magának építőket. Akik a kisebbségi autonómiát építhetik. És vannak áldozatai. Akiket e harc felőröl.

Erről szól tovább a történet.

Tehát (kártya?)várak, amikre vagy amikben a kisebbségi autonómia épülhet.

A politika kártya(?)vára. A Magyar Népi Szövetség sorsa

■ A Magyar Népi Szövetség nagyra hivatott politikai szervezet lenne. Létrehozhatná azokat a szervezeti kereteket, és megtölthetné azokkal a politikai és kulturális tartalmakkal, amiket a Gyulafehérvári nyilatkozat ígért és a *Kiáltó Szó* követelt. Vagyis román részről az alakuló nemzetgyűlés, magyar részről Kós Károly. Mikor is? '18-ban és '22-ben. Azaz huszonhat évvel és huszonkét évvel a Szövetség '44-es megalakulása előtt. És huszonhét és huszonhárom évvel a Groza-kormány '45-ös megalakulása előtt. A Groza-kormány megalakulása e tekintetben is igencsak lényeges. A kormányfőt a románok teljes joggal sajátjuknak – a magyarok majdnem teljes joggal barátjuknak tekintik. Hozzá fordul '45 március 12-én, egy héttel a kormány megalakulása, március 6-a után a Szövetség észak-erdélyi végrehajtó bizottságának fontos memoranduma. Fontos. Mert a szinte politikai pártként fellépő szervezet induló követeléseit egyértelműen fogalmazza meg.

A magyar nép kívánja, hogy vehessen részt a kormányban. Mert létszáma országos viszonylatban is meghaladja a tíz százalékot. Észak-Erdély közigazgatására olyan hivatal alakuljon Kolozsváron, amelyben a magyarság számarányának megfelelően képviseltetik. Azokban a helységekben, amelyekben a lakosság több mint ötven százalékban magyar, legyenek a vezetők is magyarok. Erdélyben a román mellett a magyar is legyen hivatalos nyelv. Az elnyomó rendszerek által elüldözöttek térhessenek vissza otthonaikba. Az erdélyi magyarok a Vörös Hadsereg oldalán és a román hadsereg keretében maguk is részt akarnak venni a fasizmus elleni további harcban. Ezek a saját anyanyelvükön, azaz magyarul kaphassanak kiképzést. A közoktatásban az elemi iskolától az egyetemekig épüljön ki az anyanyelvi, vagyis a magyar nyelvű oktatás teljes folyamata. A magyar egyházak, a római katolikus, a református és az unitárius egyház rendelkezzenek a többi egyházzal azonos jogokkal. És így még sarkított megfogalmazásban tovább. A memorandum tehát egyértelműen egy leendő vagy legalábbis lehetséges – a nemzetiség által fogalmazott – nemzetiségi törvény vázlatát előlegezi meg. Vagyis a Szövetség nem rosszul indul. De útja nem így folytatódik.

Alig egy fél évvel később, november második felében Központi Intézőbizottsága Marosvásárhelyen a magyar–román határok kérdését vitatja. Azaz legizzóbb pontján ragadja meg a tüzes vasat. Esett már róla szó. Groza kísérletének döntő dilemmája. Minden rendű és rangú egyenjogúság és autonómia ígéretének fejében igenli-e a legfőbb magyar politikai szervezet a trianoni határokat vagy sem. Nos Vásárhelyen igenlés nem fogalmazódott meg, de elfogadás igen. Egy új helyzet elfogadása. Amit a történelem már létrehozott. Hiszen Erdélyt Románia – de jure még nem, de facto már igen – a trianoni határokon belül kormányozta. A Központi Intézőbizottság Kiáltványa körültekintő, de kínosnak is érezhető fogalmazvány. Nem mondja ki, hogy Romániában kíván élni. De azt igen, hogy Romániában minden érdemi kívánsága

teljesül. Nem mondja ki, hogy Magyarországhoz kíván tartozni. De azt igen, hogy Magyarországgal vám- és minden egyéb lehetséges unió megvalósítására törekszik. Vagyis nem „adja el" Erdélyt Romániának. Ahogy a vád később meg is fogalmazódik. De a vád foltjai később mégis rajta maradnak. És nem követ el „hazaárulást". Hogy Erdélyt visszaadná Magyarországnak. Ahogy később koncepciós bűnperek vádbeszédeiben megfogalmazódik. De a büntetések sújtják a gyanúsítottakat. Meditálok. 17. századi bölcs fejedelmek Móricz tollára való érveléseit olvastam. Vagy 20. századi politikai játszmák alantas gondolati fondorlatait fogadtam el.

Utána mintha megindulna egy folyamat. Ami, ha nem is a Szövetség felbomlása, de megkérdőjeleződése, súlytalanabbá válása felé mutatna. Nem külső erők jelentkeznek. Inkább belső erőtlenségek jeleznek. A határvita után alig öt hónappal, '46 áprilisában Balogh Edgár, a neves politikus és publicista levelet ír a Kolozs megyei pártvezetőségnek. A Szövetség belső viszonyairól. Igencsak furcsa levél. Mintha csupa győzelemről akarna szólni. De mintha csupa vereségről sikerülne beszélni. Micsoda győzelem, hogy Jordáky Lajost, a jeles politikust kizárták a pártból. Hogy a kulturális intézetekben és a gazdasági szövetkezetekben megkezdődtek a „tisztogatások". Hogy a sajtóban a Ludányi György orvosprofesszor elleni támadással megindult a harc az egyetemi reakció ellen. Vagyis a Szövetségben, a negyvenes évek második felében – mint mindenütt Kelet- és Közép-Európában – elkezdődött a régi gazdasági, politikai és kulturális értékteremtő keretek szétverése, ezek vezetőinek és alkotónak kiszorítása vagy megfélemlítése.

Balogh kétes etikai-politikai értékű, egy feljelentés, de legalábbis fenyegetés vonásait hordozó „levele" belülről jön. A belső bomlás jeleit hordozza. Ám – igaz, később, három év múlva –, '49 őszén lesújt a külső hatalom. Letartóztatják a magyarság, ezen belül a Szövetség jó néhány vezetőjét. Balogh Edgár, Csőgör, Lajos, Kurkó Gyárfás kerül börtönbe. A kolozsvári Bolyai Egyetem, a vásárhelyi orvosi és gyógyszerészeti egyetem rektora. A Szövetség nemrég lemondatott elnöke, ma is egyik vezetője. Mindhárman országgyűlési képviselők. Letartóztatják továbbá Méliusz Józsefet, az ismert írót, az Állami Magyar Színház igazgatóját, később főrendezőjét. Az egyszerű tény, a mennyiség és a névsor igencsak meghökkentő. Hogy kerülnek börtönbe országgyűlési képviselők? Mit keres itt a szóban, írásban és gyakorlatban is rendületlenül szuperhűséges Balogh Edgár? Talán az egyes személyek „ballépésein" túlmutató általánosabb cél lehet a háttérben. A magyar szervezet és a magyar értelmiség megrendszabályozása?

Nem jó irányba mennek a folyamatok. Két súlyos figyelmeztetés is jön. Az egyik kívülről. A szigorú Szabédi László röviddel a vásárhelyi kiáltvány után '45 decemberében levelet ír Kurkó Gyárfásnak, a Szövetség elnökének. Arra figyelmezteti, hogy a Szövetség célját, a teljes népi egységet messze nem valósította meg. Majd másfél évvel később, '47 nyarán a Szövetség két vezetőjének, Kurkó Gyárfásnak és Csákány Bélának. Lidérces előrelátással jósolja. A Szövetség feloszlik, ha nem saját, eredendő politikáját folytatja. Feloszlik, ha más nem oszlatja fel. A másik figyelmeztetés belülről jön. '46 februárjában, két hónappal a vásárhelyi kiáltvány után, a Szövetség végrehajtó bizottsága furcsa nyilatkozatot ad ki. Tagadja, hogy a határok kérdésében valaha is nyilatkoztak volna. Nyilvánvalóvá lesz a zavar a Szövetség életében. Mintha utasítás jött volna valahonnan. Ami ezt a gyermeteg, önmagát egy pillanat alatt leleplező ellentmondást létrehozta volna.

Nos utasítások valóban jöttek.

Feltehető a kérdés: hol vannak a Szövetség neves vezetői? Hova lett az elnök, Kurkó Gyárfás? '47-ben megingott a helyzete. Amikor a magyar gazdasági szövetkezetek államosítása ellen tiltakozott. De még megvolt a '49 őszi nagy, tömeges letartóztatásokig. Akkor tűnt el a börtönök mélyén. Ahonnan csak évtizedek múlva ke-

rült elő. Fizikailag-pszichikailag megrokkantan. És hova lett a pártból a nagy háttértámogató, Luka László? Aki '47 májusában még keményen kioktató cikkben tiltakozott a Szövetség békülékeny „népfrontpolitikája" ellen Az elvtelen magyar egységet bírálva. Keményebb igéket hirdetve. Amikben megalkuvás nélkül fogalmazható az osztályharc. '52 óta ő sincsen. A végre nem hajtott halálos ítélet után '63-ig még a nagyenyedi börtön magánzárkájában van. Amíg utol nem éri a megváltó halál.

Felgyorsulnak a folyamatok, és egyszerűbbé is válnak. Gheorghe Gheorghiu-Dej, a megfellebbezhetetlen ítéletű pártvezető nyilatkozik a nemzetiségi kérdésben. E kérdést Romániában már végérvényesen megoldottnak tekinti. Nos a nyilatkozat nem a Szövetségről szól. De közvetetten rá vagy rá is vonatkozik. Mi szükség van egy szövetségre, ami egy már megoldott kérdést tovább képvisel? Külön nemzetiségi szövetségre, ami tovább képviseli a politika által már megoldott nemzetiségi kérdést? E helyzettel indul a Szövetség utóélete. Még határozat születik a nacionalizmus elítéléséről és a jobboldali elhajlás elleni harcról. Közben logikusan vetődik fel a kérdés. Szükség van-e még egyáltalán egy nemzetiségi alapon szerveződő szervezetre. Nem tudja-e a feladatokat egy Magyar Demokratikus Bizottság is megoldani? '51 április 19-én tárgyal ebben az ügyben a párt központi vezetősége által kiküldött bizottság. A bizottságnak nincs magyar tagja. Nem tudom. Talán e kérdés Alexandru Moghioroşsal kapcsolatban felvethető? A bizottság – természetesen? – az átalakítás, a Magyar Demokratikus Bizottság mellett, tehát lényegében a Szövetség feloszlatása mellett foglal állást.

Ebben az utóéletben a döntések kívül hozatnak meg. És belül fogadtatnak el. Valahogy úgy, ahogy évekkel korábban az ekkor már évek óta bebörtönzött Kurkónak írta a szigorú Szabédi. A Szövetség, ha nem a saját politikáját folytatja, feloszlatja önmagát. Ha nem teszi, feloszlatja más. Most ott tartunk. Más dönti el, hogy oszlassa fel önmagát. És feloszlatja önmagát.

Erről '53 február 20-án a szomorú határozat. A teljes önfeladás szövegén túl a „fegyverletétel" öt pontja. A Szövetség kimondja önfeloszlatását és minden tevékenységének megszüntetését. A szervezetek intézkedjenek tevékenységük megszüntetéséről. A bizottságok intézkedjenek arról, hogy aktivistáik helyeztessenek el a tömegszervezetek és az államapparátus kereteiben. Hozzanak határozatokat az ingó és ingatlan javak elosztásáról. A Szövetség Intéző Bizottsága javasolja tagjainak, hogy aktívan kapcsolódjanak be a néptanácsok és tömegszervezetek megfelelő részlegeinek munkájába.

Az autonómia illúziója. Magyar Autonóm Tartomány 1952–1960

■ A történet két változatban is tanulmányozható. *Volt egyszer egy autonómia.* / *egy erdélyi monográfia 1959-ből* az egyiknek a címe. Főszerkesztője Keszy-Harmath Sándor. Egykori iskolatársam a kolozsvári piarista gimnáziumban. Jóval fölöttem járt. Nem ismerhetett. Én is csak a névre emlékszem. Hajdani iskolai ünnepélyekről. A másiknak *Sztálin a székelyeknél* a címe. Szerzője Stefano Bottoni, a kiváló fiatal történész. A kelet-európai kommunista rendszerek története a kutatási területe. Csak futólag találkoztam vele egy kolozsvári konferencián. A meghökkentő cím nem pontatlan. Az erdélyi magyar autonóm tartomány valóban Sztálin furcsa „ajándéka" az erdélyi román–magyar együttélés „megkönnyítésének". Nem bólint rá az '52-es román alkotmányra. Amíg nem helyezik el e históriai-pszichológiai bombát a Székelyföld közepén. Ráadásul nem is csak a Székelyföld, hanem az egész ország, a párizsi békében újra megalkotott Nagy-Románia közepén. Ez a kis „idegen test". A kisebbségbe szorult magyarok részéről gyermeteg illúziók épülnek rá. Veszik, vehetik körül. A hatalmukban megerősített románok részéről nagyhatalmi illúziók épülnek rá. Veszik,

vehetik körül. A gyermeteg illúziók fegyvertelenné, sérülékennyé tesznek. A nagyhatalmi illúziók öntudatossá, gőgössé tehetnek. A Magyar Autonóm Tartomány történetét valóban ezek veszik körül. Fegyvertelen, sérülékeny illúziók egyfelől. Öntudatos, gőgös illúziók másfelől. Ezeket kell és lehet számba venni. A gyermeteg illúziók meghatóak és szomorúak is. Valami olyasmik, hogy Románia közepén egy sajátos Kis-Magyarország építtetett. Magyar világ. Ahova Bukarestből csak útlevéllel lehet majd utazni. Az épülő új világot nem kell feltétlenül szeretni. Ám mivel magyaroknak magyarul épül, mégiscsak jobban lehet azt majd szeretni. Ezt is jellemzi egy korabeli kesernyés tréfa. Valahogy így. A magyar autonómiában az autó és az autóút magyar. Csak a sofőr román. Benne a színe és visszája is. Valami valóban történt. Még talán jó is lehet. De érdemes megvárni a végét. Nehogy semmivé illanjon el.

Megjegyeznék ehhez valamit. Apró dolog. Reprezentatívnak nem nevezhető, jelképessé nehezen avatható életem jellegzetes mozzanata. Tizenegy év után, zakatoló szívvel, először érkeztem „haza" szülővárosomba, Kolozsvárra. Nem sorolom. A Belváros, a Főtér felé közelítve torkon ragadtak a háború végi bombázás rettenetes sebei. Amiket a Liberátor óriásbombázók ütöttek '44-ben. Június másodikán reggel. Amikor „meglátogatták" a várost. De az apró élmény néhány perccel korábban köszöntött. Még az állomáson. Ahogy kiszálltam a hosszú út után. Az állomásépületen óriási tábla. CLUJ – KOLOZSVÁR. Tehát Erdély fővárosa. Átalakult Clujzsá – és megmaradt Kolozsvárnak. Először Cluj – másodszor Kolozsvár. Csak ezután jött a mozi. Az idegen nyelvű filmeken két felirat. Felül román, alul magyar. Aztán néhány évig nem jártam otthon. Mikor újra érkeztem, az állomáson Cluj megmaradt – Kolozsvár eltűnt. A mozikban a román felirat megmaradt – a magyar felirat eltűnt. Kolozsvár nem tartozott Sztálin ajándékához, az Autonóm Tartományhoz. De feliratai változása hordozott valami jelzést. A kicsiben felsejlett a nagy. Feliratai változtak. Ami jó lehetett nekem, eltűnt belőlük. Ami nem lehetett jó nekem, megmaradt bennük. Nem tudhattam akkor az Autonóm Tartomány sorsáról semmit. Tapasztalatlan voltam. És tele lehettem a magyar októbert megelőző, különböző előjelű feszültségekkel. De a jelzést – talán éppen ezért – vettem.

De nem ez a fontos. Inkább az, ami a tartomány körül a hétköznapok politikai realitásában valóban történt. Csupán három mozzanatról. Aminek nemcsak fontossága, de jelképes ereje is lehet.

Először:

Márton Áron, az '58-ban hatvankét éves nagy püspök felerősödött hitbuzgalmi aktivitása. Van ebben valami csodával határos. Megaláztatások és megkínzatások után van. Hivatásának teljesítésétől sokáig megfosztatott. És megindul, hogy bepótolja, amit nem ő mulasztott. Bejárja a Székelyföldet. Újra bérmál. Mert évekig nem tehette. Ennél a bejárásnál érdemes egy pillanatra megállni. Van ebben egy mozzanat, ami archaikusan gyönyörű. A bejárás egy részét lovon teszi. Nem autón. Mert akkor valami mechanikussal profanizálná a testközeli találkozást. Nem gyalog. Mert akkor valami anakronisztikussal teatralizálná a főpapi látogatást. De lovon. mert így nem mechanikusan profán. Nem anakronisztikusan teátrális. Elevenen testközeli marad, és méltóságteljesen emelkedett. Lelki vezető az övéi között. Hogy nem intellektuális, hanem spontán gesztus? Nyilván így igaz. Két intellektuális és morális remekműve, a fajüldözés ellen mondott beszéd és a Petru Grozához írott levél után egy spontán remekmű. Nem Kolozsvár „katedrálisában". Nem Gyulafehérvár püspöki palotájában. Hanem székely falvak egyszerű ünnepein.

Másodszor:

A tartomány felszámolásához közeledvén megrendeztetik egy alpári kirakatper. A moszkvai rémperek vagy akár a Rajk-per kicsinyített, vidéki, a katolikus egyházra, majdhogynem Márton Áronra célzott változata. Kiválasztott asszonyok Sántha An-

talt, Csíkszentdomokos – Márton Áron szülőfaluja! – káplánját vádolják meg. Hogy megerőszakolta lánygyermekeiket a délutáni hittanórákon. A dramaturgia nemcsak alpári. Feltehetően dilettáns is. De az adott helyen és pillanatban jól működik. A rendezők, a játékosok és a közönség majdnem azonosak. Ők diktálják, amit látni kívánnak. Ők játsszák el, amit diktáltak. És ők ujjonganak a talmi bíróság primitíven gonosz ítélethirdetésekor. Csakhogy mindez nem a középkorban történik. A céhek piacainak alkalmi színpadain. Hanem a 20. század közepén. Egy székelyföldi tartományban, a politikai erőszakszervezetek rendezésében.

Harmadszor:

Ám a közép-európai történelemnek a két ország, Románia és Magyarország viszonylatában megvolt a saját dramaturgiája. Két évvel az '56-os forradalom után, '58 februárjában Kádár János vezette magyar kormányküldöttség érkezett Romániába. A román diplomácia remekelt. Nyolc napig utaztatták a különvonatot az országban. Úgy, hogy utasai öt éjszakát a vonaton töltöttek. Ennek az értelmezése nem ide tartozik. De az igen, hogy az autonóm tartományban a delegációt felfokozott illúziók fogadták. Marosvásárhely főterén a küldötteket óriási tömeg várta. Kállai Gyula államminiszter mondott beszédet:

„Megmondjuk világosan: nekünk semmiféle területi igényünk nincs. Azt tartjuk, hogy Magyarországnak van éppen elég földje és népe, hogy azon testvéri egyetértésben a szomszéd népekkel felépítse a maga szocialista hazáját… Eddig is tudtuk és nagyra értékeltük, most személyesen is tapasztalhattuk, hogy a Román Népköztársaságban megvalósult a nemzetiségek jogegyenlősége a politikai, gazdasági és kulturális élet minden területén. A nemzetiségek szocialista kultúrája elválaszthatatlan kapcsolatban fejlődik a román nép szocialista kultúrájával, hiszen ezt a fejlődést ugyanaz az alapvető tényező, a szocialista építő munka táplálja."

Nem voltam ott. Közvetlenül nem tapasztaltam. De úgy olvasom, döbbenetes volt a hatás. A vártnál jóval nagyobb tömeg lesújtottan oszladozott. Az autonómiához fűzött illúzióktól áthatottan – nyilván – nem ezt várta. Nem is várhatta. Nem ismerhette a háttérben lezajló folyamatokat. Amik közé beilleszkedett e mindenképpen kínos epizód. A román politika ugyanis – valamelyest eltérve a Moszkvából diktált, megszokott sémáktól – ekkortájt vonult ki az országból az orosz hadsereg! – kezdett áttérni a nemzeti kommunizmus máshol még ki nem kísérletezett, azaz járatlan útjaira. Arra az útra, amely Ceauşescu tragikusan groteszk diktatúrájába torkollott. És később e diktatúrát felrobbantó félforradalomhoz vezetett. Többről volt itt szó, mint arról, hogy a hazai kommunisták, Gheorghiu-Dej és csapata végképpen legyőzte a moszkoviták Ana Pauker vezette hajdani csapatát. De arról, hogy a román pártvezetés egy belső irányváltással kísérletezett. Amelynek útja egy addig még nem ismert nemzeti kommunizmus sajátos változata felé vezetett. Ennek a következménye volt a Tartományban és a Tartomány körül lezajlott, mesterségesen provokált botránysorozat. Például a Keszy-Harmath Sándor szerkesztette Tartomány-monográfia ügye. Amely lenyűgöző apparátussal és ebből következő impozáns precizitással vonultatta fel a tartomány gazdasági és kulturális fejlődésének tényeit. De ezeket önmagában szinte csak magára a Tartományra vonatkoztatva vonultatta fel. És így a Tartomány apoteózisává vált. Hiába írt a monográfiához Szövérfi Zoltán, a Tartomány pártbizottságának titkára mélységesen lojális előszót. A román vezetés mégis megtalálta az egész munkában a magyar nacionalizmus megbocsáthatatlan bűneit. És ezért az egész monográfiát elvetette és megsemmisítette. Így nehezen találhatta meg azt és használhatta fel az egész folyamatot ismerni kívánó utókor. Van még a Tartomány léte által provokált botránysorozatnak néhány nem érdektelen mozzanata. Például a magyar irodalom történetéről szóló iskolai tankönyv körül gerjesztett művita története. Ami Bányai László politikai pozícióját rendíti meg. Vagy Földes Lászlónak, az

Utunk főszerkesztőjének a méltatlan eltávolítása. Ezek körül nem is csak maguk a tények figyelemre méltók. Inkább a tényeket körülvevő és azokat motiváló körülmények és érvek. Ezek egyfelől a román vezetés változatlanul hiszterizált lelkiállapotára utalnak. Ebből következik, hogy mindenhol megtalálni vélik a magyar nacionalizmus bűnös kezeit. Mintha féltenék a terület fölötti hatalmukat. Amit a történelemtől másodszor is megkaptak. Másfelől a bonyodalmakban szereplő magyar vezetők nincsenek az önálló döntések meghozatalára kondicionálva. Talán úgy vélik, hogy minél jobban igazodnak a hatalmi akarathoz, annál jobban szolgálják a magyar ügyeket. Noha ezzel nem erejüket, inkább kiszolgáltatottságukat árulják el.

A kolozsvári Bolyai Egyetem (1945–1959) Sziszüphosz egyeteme

■ „Visszatérése közben, ebben a szünetben érdekel engem Sziszüphosz. Az arc, amely a kövekhez oly közel gyötrődik, maga is kő már!… E percekben, amikor elhagyja a csúcsot, és lassan leszáll az istenek szállása felé, Sziszüphosz fölötte áll sorsának. Erősebb, mint a sziklája… ha ez a mítosz tragikus, ez azért van, mert hőse tudatos… Magára hagyom Sziszüphoszt a hegy lábánál! Az embert mindenkor megvárja a terhe… De Sziszüphosz a felsőbbrendű hűséget hirdeti. Amely tagadja az isteneket és felemeli a sziklákat…A magaslatok felé törő küzdelem egymaga elég ahhoz, hogy megtöltse az emberi szívet. Boldognak kell elképzelnünk Sziszüphoszt.” (Albert Camus)

A hajdani, tizennégy évet élt kolozsvári Bolyai Egyetemről van szó. Ahogy felépítik és lerombolják. Felgörgetik a sziklát a hegytetőre. Legördül a szikla a hegytetőről. Rövid történetében a felgörgetés-legördülés ritmusa pontosan követhető. Engem is a pillanat érdekel. Amikor visszamegy a hegy alá a legördült kőért. Hogy újra elkezdjen mindent. Mert minden felgördítés után azt hiheti, vége. Ott marad fenn a szikla. Ilyenkor lehet – egy pillanatig – boldog.

A felgörgetés-legördülés története kezdetének, az egyetemalapítás bonyodalmas históriájának az első pillanatokban szem- és fültanúja lehetek. Legalábbis ismerek néhány szereplőt. Látok néhány jelenetet. Ide idézem az egyik alakot. Objektíve mellékszereplőt. Nekem, szubjektíve, főszereplőt. Hun Nándor. A „dráma” egyik „ellenjátékosa”. ’45-ben huszonhat éves. Nincs ott mindjárt a történések elején. Csak a „bonyodalom” egyik csomópontján. Még ’44-ből ismerem. Családilag is találkozunk. Emlékszem szenvedélyes náciellenességére. ’45-ben is többször beszélünk. Emlegeti az egyetem átadását. Hogy a még létező magyar egyetemet a már visszatérő román egyetemnek át kell adni. Meg azt, hogy tiltakozik ellene. Ellenállása történetében akkor valami nagyzolást érzek. Ma már tudom, valóban csinálta. Farkas utcai Don Quijoteként, teljesen egyedül. Majdnem reménytelenül. Volt a viselkedésében valami nagyon fontos. Kívül állt a lelkesedések-állelkesedések, hitek-balhitek, vágyak-illúziók koordináta-rendszerén. Ellenállása abszurd volt az adott realitásban. De lehet, a realitás volt abszurd a kelet-európai históriában. Ám itt a kettő, realitás és abszurditás már annyiszor felcserélődött.

A Magyar Népi Szövetség ’45 május 31-én tartott kolozsvári nagygyűlésének jegyzőkönyvét olvasom: „Hun Nándor dr. orvos szerint a magyar egyetem itt a román demokrácia próbaköve. Ha az ügy megbukik, akkor a román demokrácia csődbe jut.” Megdöbbentő. Egy huszonhat éves orvos a vitán. Nem politikus, ennek ellenére vagy éppen ezért fogalmazza meg a magyar egyetemről szóló vita velejét. Történeti szintre emeli az egész polémiát. A magyar nemzetiségi jogok jelképéről van szó. És a román demokrácia minőségeiről és lehetőségeiről. Ahogy lehetne a Magyar Népi Szövetség vagy a Magyar Autonóm Tartomány esetében is.

Nos. Mi is történik az egyetemek ügyében? Nagyon röviden. Hun Nándor május 31-én fogalmazza metszően okos tételét. Ám három nappal előbb, május 28-án megjelenik két királyi rendelettörvény. Arról, hogy az egykori román Ferdinánd Egyetem Szebenből és Temesvárról visszatér Kolozsvárra. Június 1-jén megkezdi működését. És arról, hogy június 1-jén magyar tannyelvű egyetem indul Kolozsváron. Vagyis a régi román egyetem jogfolytonosan tovább működik. A régi magyar egyetem jogfolytonosság nélkül megszűnik. Azaz Hun Nándor gyönyörű magánheroizmusa három nappal megkésik. Az egyetem ügyei nélküle, a feje fölött, persze másképpen, elintéztetnek.

Egy másik szereplő. Jordáky Lajos. A dráma egyik főszereplője. '45-ben harminckét éves. Ott van mindjárt a történések elején. A „bonyodalom" kezdetén. A magyar egyetem ügye mellett tökéletesen elkötelezett. A vitákban az Országos Demokrata Arcvonalat képviseli. Meg a Kommunista Pártot. Mindjárt tanár is lesz a születőben lévő egyetemen. A legjobb álláspontokat támogatja. A tanszékek elhelyezésében, az épületek megosztásában is. Többször is hallom beszélni. Méghozzá majdnem testközelből. A piarista gimnázium dísztermében. Kommunista pártfunkcionáriusként. Nemcsak Zágoni Mikes Kelemen, de Majláth Gusztáv püspök és Kalazanti Szent József szobra tövében is. Helyzetnek-látványnak sem érdektelen. Értelmiségi beszéd. Meggyőző erővel. Ma már tudom. Szociáldemokrata iskolákban, szemináriumokban tanulhatta. Ott tudtak szónokolni. Két témájára határozottan emlékezem. Nemzetiségi jogok. Benne a minden szinten kiépülő iskolarendszer. Természetesen a küzdelem a külön egyetemért. És Erdély politikai státusa. Ebben van valami nagyon izgalmas. Nem kifejtetten, nem igenelten, de nem is elhallgatottan. Inkább csak sejtetetten, csak változatként felvillantottan: a független Erdély lehetősége. Nem tagadom, ezért lelkesedem. Nem tudom, hogy merő ábránd.

És még egy szereplő. Lakó Elemér. A dráma egyik mellékszereplője. Lehet, hogy egyáltalán csak az én számomra a dráma szereplője. '45-ben tizenöt éves. Nincs ott mindjárt a történések legelején. Csak a bonyodalom végén. Nem „játékos", csak áldozat a folyamatban. Még '41 óta ismerem. A gimnázium alsó négy osztályát járjuk együtt. Az első hármat párhuzamos A és B osztályban. A negyediket, ama bizonyos '44–45-ös tanévet együtt. Akkor mellette is ülök. Az utolsó padban. Nem állunk közel egymáshoz. Legfeljebb egy rövid ideig. '44 júliusában Kolozson „nyaralok". Ő oda való. Valahol a faluban lakik. Lehet, a faluvégen. Akkor sokat beszélgetünk. A sós tavak mellett. A parkban. Hármasban O. Bélával, aki eggyel jár felettünk. Később matematikát tanít a Bolyain. Elemér – nem szeretem a kifejezést, mégis leírom – őstehetség, nyers, zabolátlan, olykor szinte vad. Meg csiszolt, fékezett, olykor szinte gyöngéd. Mindez együtt benne. Ahogy alakul, formálódik benne az egyszeri egyéniség. Erőteljes tehetség. Rengeteget olvas. Sokat tud. És azt görcsösen, nagyon tudja. Nyelveket tanul egyedül. Akkor úgy sejtem, sokra viszi. Vinné is, ha másképpen alakulna. A végkifejletben aspiráns a Bolyain. Dávid Gyulával és Varró Jánossal hurcolják és ítélik el. Megtörik a pályája. A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzórendszeréről szóló disszertációját és erőteljes személyisége emlékét ma is őrzöm.

De vissza az egyetemek konkrét ügyeihez. Az átadások, átvételek, jogfolytonosságok, elindulások gondjaihoz. Június 5-én egyetemátadások. A régi magyar egyetemet a régi román egyetemnek június 5-én átadják. De a régi magyar egyetemet az új magyar nyelvű Egyetemnek is június 30-án átadnák. Csakhogy Miskolczy Dezső, a régi magyar egyetem rektora Csőgör Lajosnak, az új magyar tannyelvű egyetem ideiglenes intéző bizottsága elnökének az egyetem önkormányzatát reprezentáló rektori és dékáni láncokat nem adhatja át. A régi magyar egyetemnek nincs folytatása. Az új magyar tannyelvű egyetem nem a régi magyar egyetem folytatása vagy jogutóda. Az elsőt Magyarország, a másodikat Románia alapította. Tehát kié az új egyetem, és

kinek a számára képez értelmiséget? A kérdés tizennégy éven át beárnyékolja a rövid életű egyetem napjait. (De erről máshol és más összefüggésben.)

Tehát előállott az új helyzet. A két királyi rendelettörvény értelmében ott a városban a két egyetem. A Szebenből és Temesvárról visszatért régi román egyetem. És a most alapított új magyar egyetem. Ezután vagy ezzel párhuzamosan jön létre Sziszüphosz egyeteme sziszüphoszi voltának első lépcsője. Az első felgördítés és – legördülés.

Készül egy átfogó terv a két egyetem együttélésére. Az épületek és területek megosztására. Továbbá az új egyetem felépítésére. A karok és tanszékek rendjére. A vezetők személyére. A tervet az ODA, az Országos Demokrata Arcvonal helyi vezetői jegyzik. Jordáky Lajos, a kommunista pártemberből lett újdonsült egyetemi tanár. Teofil Vescan, a magyar tannyelvű egyetem egyik legfőbb támogatója. Demeter János, a kommunista ügyvédből előlépett egyetemi tanár. És a két szakértő. Nagy Géza, a köztiszteletben álló református tanár és Venczel József, a köztiszteletben álló katolikus szociológus. De az elképzelés és megfogalmazás – minden valószínűség szerint – Venczel Józsefé. Igazságos és egyenjogú megosztásról van szó. És szakmailag indokolt felépítésről és vezetésről. A tervezet két alapelvre épül. Egy kimondatlan, de sejtetett és egy kimondott és kifejtett alapelvre. A kimondatlan, de sejtetett alapelv: az új magyar egyetem a régi magyar egyetem folytatása. Vagyis a magyar egyetem Kolozsváron jogfolytonos. Báthory István egyetemétől kezdve, Mária Terézia egyetemén, azaz a jezsuita-piarista egyetemeken át a sebészorvosképzésig és a jogakadémiáig. Eötvös József és Trefort Ágoston egyetemétől a most létesítendő egyetemig. E kimondatlan, de sejtetett alapelv jelképe a legfőbb személyi javaslat: az új egyetem rektora a híres ideggyógyász-professzor: Miskolczy Dezső. Vagyis a régi egyetem rektora. Mellé kerülne prorektornak az új professzor, Jordáky Lajos. E megosztás a régiek és újak között a karokon is. Csak példaként. A bölcsészeti, jogi, természettudományi karokon dékánok régi professzorok: György Lajos, Búza László, Balogh Ernő lennének. A prodékánok pedig új professzorok. Jancsó Elemér, Demeter János, Dezső Loránd. A kimondott és kifejtett alapelv: az új egyetem 1945-ös lapítása – bázisában – ismételje meg a régi egyetem 1872-es alapítását. Vagyis szakmailag, de területi elhelyezésében is épüljön az Erdélyi Múzeum-Egyesület akkor is meghatározó jelentőségű gyűjteményeire. Pontosan ezt hordozza az épületek felosztására, a karok és tanszékek elhelyezésére tett javaslat. Csak néhány példát. A történelem előtti régészeti tanszék legyen a Bástya utca 2 szám alatti épületben. Mert itt van az Egyesület régészeti és numizmatikai múzeuma. A földtani és ásványtani tanszék maradjon az egyetem központi épületében. Mert itt van az Egyesület földtani, paleontológiai, ásványtani és petrográfiai gyűjteménye. A növénytani tanszék kerüljön az új botanikus kertbe. Mert itt van az Egyesület növénytani gyűjteménye. Az állattani és biológiai tanszék legyen a régi botanikus kertben. Mert itt van az Egyesület állattani gyűjteménye.

A második, a kimondott és kifejtett alapelv mögött a két egyetem, a román és a magyar egyetem teljes egyenjogúságának feltételezése. Legyenek megosztva a klinikák. A Mikó utcai új klinika épületébe kerüljön a magyar belgyógyászati, sebészeti és szemészeti klinika. A magyar idegsebészet maradjon a megfelelő román klinika egyik épületében. A közgazdasági kar számára maradjon a magyar egyetemé a Bástya utca 15 szám alatti épület. A filológiai és irodalmi intézet maradjon a régi helyén. A Király utcai Toldalagi–Korda-palotában. A magyar tanárképzés számára létesüljön – a központi épület közelében – megfelelő gyakorlóiskola. Valóban az egyenjogúság feltételezéséről van szó. Mert nemcsak az egykori magyar egyetem egykori épületei osztatnak el. Ugyanis az új klinikát a román egyetem építtette. Az új botanikus kertet a román egyetem fejezte be – a két háború között. Ahogy ekkor épült az egyetemi

sportpark, kora gyerekkorom meseerdeje, kora kamaszkorom sportparadicsoma is. Az akkori városszélen. A Szamos és a Malomárok között.

A tervezetben Sziszüphosz sziklája fenn van a hegyen. Vagyis ’45 április 30-án, amikor a tervezet készül, fenn lenne a hegyen. De nem egészen egy hónap múlva, május 28-án megjelennek az említett királyi rendelettörvények. Ezek pedig előírják, hogy a visszatérő román egyetem megtartja minden korábbi épületét. A magyar tannyelvű egyetem pedig megkapja a Regina Maria leánygimnázium egykori sétatéri épületét. (Azaz a még egykoribb De Gerando Leányiskola – anyai nagyanyám iskolája – épületét.) És a szükségletek és lehetőségek szerint más épületeket is. A rektort és a dékánokat pedig a minisztérium nevezi ki.

A királyi rendelettörvénnyel Sziszüphosz sziklája elindul a hegyről lefelé. A tervezet készítői felgördítették a síkról a hegyre. A rendelettörvény megfogalmazói legördítették a hegyről a síkra. Legalábbis elkezdték a legördítést. Azzal, hogy minden egyetemi épületet a román egyetemnek ítélték vissza. Azzal, hogy a magyar egyetemnek csak a leánygimnáziumot ítélték oda. Ezen nem sokat változtat a ködös fogalmazás. Hogy a szükségletnek és lehetőségnek megfelelően más épületet is. Igaz, később a Bástya utca 15 szám alatti épületet és a Marianum (édesanyám és kedves nagynénám iskolája) egy részét megkapják. De mást egyáltalán semmit. Még ’40 után, tehát a megszűnt magyar egyetem beszerezte felszereléseket sem. A klinikák megosztása egyértelműen elutasíttatik. Ebben és hasonló tárgyakban megaláztatásokról tanúskodó jegyzőkönyveket lehetne idézni. Apróságokról folytatott méltatlan vitákról. Egyre világosabb: az épületek megosztása nélkül a magyar egyetem új klinikáinak megszervezése egyszerűen lehetetlen. Le is vonják az elkerülhetetlen következtetéseket. Júliusban megszületik a határozat. Az orvoskar Marosvásárhelyre költözzön át. Itt kap egyetlen nagy, de romos épületet. Az egykori kadétiskola épületét. (Emlékezni vélek az épületre. ’45 nyarát nagyrészt Vásárhelyen töltöm. Késődélutáni sétáimon látom: „Csaba királyfi honvéd tüzérhadapród iskola”. Persze az impozáns épület belső titkairól fogalmam sincsen.) A kései leírások tanúskodnak róla. Itt kell a tanszékeket, tantermeket, klinikákat, kollégiumokat, sőt a tanári lakásokat is elhelyezni. A felsőbb emeleteken – egyetemről, kollégiumokról, klinikákról van szó! – a vízellátás sem működik. Orvosok – a vezetőkhöz írt levelekben – poloskainvázióról panaszkodnak. A klinikát egészségügyi lágernek nevezik. Itt kellett – a Bolyai elnevezés még nem hivatalos – „a semmiből egy új világot teremteni”. Pedig a szikla már legördült. Megérkezett a síkföldre, megérkezett. Pedig Hun Nándor akciója menet közben már majdnem az utolsó pillanatban meg akarta állítani.

’45 június 3-án, két nappal az egyetem hivatalos átadása előtt. Az egyetemi alkalmazottak szakszervezeti gyűlésén. Hétszáz ember jelenlétében. Balogh Edgár ad végtelenül optimista tájékoztatást. Jön az egyetemalapításhoz a pénz. A klinikákat majd közösen használják. Talán kórtermek szerint fogják megosztani. Rövidesen meg is lesz az átadás. A régi egyetemi tanács megszűnt. Csőgör Lajos és Demeter János professzorok az Országos Demokrata Arcvonal kinevezettjei. Ám eme optimista vízióban is megjelenik két árnyékfolt. Az orvoskart esetleg mégis át kell vinni Marosvásárhelyre. És számolni kell Kolozsváron a lakosság összetételének megváltoztatásával. Azaz a város romanizálásával. Hogy Erdély fővárosának nemzetiségi megoszlása egész Erdély nemzetiségi megoszlásával arányban legyen. Nos az optimizmus indokolatlan. Az átköltözés elfogadása korai. Kolozsvár romanizálásának javaslata – magyar politikus részéről! – igencsak szokatlan. Ezután szólal fel Hun Nándor. Az átadás ellen hevesen tiltakozik. Mint a folyamatok Don Quijotéja. Teszi, bizony meglehetősen hevenyészett érvekkel. A rendelettörvényt fából vaskarikának nevezi. Benne semmire sincsen semmiféle garancia. Románia maga is megszállott ország. A szovjet hadsereg által elismert egyetemi tanácsot nem iktathatja ki. A folyamatok

rossz irányba mennek. A klinikák élén román igazgatók, magyar aligazgatók. E faji diszkrimináció elfogadhatatlan. Egyetemi állások odaítélésénél csak tudományos szempontok lehetségesek. Az állampolgárság kérdése demokratikus rendben nem lehet szempont. Moszkva figyeli az észak-erdélyi folyamatokat. És a status quón változtatni nem enged. Ezért kell adott pillanatban a szovjet városparancsnokhoz fordulni. El is megy – egy delegáció élén – a városparancsnokhoz. Aki a magyar egyetemnek védelmet ígér.

Nos e kétes-ingatag eredményt vonják másnap vissza. A szakszervezeti bizalmiak gyűlésén. Itt Balogh Edgár helyett Bányai László jelenik meg. A gyűlés – a leírás szerint – „megelőzi korát". Nem '45 tavaszát, inkább '49 őszét idézi. Mármint az akkori gyűlések légkörét. Az előző napi határozatokat visszavonják. Bányai László „fizetett angolszász ügynöknek" nevezi Hun Nándort. És kiutasíttatja a gyűlésről. Másnap át is adják az egyetemet. Nem a régi egyetemi tanács, hanem az új szervezőbizottság képviselői. Csőgör Lajos, Demeter János és Jancsó Elemér.

Az egész Don Quijote-i kísérlethez két megjegyzés kívántatik. Esett szó róla. Hun kívül van minden játékszabályon. És minden illúzión is. Magányos „partizán". Amatőr. Ezért próbálkozhat e szellemi kamikazeakcióval. Bányai belül van minden játékszabályon. És minden illúzión is. Szervezett funkcionárius. Profi. Ezért szerelheti e kamikazeakciót le. És van az egészben néhány szomorúan megmosolyogtató mozzanat is. Teofil Vescan, a magyar egyetem ügyét tiszta szívből támogató román professzor „nem tudja a történteket a dialektikus materializmus szempontjából megnyugtatóan értelmezni".

A „fizetett angolszász ügynöknek" nevezett Hun Nándor pedig nyilvánosan provokálja Bányai Lászlót. És amikor az a provokációt nem fogadja el, kétszer is gyávának nevezi. Dialektikus materializmus, fizetett ügynök, nyilvános provokáció, kétszeres gyávaság! Kolozsváron. '45 tavaszán. Annyi minden előtt. Annyi minden után. Ó, Istenem! Talán csak ennyit lehet az egészre mondani.

Ezzel együtt az egyetem mégis felépült. A leánygimnáziumban, a Bástya utca 15-ben, a Marianum egy részében. Meg a marosvásárhelyi kadétiskolában.

Megvoltak a politikai és szakmai „héttérintézményei". A Magyar Népi Szövetség, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Az Erdélyi Tudományos Intézet. Ezekre is támaszkodva kiépítette a szervezetét. Karait, tanári testületét. Az évtized végére, '48–'49-re megint felgördítette a sziklát a hegytetőre. Tanári testülete három részből tevődött össze. Csak a példálódzás szintjén. Erdélyi román állampolgárokból. Saját tudósgenerációból. Az irodalomtörténész György Lajos. Az erdélyi irodalomtörténet kutatója. De fontos publikációi vannak a magyar anekdotakincs és a magyar regény eredete tárgyában is. Az egyetem indulásakor ötvenöt éves. A nyelvész Szabó T. Attila. A nyelvtörténet és a nyelvjárások kutatója. Harminckilenc éves. A történész Bíró Vencel. Az erdélyi történelem kutatója. Fontos publikációi vannak a fejedelemség története tárgyában. Hatvanéves. A szociológus, szociográfus, statisztikus Venczel József. Egy fiatal tudósnemzedék elindítója, szervezője, szerkesztője. Harminckét éves. '40-ben vagy később oda került magyar állampolgárokból. Utóbb vendégtanárnak minősített oktatókból. Az irodalomtörténész, esztéta, kritikus Benedek Marcell. Magyar irodalomtörténetek, műfajelméletek, esszékötetek szerzője. Hatvan éves. A néprajztudós Gunda Béla. Etnológus, folklorista, tárgyi néprajzos. Harmincnégy éves. A pszichológus Várkonyi Hildebrand. A fejlődéslélektan, pedagógiaelmélet kutatója. Ötvenhat éves. Az irodalomtörténész Zolnai Béla. Kiváló szellemtörténész. A francia irodalom, a stíluselmélet kutatója. Ötvenöt éves.

És a különböző politikai szervezetek kinevezetteiből. Pártokról van szó. Meg a Magyar Népi Szövetségről és az Országos Demokrata Arcvonalról. Csőgör Lajos. Eleinte Kolozs megye alispánja. Fogorvos. Korábban is klinikán dolgozik. Negyvenegy

éves. A jogász Demeter János. Eleinte Kolozsvár alpolgármestere. Politikát oktat a jogi karon. Harminchét éves. Jordáky Lajos. Kommunista pártpolitikus. Szociológiával, szociálpolitikával foglalkozik. Harminckét éves. Balogh Edgár. Politikus. Lapszerkesztő. Publicisztikát tanít. Harminckilenc éves.

Ígéretes indulás. A tanárok együttesében benne van egy magas szintű tudományos és pedagógiai megalapozottság lehetősége. Mármint benne lenne. Folyamatos fejlődés esetén. Amit nem akadályoz a kiprovokált válságok sűrűsödő sorozata. Csakhogy '48–49-re ,az évtizedfordulóra – nagyjából – mindhárom csoport felmorzsolódik. Vagy inkább mindhárom csoportot felmorzsolják. A saját tudósgenerációból György Lajost csúnyán meghurcolják. Majd ötvennyolc éves korában nyugdíjazzák. Bíró Vencelt hatvanhárom éves korában nyugdíjazzák. Venczel Józsefet harmincnégy éves korában elhurcolják. Szabó T. Attila – kisebb-nagyobb kanyarok után – marad. A magyar állampolgár vendégtanárok eleve éves szerződést kapnak. Amit csak nagy kínosan hosszabbítnak újra meg. Így Várkonyi Hildebrand meg sem kezdi a tanítást. Benedek Marcell, Zolnai Béla, Gunda Béla pedig '47 és'49 között egyenként távozik.

És a politikai szervezetek kinevezettjei?

Aki nem ismeri a régió történetét, annak döbbenetes. Aki ismeri a régió történetét, annak természetes. Az *ő* sorsuk a legkegyetlenebb. Csőgör Lajos először a Bolyai Egyetem, '48-tól a különvált marosvásárhelyi orvosi és gyógyszerészeti egyetem rektora. Tehát rektor, amikor '49-ben, negyvenöt évesen elhurcolják. Balogh Edgár Csőgör Lajos után a Bolyai Egyetem rektora. Tehát *ő* is rektor, amikor '49-ben, negyvenöt évesen elhurcolják. Demeter Jánost és Jordáky Lajost „csak" 52-ben hurcolják el. Negyvennégy és harminckilenc évesen. Börtönben is vannak – mind a négyen – '55-ig. És '56-ban rehabilitálják őket. Miért csukják be, ha majdan rehabilitálják? Miért rehabilitálják? Ha hajdan becsukták? Jellegzetes kelet-európai funkcionáriussors. A magyarázat a régió históriájában. De ez már egy másik történet.

A beteljesedő sorsok előhírnökei a megelőző sajtótámadások. Egy brassói lap „megelőzi korát". Már '46-ban megtámadja Ludányi György orvosprofesszort. De az igazi jelet Luka László adja meg. '47 legelején. Kárhoztatja az elvtelen magyar egységet. Azaz a kisebbségen belüli harcra, tisztogatásra szólít. Ezt konkretizálja az egyetemen belüli nélkülözhetetlen tisztogatásra a kolozsvári *Igazság* '47 június 6-án. A hívó szó nem is talál süket fülekre. Június 16-án az *Igazság*ban Bónis György jogtörténészt támadják meg. Június 27-én a *Világosság*ban György Lajos irodalomtörténészt. Az elsőt a marxizmus méltatlan meghamisításáért. A másodikat politikai akciók titkos szervezéséért. Az eredmény nem is marad el. A magyar állampolgár Bónis '47-ben távozik. A román állampolgár Györgyöt '48-ban nyugdíjazzák.

A szervezett támadásokkal párhuzamosan felszámoltatnak a fontos politikai és tudományos „háttérintézmények". A politikaiak, amelyeknek az egyetem szervezésében és a tanárok kinevezésében is súlyos szerepük volt. Nemcsak politikai szervezetek kinevezettei esetében. A szervezést elindító, a tanárok személyére is javaslatot tevő Országos Demokrata Arcvonalat már '48-ban felszámolják. A Magyar Népi Szövetség, amely az első perctől kezdve az egyetem ügyében lényeges szerepet játszik, '47-ben még az előtérben van. Ekkor távolítják el a vezetésből a magyar kisebbség képviseletében kérlelhetetlen Kurkó Gyárfást. A Szövetség lassan súlyát veszíti. Vezetői, Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár börtönbe kerülnek. 53-ban, mivel a nemzetiségi kérdés „már megoldott", fel is oszlatják. Eltűnnek a tudományos „háttérintézmények is. Tudjuk, az egyetemalapítás 1872-ben Az Erdélyi Múzeum-Egyesületre épült. Értékes gyűjteményeire, tudományos kutatásaira, népszerűsítő tevékenységére. A '18-tól '40-ig tartó huszonkét évet átvészelte. '45-ben is épített volna rá az új egyetemalapítás. De – láttuk már – gyűjteményeitől a Bolyai Egyetemet elszakítják. És '48-

ban az Egyesületet államosítják. Nyolcvankilenc évet élt. 1859-től 1948-ig. Az Erdélyi Tudományos Intézet csak nyolc évet élt. '40-től '48-ig. Az erdélyi történelem, földrajz, népélet tanulmányozására alapíttatott. A nyelvész Tamás Lajos volt az igazgatója, a régész László Gyula, a szociológus Venczel József az intézet tanárai. Néhány évig virágzott a tevékenysége. Majd többé-kevésbé gazdátlanná lett. Csak formálisan tartozott a Bolyai Egyetemhez. '48-ban ki is múlt.

Kár szépíteni. '45 és '48 között a hegytetőre lassan-kínosan másodszor felgördített szikla a hegytetőről '48–'49-ben gyorsan-hirtelen másodszor legördült.

A '48-as tanügyi reform, a „vendégtanárok" távozása, néhány tanár eltávolítása után elkezdődött a szikla talán legnehezebb, utolsó, harmadik felgördítése. Furcsa időpont. Csőgör Lajos után Balogh Edgár a második rektor. Csak egy évig. '48-tól '49-ig. Talán ez is jelez valamit. Akkor doktorál, amikor rektor. „Természetesen" egyazon egyetemen. Azután, '49-ben együtt hurcolják el az elődjével, Csőgör Lajossal. Ekkor a Bolyai vezetésében a legszokatlanabb időszak. Három évig Nagy István, a tehetséges munkásíró a rektor. Aki soha – sem azelőtt, sem azután – egyetemre nem járt. A szikla mégis, a legnehezebben, de egyértelműen gördíttetik felfelé. Csak három példát. Mármint a generációra, azaz a felgördítésre. A történelem szakon Cselényi Béla, Csetri Elek, Imreh István, Jakó Zsigmond tanít. A magyar nyelvészeten Gálffy Mózes, Márton Gyula, Szabó T. Attila. A magyar irodalomtörténeten Antal Árpád, Csehi Gyula, Jancsó Elemér, Szabédi László. Ők ott vannak a végkifejletig. Körülöttük tanítványok körei, tudományos iskolák alakulnak. Szabédi Lászlónál érdemes megállni. Az eltávozott vendégtanár, Benedek Marcell helyére kerül. '47-ben a második legördülés kezdetekor. Először esztétikát tanít. Majd világirodalom-történetet és magyar irodalomtörténetet is. Sorsa az egyetem sorsával egybeforr. Pontosabban: sorsát az egyetem sorsával egybeforrasztja. Megadva a végjáték tragikus jellegét.

Ám a felgördülés közben az egyetemen kívül, az egyetem körül a történelemben megváltozik valami. Véget ér egy korszak. A román hatalom és a magyar kisebbség, legalábbis a kisebbség egy része közötti furcsa kompromisszum. Az egyik oldalon illúzió a világ megváltozásáról. Hogy sohasem lesz még egyszer nemzetiségi elnyomás. Meg félelem: hogy mégis lehet nemzetiségi elnyomás. Tehát beépülni a hatalomba, hogy ne lehessen. A másik oldalon szimuláció a világ megváltozásáról. Hogy valóban nincs még egyszer nemzetiségi elnyomás. Meg bizonyítás: a hatalom részese nem elnyomott. Tehát befogadás a hatalomba, hogy bizonyítani lehessen. E kompromisszumra, álszimbiózisra hovatovább már nincs szükség. '53-ra a nemzetiségi kérdés megoldottnak nyilváníttatik. Így szüntetik meg a Magyar Népi Szövetséget. És tüntetik a kompromisszum részeseit folyamatosan el. A legdurvábban és leglátványosabban a legreprezentatívabbakat. Akik a hatalom részesei lehettek. Vagy inkább csak annak hihették magukat. Például Balogh Edgárt, Csőgör Lajost, Demeter Jánost, Jordáky Lajost. Kurkó Gyárfást. Ebbe a folyamatba robban a magyar ötvenhat be.

Végjáték

■ „A sakálok egymást marják. Az egyetem alapszervi ülésén két napig tartó viták folytak. Csehi Gyula támadta Bányait gyűlölettel. Azt hiszem, igaza volt, hogy leleplezte ezt a skalpvadászt. De önkritikát elfelejtett gyakorolni. S ezzel önmagát hasonló támadásoknak tette ki. Meg is kapta a magáét, s vele semmivel sem bántak jobban. Csak marják egymást a terroristák, a tudományirtók… Edgár arra akart rávenni, hogy írjam alá a kolozsvári írók levelét a magyarországi írókhoz. Határozottan elvetettem. …a haladó magyar gondolkodás és mozgalom központjává éppen az egyetem kell hogy váljék." (Jordáky Lajos)

A naplóbejegyzések ’56. május 24-ről, június 27-ről és ’57 január 1-jéről. A feljegyzések az egyetem melletti konok kiállásról tanúskodnak. De hírt adnak a fullasztó légkörről. A külső nyomásról és a belső nyomottságról is. A magyar forradalom előtt vagyunk – és közvetlenül utána. A szikla mintha megint kezdene a hegytetőről gördülni lefele. Pedig érdemes megjegyezni. Úgy tűnik, a Bolyain izgatott beszélgetéseken, indulatos gyűléseken önmarcangoló önvádakon, kollégiumi vitákon, temetői gyertyagyújtásokon, költemények szavalásán kívül nem történik semmi vérforraló. Mégis a gyanakvó vádaskodások középpontjába kerül. Gondoljunk bele. A kihívás Magyarországról jön. És a magyar Bolyai Egyetem a felszámolt politikai intézmények (Magyar Népi Szövetség) és tudományos szervezetek (Erdélyi Múzeum-Egyesület, Erdélyi Tudományos Intézet) után az utolsó megmaradt, reprezentatív, kisebbségi szellemi központ. Feltehetően ezért szorul körülötte a hurok. Spontán indulatok is gerjednek. Régóta féken tartottak. Ideológiai bűnbak is kerestetik. Igazán alkalmas erre. Lépésről lépésre bontakozik a folyamat. Néhány hallgatót eltávolítanak. Néhány másikat letartóztatnak. Három fiatal lektor elhurcolása. Dávid Gyula, Lakó Elemér, Varró János. Perük, elítéltetésük. ’58 tavaszán mintha felgyorsulna minden. Igaz, januárban Groza is meghal. Talán végleg zöld jelzést kap a folyamat. Azt hiszem, valóban szívügye lehetett ez az egyetem. Mindig támogatta. Egyáltalán, hogy legyen. Kapjon épületeket. Alkalmazhasson vendégtanárokat. Meglátogatta a marosvásárhelyi orvoskart. A kolozsvári intézeteket is. Utána szabad már minden. ’59 február 26-tól elkezdődik a terrorgyűlések „spontán” sorozata. Az egyetem megszűntét rövidesen hivatalosan is kimondják. A szikla harmadszor és végleg legördül a hegyről.

Végjáték. De a légkör ’48 után már egyre fojtóbb. A diákgyűlések, oktatói értekezletek jegyzetviták egyre elvadultabb, elkeseredettebb hangjai. Mintha eluralkodna a „fortélyos félelem”. Amelyben egymás ellen fordulnak a megfélemlítettek. Ilyen Kelet-Európában a kor légköre. Ehhez még hozzájárulhat a kisebbségi szituáció. Az egyedül maradottság nyomasztó tudata. A kívülről jövő, erősödő nyomás, a belülről jövő megfelelni akarás oly ismerős egysége. Elnyomok, hogy el ne nyomjanak. Támadok, hogy meg ne támadjanak. Üldözök, hogy el ne üldözhessenek. És a szerepek és magatartások állandó felcserélhetősége. Hogy az egyik kategóriából azonnal át lehet kerülni a másikba. Leginkább az ellenkezőjébe. Kicsi, leszűkített rendszerben a nagy kitágított rendszer működése. A kisebbségi helyzetben mindez határozottabban. Érdekes. Az egyik oldalon minden személyes. A végjátékban különösképpen. Sok személyes, saját arculatú, függő elnyomott. A másik oldalon mindez személytelen. A végjátékban különösképpen. Egyetlen, személytelen, arctalan, független, elnyomó hatalom. Még akkor is személytelen és arctalan, ha a főszereplő és némely mellékszereplő későbbről, a végjátékhoz képest holnapról vagy holnaputánról nagyon is ismerős. Mindez nem a szisztéma közepéről, hanem a pereméről. A pereméről, ahol erővonalai drasztikusabban-brutálisabban jelentkeznek. Ezért evidensen-szimplifikáltabban felismerhetők. Például a végítélkező nagygyűlést levezető Ceauşescu esetében. Aki viselkedésében nemcsak az egyetem sorsa, de saját sorsa is egyértelműen előre jeleztetik. Kimondja az egyetem kivégeztetését. Azok kivégeztetésével együtt, akik sorsukat az egyetem sorsával összekötötték. De nem szabadulhatok a gondolattól, hogy ez a minden intellektuális és morális meggondolásra, kalibánian inhumán döntéskényszer saját sorsát is elkerülhetetlenül magában hordozza.

A történetben valóban szinte balladai sorsok. A sokszoros nyomás, konkrét, személyes megalázottság alatt összeomló Szabédi László. Bajuszos, sápadt, aszkétaarca, fehéren fénylő, magas homlokával nehezen feledhető. Hogy Csendes Zoltán kamaszarca sem. Az akkor szokásosan hátra fésült dús hajjal. Szabédi ötvenhét éves, Csen-

des harmincöt. ’59. április 18-án és május 5-én lesznek öngyilkosok. Valóban nehezen megfogalmazható, balladai sorsok. Levonják a kelet-európai folyamatok-fordulatok végső szellemi és erkölcsi következtetéseit. Teljesen azonosulnak egy intézménnyel. Annak a kisebbségi szituációban kapott jelképes jelentésével. Hogy a Bolyai Egyetem a romániai magyar önazonosság utolsó reprezentatív intézménye. Ezzel modellálnak egy lehetséges kelet-európai balladát. Mondhatnám beépítették életüket-halálukat az egyetem falába. De nem mondhatom. Mert nem volt már fal. Ahova beépíthették volna. Lakó Elemér későbbi életén is gondolkodom. Talán az ilyesmit nevezik pszichológiai öngyilkosságnak.

Most már csak két megjegyzés.

Aki – valamilyen szinten – benne volt a szisztémában, annak balladai sors jutott. Azonosult vele. Mozgása sorsot csinált neki. A konzekvenciákat le kellett vonnia. Az illúziókat fel kellett számolnia. Aki kívül maradt a szisztémán, annak balladai sors nem jutott. A szisztéma – persze – őt is elkapta. Ki kellett bírnia. De illúziói nem lévén leszámolnia nem kellett. A legklasszikusabb – mint annyi minden másban is, Márton Áron példázata. Megvolt a saját hite. Azon túl nem hitt. Sem a Magyar Népi Szövetség illúzióiban. Sem a berendezkedő hatalom ismételt ígéreteiben. Hívő szkepszissel mondta az egyetemalapítás lázában az első rektornak. „Csőgör kérem, maga tényleg azt hiszi, hogy az önálló magyar egyetem sokáig megmarad?” Nos tudjuk, Csőgör valóban azt hitte. Nos tudjuk, valóban nem maradt meg.

FELLINGER KÁROLY

ÁTJÁRÁS

A sors elemre
működik, feltölti az
elmúló idő.

KÉREGGYŰJTÉS

Eredetiben olvasom
a Sors könyvét,
az az érzésem,
mintha valaki nem a
saját anyanyelvén
írta volna.

A szöveg erőltetettnek tűnik,
a mondanivaló üzenetnek
talán megteszi
egy palackban,

a természeti törvények
óceánjába hajítva.

ILLATOK

A puszta kútjában nincsen már víz egy
csepp sem, Jánosnak kiönti bánatát
az üres vödör.

VISSZANÉZÉS

János színleli az alvást,
aztán már horkol is,
most meg a szobájában
úgy fekszik az ágyon,
akár egy igazi hulla,
pedig tetteti,
hogy meghalt,
vagy csak ő
tudja egyedül.

ZELEI MIKLÓS

RÖGZÍTŐ

■ Fékezett homály, tapogatózó, vöröslő fénnyel: a labor. Lassan hívódik elő az emlék: a vonatok a béketábor országaiban és határaikon. Az állva utazók a peronokon és a kocsik folyosóin. A sikoltozó méltatlankodás: „Ne üljön a bőröndömre! Tönkremén a kalács."

A szagok. És amiket hoztunk-vittünk: a hiányaikkal birkózó társadalmak kincsei. Erdélyből konyak. Erdélybe pirospaprika. „Jó a román konyak!" „De nem lehet paprikát kapni."

Mérkőzgettek a nemzettudatok.

Ezek az árucikkek voltak a világról való tudásunk első közös határkövei. Rajtuk túl: kusza vágyaink, amelyek között fölösleges volt rendet rakni, mert jobbára – illetve rosszabbára –, úgyis csillapíthatatlanok voltak. Hol ez tört föl, hol az, és lelkeinkben elsodorta az elérhető vágyakat: „Egész világ nem a mi birtokunk." Hát nem. És ezt elég hamar a tudtunkra is adták. Csak pontosan fordítva, mint a Vörösmarty-versben: hatóságilag biztattak arra, hogy a távolba nézzünk. Majd ott! Jutunk mindahhoz, ami hiányzik – most és nagyon.

A hívóban a kép egyre élesebb és tisztább. Én is ott vagyok. Meg a könyvek, újságok, folyóiratok. És a közegek, amint vizslatják az irodalmat. Van-e tiltott könyv? Tiltott folyóirat? Tiltott újság? Hosszú, besárgult végű műanyag csipeszemmel szelíden mozgatom a hívóban a fotópapírt. Látszódjék csak, ahogy mondani szokták, legyen tűéles kép: magyar vámos–román vámos egyek voltak az üldözésben. A magyar kultúra, a magyar történelem üldözésében. A magyar vámos a nyugati magyar könyvekre, folyóiratokra és újságokra – az ellenséges tartalmakra vadászott, azt kobozta el. A román vámos csupán kitágította az ellenséges tartalom fogalmát. A nyolcvanas évek mélypontjain már Winnetou, a nemes lelkű vadember is ellenségnek számított, ha magyar nyelven szólt a könyv lapjain.

Az voltam én is, határok nemes lelkű vadembere. Csak énrólam a nemeslelkűség nem derült ki. Csupán az, hogy vadember vagyok. Vagyis magyar.

Fixír. Így hívtuk a vegyszert, amelybe a képet a hívóból tettük. Rögzítő. Az előhívott képet most tegyük át oda. Mert van, amit rögzíteni kell: amiben a román vámos a magyartól mégis különbözött.

Hogy mindketten konfiskálták az ellenséges tartalmú nyomtatványokat? Hogy a román hatóság számára aztán már minden magyarországi magyar nyelvű könyv ellenséges tartalomnak minősült? Mindezt tulajdonképpen feledni tudom. Ilyen volt a politikai rendszer, erre kaptak parancsot.

De a képen az is látszik, hogy a határ biharpüspöki oldalán a vámos személyében is élvezi, hogy megalázhat egy magyart. Nem akarok igazságtalan lenni, volt, aki nem. A többség azonban igen. De ez is csak azért fontos, hogy az Örömóda uniós szárnyalása közben feltegyem a kérdést: a lelkek mélyében megmaradt-e ez az érzés? Visszatérne-e, ha úgy hozná a helyzet? És mennyi idő alatt?

Állok a vasúti kocsiban kultúrám, történelmem darabjaival mint ellenem szóló bizonyítékokkal, és úgy érzem, én magam vagyok a szórvány.

Erodálódnék?

Újabb szokásom, hogy kerülöm az ilyen személytelen igék használatát, és igyekszem azt mondani, ami történik. Nem én erodálódom. Hanem milyen sokat tesznek azért, hogy erodálódjam.

Kedvenc könyvem az idén: Koltai András – Orosz Krisztofer Levente: *Üzenetek a máramarosi végekről. Kádár József piarista beszámolói és emlékezései (1945–1992).* Arról szól többek között, hogy miképpen számolták föl Máramarosszigeten a piarista oktatást, a rendet, hogyan vették el a gimnázium épületét, és maradt a városban iskola nélkül hétszáz magyar gimnazista. Hétszáz kis Winnetou...

Így hangzik a Máramarossziget, 1947. október 14-ei erodálódásügyi bejegyzés: „Most újabban a magas Minisztérium kezd melegen érdeklődni az iskolaépület ügye iránt. Ismételten bizonyító aktákat kérnek a tulajdonjogra vonatkozólag. És sajnos ezen a téren eléggé rosszul állunk most, mert a bíróság eltüntette a ’37-es nagy aktacsomónkat. Hiába szuttyongatom őket, tagadnak. Egy miniszteri bizottsági tárgyaláson ugyan az egyik úr elkövette azt a baklövést, hogy *egyik eltűnt aktából idézett.* Sietett visszakozni, de már késő volt, lecsaptam rá.” *(Kiemelés, rögzítés: Zelei Miklós)*

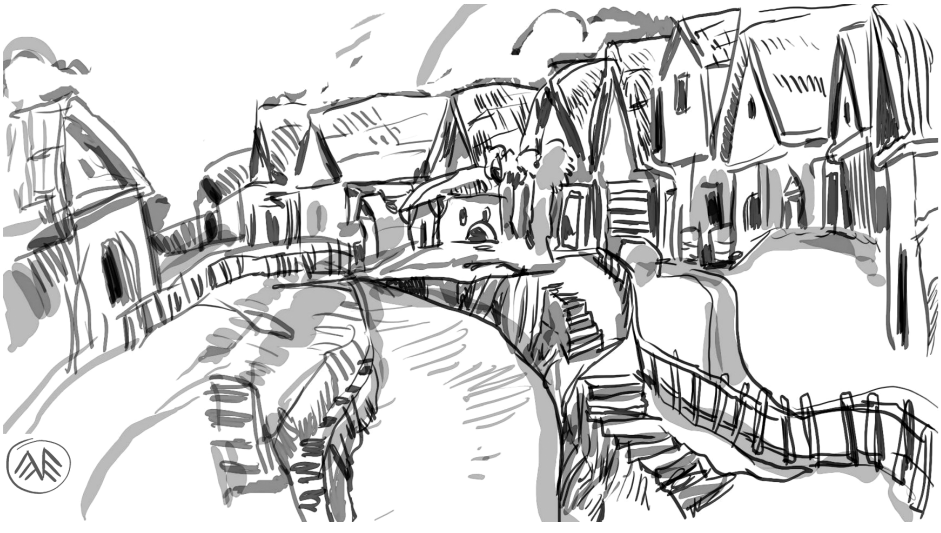

HOL AZ ÍRÓ HAZÁJA?

■ 1. Egy olyan mondattal kezdeném, amely nagyon távol áll a konferencia „eszméjétől", mégis ennek a kérdéskörnek a tövéről származik. *(Már ugye ha lehet egy kérdéskörnek töve. Mondjuk, hogy lehet.)* A mondatot Kányádi Sándor bátyánktól hallhattuk, az áttelepedési hullám kellős közepén, jó huszonöt évvel ezelőtt: „Aki elmegy, az nem is tartozott soha közénk!" (Olvasható *A szabadulóművész* című áttelepedési naplómban, 1995, Bp., Zrínyi Kiadó.) A mondat tipikus és tömör összefoglalója annak a vélekedésnek, ahogyan a romániai magyar kisközösség akkoriban megfogalmazatlanul is viszonyult az elmenéshez, az elmenőkhöz. S ez így is volt egészen addig *(mondanám, ha hasonlóképpen csipős és nyers akarnék lenni)*, amíg maga Kányádi Sándor is el nem ment. Úgy érzem, fogalmazhatok így, még akkor is, ha egészen mást jelentett az elmenés, amikor már Kányádi is elment, mint amikor ő maga még elítélte ezt a lépést. Nos, kedves barátaim, úgy vélem, e kétféle állásfoglalás közötti térben kell keresni azt, amiről itt beszélünk, beszélni szeretnénk.

2. Hol van az író hazája? – kérdezitek, kérdezzük most egymástól, kedves barátaim, most, amikor erre a kérdésre bármiféle felelet adható. Nem mondom azt, hogy ehhez éppen huszonöt év kellett, de kellett idő. És nem azért kellett, hogy a bátorság megérlelődjék, a bátorság a kérdéshez, hanem hogy megérlelődjék a bölcsesség és a megértés a válaszhoz. S hogy ezt a tanácskozást éppen olyan helyen és éppen olyan szellemi közegben tartjuk, amely a lokálist nevében, azaz kitüntető módon viseli, jelzi, jelezheti mindannyiunk számára, hogy a kérdést: „Hol van az író hazája?", nem mi tesszük fel, hanem nekünk tette fel az idő. Kedves barátaim, amikor 25 éve, mondjam azt: senkitől és semmitől nem kényszerítve, tehát az akarat szabadságát megélve és megkövetelve elmentünk innen, nem számoltam azzal, hogy hol is van az író hazája. Én nem másik hazát akartam, hanem másik életet. Csakhogy azzal nem számoltam: amint az élet elkezd élni, kinyújtja a kezét, s meg akar kapaszkodni. Mondjuk, a hazában. S alig voltunk túl az első heteken, hónapokon, ezzel a ténnyel máris számolnom kellett. Kétségkívül ott volt, ott volt egy haza körülöttem. A magyarok hazája ott volt, kétségkívül, csak az én személyes hazám maradt odahaza. Akkor jöttem rá igaziból, hogy én ide tartozom. Ez az én személyes hazám. Nem az áldott, az édes vagy mostoha, hanem a személyes. Kerestük már a hazát lélekben, szóban, életformában, a mélyben és a magasban. Én a magamét a személyesben találtam meg. Ha nagyon röviden akarnám kifejezni magam, azt mondanám, az erdélyi lélek és az erdélyi élet építkezéséhez volt közöm, az a másik ott körülöttem nélkülem jött létre. Hát hogyan is lett volna az az enyém?

3. Szinte azt mondhatnám: én egészen addig el nem gondolkodtam azon, hogy hol van a hazám, amíg el nem hagytam azt. A lehető legtermészetesebben véltem úgy, hogy ahol születtem, s ahol élek, az a hazám. Ez a lehető legegyszerűbb közérzet volt, nem tartalmazott semmilyen elszámolás-jelleget, nem volt sem tartozik, sem követel rovata, rubrikája. Szülővárosomból Nagyváradra kerültem, majd Kolozsvárra, s onnan húsz éven át jártam újságíróként az országot. S azáltal, hogy belaktam térségeit, otthonommá lett az ország. No mármost, amikor ezt az otthont védeni kellett a hazától, akkor merült fel a kérdés, hogy hát akkor hazám-e nekem a haza. Nem tudom, ha történetesen nincs Magyarország, nincs, nem létezik, mit csináltak volna azok az erdélyi magyar írók, akik a hetvenes évek közepétől elhagyták Romániát. Hova ment volna Páskándi, Bodor Ádám, Csiki Laci, ha klasszikus értelemben más haza nem állt volna rendelkezésükre? Vállalták volna-e a nyelvi emigrációt is, vagy ekkora áldozatra már egyik sem lett volna képes? Ha az lett volna az ára egy másik hazának, hogy a nyelvi hazát föl kell adni érte, akartak volna-é az írók tömegestül hazát cserélni? Úgy gondolom, hogy nem, mert az író hazája a könyvek lapjain mutatkozik meg igaziból. Ha ez a haza megközelítőleg azonos a mi életünkkel, akkor annak az írónak van hazája, akkor az az író a mi hazánkban él, vagy még inkább: akkor annak az írónak mi vagyunk a hazája. A hazátlan író az, akinek nincs olvasója. No mármost nekünk, akik a nyolcvanas évek végén elmentünk, voltak olvasóink. Ezek szerint volt tehát hazánk. Miután átmentünk, akkor tűntek el az olvasók mellőlünk, akkor vettük észre, hogy az olvasókkal együtt a hazát is elvesztettük. Én legalábbis így éltem meg ezt a folyamatot. Ideig-óráig persze kapott valamennyi olvasót „kölcsön" mindenki, aki átment, ám jószerével csak azoknak az olvasótáborából,

Elhangzott a Szárhegyi Írótáborban, 2014. szeptember 26-án Borzonton.

akik őt átsegítették. Ha nemzetiek segítették, akkor azok táborából, ha radikálisok, akkor azokéból. Így hát egyből egy megosztott, megfelezett haza jutott csak minden átmenőnek, miközben *(olyat-amilyet, de)* egy egészet hagyott odahaza. Ezért hát az otthontalanság-érzés minden sorstársamban. S innen ered, hogy jómagam például, ha a hazáról kell nyilatkoznom, úgy érzem, nagyon meg kell fontolnom minden szavam. S azt kell látnom: ha minden szavam mérlegre teszem, akkor sem tudok eléggé pontosan fogalmazni. Mindent meg tudok fogalmazni a szavaimmal. Csak egyetlenegy dolgot nem tudok pontosan megfogalmazni. AZ a hazám.

4. Nem tudom, miért prüsszögnek az ellenzéki oldalon politizáló írók, hogy más írók viszont kormányoldalon politizálnak. És nem tudom, miért prüsszögnek a kormányoldalon politizáló írók, hogy más írók viszont ellenzéki oldalon politizálnak. Az nem lehet, hogy mindig csak a mi oldalunkon politizáló írót tartsuk tisztességesnek! Elfogadhatóbb-e az a bizonyos „politikai lóláb" csak attól, hogy a jobb vagy bal láb lóg ki éppen? Nem tudom, az Erdélyben élő magyar írók *(s itt a harmincas-negyvenesekre gondolok)* anyaországi jelenlétében, „besoroltságában" milyen szerepe van a politikai beállítódásnak, számolniuk kell-e azzal, hogy írásművészetükkel egy bizonyos *(irodalom)*politikai haza arcvonásait is igazítják. Ferdinandy György egy interjúban „a ketté szakadt" országgal kapcsolatban úgy fogalmazott: *ő*, aki negyvenévi emigráció után telepedett vissza Magyarországra, nem teheti meg, hogy csak a fél országot szeresse. Merthogy, gondolom én, akkor csak fél hazája lehetne. Márpedig fél haza nincsen. Van fél láb, fél óra, félidő, félország, még féligazság, az is van, de fél haza nincsen. És gondolom, ez a szívvel függ össze, amiből úgyszintén nincsen „fél". Hogyne lenne akkor hát a legszemélyesebb dolog az, hogy hol van az író hazája?

5. A mostaniak eltávozása aktív tartalmú, a mienk passzív tartalmú volt. A mai fiatalok nem tehetetlenségből keresnek új életteret, hanem életpálya-alakításból. Ám számomra furcsa, és jellemző, hogy míg a régiek *(értem itt, természetesen, a Ceauşescu-éra-belieket)* nem feltétlenül álltak meg a magyar határnál, azaz vállalták a nyelvi emigrációt is, én nem tudok mai erdélyi íróról, aki túl merészkedett volna Magyarország határainál. Nincs erdélyi magyar író *(sajnos)*, aki mondjuk Párizsból vagy Bécsből küldözgetné verseit a magyar irodalomnak. Hogy Puorto Ricóról már ne is beszéljünk. A mai fiatal erdélyi írók kalandvágya vagy életvágya Magyarország határaiig terjed. Az viszont igaz, van egy másik – korábban ismeretlen – jelenség, hogy a fiatal magyar irodalom némely képviselője éppen hogy a szomszédos kisebbségi területen próbál magának irodalmi hazát találni. Ez a tendencia nem is azt a közhelyes tézist erősíti fel, hogy az anyaországi televényen kívül is termelődhet kortárs magyar irodalom, hanem mindenképpen jelzi azt is: bárhol irodalmi hazára lelhet az író – de csak a nyelvi haza határain belül.

6. Meglehet, nemcsak az kérdés, hogy hol az író hazája, hanem az is, hogy hol az irodalom hazája. És ez bizony nemegyszer összefügg az előzővel. Hazai vonatkozásban, viszonylatban majd' ötven éven át használtuk a romániai magyar irodalom megjelölést. Ezt mára felváltotta az erdélyi magyar irodalom megnevezés, úgy is mint terminus technicus, úgy is mint a legelfogadottabb köznyelvi megjelölés. Miről tudósít ez a változás? Nemcsak egyfajta politikai-közéleti liberalizálódásról, hogy ugyanis most már nevén lehet nevezni a gyermeket, hanem bizony arról is, hogy honi körülményeink között, némi társadalmi átrétegződés, átrendeződés következtében megváltozott a honi magyar irodalom földrajzi hazája. Korábban nemcsak azért neveztük romániai magyarnak irodalmunkat, mert másként nem nevezhettük, hanem mert a honi magyar kultúra intézményesültségében centrálisan „romániai" volt: a román fővárosban működött a központi magyar televízió, rádió, adták ki a központi magyar lapokat, ott székelt a magyar kultúráról döntő valamennyi központi intézmény (*beleértve a cenzúrát is*), a maga hatalmas infrastruktúrájával, pénzügyi alapjaival, kiadóival, íróival, szerkesztőivel, Bukarestben létrehozott irodalmával. No mármost az elmúlt huszonöt évben a hazai magyar irodalom jól láthatóan visszahúzódott erről a *(meglehet: művi)* terrénumról, én ma egyetlen belromán területen élő költőről sem tudok. A romániai magyar irodalom hazája megszűnt létezni, hiszen erről a fogalomról összromániai vonatkozásban értelmetlen beszélni. Márpedig azt, hogy manapság nincs egyetlen magyar költő sem Bukarestben, nem csupán sajnálatos társadalmi-politikai jelzésnek, de sajátos irodalmi, irodalomtörténeti veszteségnek érzem. Vajon nem lehetne Bukarestben is valamilyen ösztöndíjrendszerű „kölcsönhaza" biztosításával újra otthont nyernünk? Nem hiszem, hogy elveszítenénk egy költőt, de talán visszanyernénk egy *(valamiféle)* irodalmi terrénumot.

7. Trianonig nem vetődött, nem vetődhetett fel az a kérdés, hogy hol az író hazája. Legfennebb az, hogy hazája-e a haza az írónak, de nem az, hogy hol van. Trianonig bárki elmehetett Nagy-Magyarország bármely részébe, semmiféle erkölcsi, népszolgálati, néphez tartozási, szolgalmi kontextusa nem volt a témának. Az azóta eltelt száz év alatt viszont ez a megítélési árnyalat szinte törvényszerű velejárója lett a kérdésnek. A menni hűtlensége és a maradni hűsége éppen száz esztendeje foglalkoztatja a közvéleményt. Szinte hihetetlen. Ez csak egy magát kiszolgáltatottnak, sérültnek érző sorsközösség esetében lehetséges. És ameddig ez a téma úgymond konferenciatéma lehet, addig ez a kérdés egy közösség lelkiismereti gubanca. Én magam erről 25 évvel ezelőtt így vélekedtem: „Nem lehet az író történelmi folyamatok letéteményese. Az írót nem választják meg, mint a népvezért. Legfennebb úgy követik. Az elmenésben vagy a maradásban. Abban, ami érvényesebb. Ha az író szava ellensúlyozni tudna történelmi folyamatokat, nem kellene nyugtalankodnia senkinek. Ám ha az író szava nem tud megakadályozni történelmi folyamatokat, úgy biztosak lehetünk benne: a jelenléte még kevésbe. Ha a legnagyobbak maradása nem állítja le a kitelepedések pillanatnyi folyamatát, az azt is mutatja: jelenleg a nép nem onnan várja sorsa jobbrafordulását, ahonnan az író szava szól. Ne áltassuk hát magunkat azzal, hogy ha nem mennének el írók, művészek, értelmiségiek, akkor másként alakulna a történelem... Csak attól, hogy nem mennének el, nem alakulna másként. Csak attól, hogy többen vagyunk. Csak attól, hogy úgymond »többen szenvedünk« – idézem a *Vasárnapi Újság*ban 1988 júniusában elhangzott szavaimat... – S most, negyedszázad múltán, látszik is jól: a dolgok megváltozásához semmivel nem kellett több ember, mint amennyien éppen itt éltek. Senkit nem szólítottak, rendeltek, hívtak haza, mert a fordulathoz szükség lett volna rá... Akik itt éltek, akik a legjobban tudták, mit kell tenni, megtették azt. Vagy azzal, hogy kitódultak ajtaikon, vagy azzal, hogy nem engedték betörni az ajtaikat. Tiszteletteljes főhajtást érdemelnek mindannyiunktól, mindannyiunktól, akik annak idején elmentünk innen, s most tétova szavakkal mégis itt próbáljuk megfogalmazni, hogy hol is van az író hazája..."

Kenéz Ferenc

GYARMATI GYÖRGY

A FEGYVERSZÜNET... NEM VET VÉGET A HÁBORÚS ÁLLAPOTNAK

Színe és fonákja

■ Kétszázhuszonöt háború végi irat 414 oldalon keresztül sorjázik a kötetben. Gyulától Mosonmagyaróvárig, illetve Vásárosnaménytól Szentgotthárdig lefedve azt a térséget, amit huszadik századi történelmünk „trianoni" Magyarországként tart számon. A tudósításokban 340 hazai település s ennél is több – az ott élőkkel történt sorspillanat tárul elénk. Azaz a korabeli magyar városokon túl minden tizedik község is megemlítődik. Ez már kellően reprezentatív ahhoz, hogy elegendő közvetlen információnk legyen: a századközépi világégés vége felé miként is ment végbe a német–szovjet impériumváltás a szűkebb Kárpát-medencében.

A dokumentumkötet a Magyar Nemzeti Levéltár ügybuzgalmának hozadéka: miután az MNL 2012 óta az összes – korábban önálló – megyei közlevéltárat magába olvasztotta, immár összintézményi munkaprogramként jártak utána, mik is rejteznek irataik között a szóban forgó témakörben. Hasonló kezdeményezések történtek már az államszocializmus évtizedeiben is – többnyire kerek évfordulókhoz kapcsolódóan –, ám akkoriban minden olyasmit mellőzni kellett, ami nem passzolt „a dicsőséges Vörös Hadsereg Magyarországot (is) felszabadította" rendszerlegitimáló politikai elváráshoz. Nincs szó másról, mint arról, hogy hetven évvel a történtek és negyed századdal a „létezett szocializmus" agóniája után nehezen halogatható tovább az auditur et altera pars követelménye: hallgattassanak meg az eddig némaságra ítélt iratok mondandói is. Ez a kijelentés annyiban korrekciót igényel, hogy az elmúlt huszonöt év – és a közben lezajlott térségbeli „levéltári forradalom" – kellő mennyiségben ontotta a letűnt rendszer történeti megismerését segítő forrásokat a kutatói érdeklődés sokfélesége szerinti résztémákban. Jelen kötet érdeme viszont, hogy egyfelől a kezdettől szovjet dominancia közepette neokonstituált államiság intézményi hierarchiájának minden szintjéről reprezentatív iratokat kínál, másfelől pedig, hogy az – eddig csak szórványosan felbukkanó – „politikai névtelen" mindenkori alattvalók átéléstörténetének garmadáját zúdítja ránk, szó szerint az ország szinte minden szegletéből. Ez utóbbi nézőpontból ilyen gazdag válogatás eddig valóban hiányzott a háború utáni évek magyar historiográfiájából. (S ehhez valóban szükség volt az MNL országos hálózatának csapatmunkájára. Azt csak a valaha hasonló horizontú terepszemlével próbálkozók tudhatják, hogy ilyenkor a szelektálás keserve is a munka része: az előzetesen összegyűjtött dokumentumoknak végül csak valamivel több, mint harmada került a közreadottak közé.)

A kötet szerkesztője, L. Balogh Béni főlevéltáros öt témacsoportba rendezte az iratokat: 1) a szovjet csapatok bejövetele, első intézkedéseik – 46 oldal; 2) további tevékenységük, kapcsolattartásuk a magyar hatóságokkal – 120 oldal; 3) a lakossággal való érintkezés, atrocitások – 164 oldal; 4) gazdasági károkozás, rekvirálások – a 76 oldal; 5) mindennapi életük (mármint a megszállóké) – 8 oldal. Rögtön hozzá kell tegyük, hogy a „fejezetcímek" inkább csak orientáló hívószak: az iratokban feltűnő tartalmi elemek egy része rendre átdiffundál a szerkesztés tematikus-didaktikus elhatárolásainak sejtfalain.

„Aki éppen kéznél volt"...

■ Az első blokkban közölt 17 irat vegyes műfajú: személyes visszaemlékezés; az adott település – vagy front mögötti körzet – katonai parancsnokának utasításai a megszállás kezdeti időszakáról; időlegesen igazgatási tisztséget vállaló ügyvéd, orvos, tanár beszámolója arról, hogy az államhatalmi interregnum heteiben létrehozott komiték, falutanácsok, (később egységesen) nemzeti bizottságok hogyan láttak hozzá a közösségi, illetve hivatali élet újjászervezéséhez. Ezekből a riportokból egyszerre derül ki, hogy kezdetben az „ahány ház, annyi szokás" társult az „aki éppen kéznél volt" szükségmegoldással, ugyanakkor a dokumentu-

„Törvényes" megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. Szerkesztette L. Balogh Béni. Magyar Nemzeti Levéltár, Bp., 2015.

mok számottevő része a „frontátvonulás” igencsak megszenvedett hétköznapjairól is tudósít. A kezdeti senki földje káosz elsődleges teendői közé tartozott a helybéli civil áldozatok, a különböző mundért viselő idegenek és állattetemek eltemetése, hó- és romeltakarítás, az átmenetileg megszaporodott sebesült-, nemibeteg- és terhesgondozás – igencsak eszközhiányos – megszervezése, a beszállásolások utáni tetvetlenítés, otthonok, középületek (úgyahogy) lakhatóvá/használhatóvá tétele. S már ekkor is fel-feltűnik a lapokon: igencsak kiszámíthatatlan volt, hogy – a már említett – „aki éppen kéznél volt” maradók közül kiből lett neofita elöljáró, s kiből az azonnal elhurcoltak menetoszlopába besorolt. Faluhelyen – a már említett gyógyászati eszközöknél is – nagyobb szükséget szenvedtek olyan köznapi készségekből, mint cukor, só, (világító) petróleum, illetve gyufa. Az elmenekült falusi hivatalviselők, a „nadrágos emberek” helyébe ezenközben szerveződött valami új közhatalom is, amelybe kezdetben még – a leginkább közösségeikkel maradó – helybéli plébánosokat, lelkészeket is bevonták, főként a kelet-magyarországi térségekben. Utóbbinak azért volt jelentősége, mert ettől kezdődően a hátrahagyott – települési, „körzeti” – szovjet katonai parancsnokok már „csak” felügyelői lettek a fennhatóságuk alatt életre hívott szerveknek, de nem voltak tovább „a közigazgatás feje” – amint azt Óbuda katonai parancsnoka is deklarálta, miután hivatalba állította a megfelelő (számára leginkább megbízható) városkerületi elöljárót (119.).

Ököljog káoszból intézményesült anarchia

■ A következő 73 irat – mint fentebb már jeleztük – a magyar igazgatási szervek és a szovjet megszálló hatóságok korabeli „kommunikációjába” nyújt betekintést. E fejezet iratai azért tanulságosak, mert a szovjet katonai hatóságok kezdettől fogva „hadijogon” érvényesített szupremáciájáról informálnak. Ez idővel – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) származtatott jogosítványaként – minden területre és az országkormányzás minden (alsóbb) szintjére is kiterjedt, ami annyit jelentett, hogy a kezdeti „ököljog káoszt” idővel a szervezett-intézményesült anarchia váltotta fel. A faramuci helyzet leginkább példákkal illusztrálható. Magyar fórumok rendre szóvá teszik, hogy a szovjet katonai alakulatok szervezett – vagy éppen ad hoc – rekvirálásai ugyanazon készleteket (terményt, állatállományt, bort) dézsmálják, amelyekből a kötelező beszolgáltatások útján egyrészt a Magyarországon állomásozó szovjet haderő élelmezését, másrészt a jóvátételi szállításokat kellene biztosítani. Erről – megfelelő kérelem előterjesztése után – akár a magyar miniszterelnök is megállapodhatott a SZEB szovjet vezetésével, miközben egy járási katonai parancsnok minden további nélkül köthette az ebet a karóhoz, hogy az ő fennhatósága alá tartozó területről bárminek a transzferálása személyes engedélyétől függ. Egy másik dokumentum szerint a helyi (új) magyar hatóságok sem voltak mindig tisztában azzal, hogy mikor teljesítenek a Vörös Hadsereg ellátására, és mikor jóvátételi kvótára (206–207.), így az a teljesítés-elszámolási könyvelésekben is folytatólagos zűrzavart eredményezett. A földreform közepette akár a régi, akár az új gazdák munkára rendelése változatlan, ami a grandiózus tulajdonváltással előállott összevisszaság közepette a földek megművelését és a jövendő új termést tette bizonytalanná, s ez – a közellátás kockázatán túl – megint csak a jóvátétel teljesíthetőségét nehezítette. Egy megyei szovjet SZEB-megbízott evidenciaként nyilatkoztatta ki, hogy a továbbiakban „korlátlan hatalommal fogja irányítani az ipari termelést” a térségben (141.), csakhogy az ellenőrzésük alá vont üzemek, ipartelepek „újjáépítő” alkalmazottai dolgukat jó ideig fizetés nélkül végezték, másrészt a „normális” beszállító-termelő-értékesítő hálózat nem volt parancsszóra megteremthető. Végül a kisebb – nem stratégiai – jelentőségű termelővállalatok „magyar kézre” való visszaadását a munkások ingyen-robotoltatás elleni zúgolódásai is elősegítették, azonnal kötelezve viszont a régi-új tulajdonost, üzemben tartót, hogy járandóságot is rendeljen az elvégzett munkához. S ha a visszatérő atrocitásokat, erőszakosságokat, rekvirálásokat akár kormányszintű átiratban – kellően alázatos hangnemben – szóvá tette a magyar fél, akkor visszatérően „süketek párbeszéde” zajlott a magyar miniszterelnök és a SZEB elnöke, Vorosilov marsall között, merthogy a panaszos jegyzék – úgymond – nem sorolta fel a konkrét eseteket (212, illetve 219–224.).

Hosszan időzhetnénk még a szovjet–magyar hivatalközi nexus kötetbéli példatáránál, ám legyen elég egy felvonásvégi esetpár említése. Egyfelől az, hogy szovjet katonai patrulok minden további nélkül fel-, illetve letartóztathatták – átmenetileg – mind az egyik vármegye főispánját, mind pedig az ország akkori miniszterelnökét. Nem számított, hogy éppen feladatukat ellátandó hivatalos úton voltak, s nem ért többet papírrongynál a felsőbb szovjet hatóságok által kiállított orosz nyelvű igazolvány sem (167, 185–187.) Másfelől, hogy 1945 őszétől a járási szovjet katonai parancsnokok a mezőgazdasági termelést is személyesen ellenőrizték, illetve adtak instrukciókat e téren, mintha nevezettek az adott járás „gazdatisztjei” lennének (225–227.).

„Az Isten ba...a meg Sztálint is, miért nem viszi már haza azt a sok csürhe népet."

■ A 3. számmal jelölt – legterjedelmesebb – színpadképben 90 dokumentum enged bepillantást „a lakossággal szembeni atrocitások" repertoárjába. Ennek nyitányaként azért nyúlunk vissza az előző fejezethez, mert a kecskeméti polgármester 1945 adventjén írott levele a lakossági megpróbáltatások szinte minden változatáról tudósítja Magyarország új miniszterelnökét: „*E hó 7-én […] átadtam a* [SZEB] *tisztjeinek a névsort, amely 193 erőszakos halált halt emberét tartalmazza a felszabadulás óta máig. Ennyi embert lőttek agyon és gázoltak el részeg orosz katonák; néhány felesége vagy leánya megbecstelenítése miatt akasztotta fel magát. A tanyai lakosság félelmében a városba költözik és a veszélyes részek néptelenné válnak. Benn a városban a még dolgozó gyárak és üzemek munkássága a sötétség beálltával elhagyja a helyét, és semmi áron nem hajlandó későn hazamenni és a családját magára hagyni. […] A lakosság elszegényedése ijesztő arányokat ölt. A halotta*[i]*kat nem tudják eltemetni. […] Tudjuk, hogy a vesztett háborúért fizetnünk kell, de a lakosság nem érti, hogy miért kell minden második nap egy-egy magyarnak az életével fizetni, s miért kell Kecskemétnek immár egy esztendeje tízezreknek szállást biztosítani*?" (207.) A háború utáni években Kecskemét lett a legnagyobb magyarországi szovjet garnizon. Ennek részeként itt internálótábor, hadifogoly gyűjtő- és szűrőtábor, több, a Vörös Hadsereg szovjetunióbeli hazatérését segítő átvonuló-pihenő tábor, illetve – épp az állandósuló sokaság miatt – több hadikórház is üzemelt. (Az impériumváltás – fentiek okán is tartósuló szovjet dominanciájának – városi történetét dolgozta fel a közelmúltban Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten, 1938–1948*. Kronosz Kiadó – ÁBTL., Bp.–Pécs, 2014. című monográfiája.)

Ami ezután következik, annak kapcsán – bizonyos rádió és tévéműsorok előtt – azt szokták tanácsolni, hogy „gyengébb idegzetűek mellőzzék" hallgatását, nézését, mert ez a rész inzultusok nyers megidézésével van tele. Önkényes beszállásolás, lakók otthonaikból való kizavarása, a kamra élelmiszerkészletének és a porta jószágainak felélése, ahol akad, a borkészlet, pincék megdézsmálása, egész falvak „zaklatása", „kirablása", „rettegésben tartása". A katonaköteles korúnak kinéző férfiak „befogása", tömeges elhurcolása. Az átvonuló katonák – függetlenül a kincstári menázsitól –, ahol kemencét láttak házban, portán, házi sütésű kenyeret követeltek. Asszonyok, lányok elleni – munkára rendelés közbeni-utáni – atrocitások, fegyveres fenyegetések közepette történő erőszakolások sora: a leírások többségében több elkövető egy kárvallottal szemben. „Éjszakánként a nők jajveszékelésétől hangos a település"; onnét tudható, hogy a pinceszeren vagy módosabb gazdánál kapatossá lettek éppen hol „üzekednek". Évtizedekkel később is sok(koló) másfélszáz oldalon keresztül a borzalmak garmadáját olvasni: közülük néhány esetleírás is több mint elég. Encsencs községben a feleséget erőszakoló katonát hazatérő férje megölte. Előkerülő társai ott helyben agyonlőttek öt falubeli férfit, majd másnap további százötöt összetereltek és elhurcoltak (262.) Jászjákóhalmán férjet, feleséget azzal tartva sakkban, hogy két alvó csecsemőjüket lelövik, a másik két nagyobb süldőlányt kívánták leteperni. Egyiküknek sikerült elfutni a portáról, ám 13 éves másik lányukat egy szomszéd tanyára hurcolva egymás után becstelenítette meg az orosz hadnagy, utána altisztje, majd a velük tartó közkatona. (270–271. o.) Litkéről a lánytestvért óvni akaró bátyját feleségestől vitték el. A falu határában előbb a férjet késelték cselekvésképtelenné, s csak utána következett az erőszak a feleségen és sógornőjén. (286.) Kölesden – miután a férfiakat fegyverrel kényszerítették ki a házukból – anyát és egy hete gyerekágyas lányát egymás után becstelenítették meg az (eredendően éjszakai szállásért bekéredzkedett) orosz katonák. (304.)

Volt ahol nemcsak a falu férfijait (Balmazújváros, Hajdúnánás), hanem – csak öregeket és gyerekeket hátrahagyva – a felnőtt korú nőket is elhurcolták (Rakamaz, Nagymaros). A gettósítást túlélő fővárosi zsidók közül éppúgy kerülhettek „éppen felszabadított" civilként szovjet fogolytáborokba, mint a munkaszolgálatból hazavergődni próbáló, ám lefogott sorstársaik. A megmaradt Pesti Izraelita Hitközség új elnöksége 1945 márciusában több mint hatszáz ily módon pórul járt érdekében interveniált – az akkor még Debrecenben szerveződő – Ideiglenes Nemzeti Kormány Külügyminisztériumánál. (300. o.) Ha nem egykori honfitársaink, felmenőink „csöbörből-vödörbe" balsorsának esetei követnék egymást a lapokon, nehéz lenne megállni (keserű) mosoly nélkül, hogy az ország új miniszterei, rendőrkapitányai, szakszervezeti vagy pártkorifeusai milyen hősies buzgalommal biztatgatják egymást, hogy ugyan valaki tegye már szóvá a SZEB illetékeseinek, hogy „Pesten alkonyat után nem lehet az utcára menni, mert 99% a valószínűsége, hogy az embert az oroszok kirabolják". (Ez persze egy fennmaradt névtelen! levélből való.) De vidéken se jobb a helyzet – tudjuk meg Kossa Istvántól –, merthogy „igen rossz a lakosság hangulata a különböző orosz alakulatok mindenfelé napirenden [levő] garázdálkodásai, rekvirálásai miatt. (340, 347.) Egyedül a Rá-

kosi Mátyás által „gyengekezűnek” tartott – s ezért három hónap múltán menesztett – Nagy Imre belügyminiszterben volt annyi kurázsi, hogy a SZEB illetékesének küldött átiratában tételesen (hely, idő, sérelem tárgya és elszenvedője) sorolja a Komáromban és környékén csak egy hónap során elkövetett visszásságok sokaságát. (380.)

Az atrocitás-iratok a vizsgált időkör végéig számolnak be hasonlóan drámai helyi történésekről. Ezt elégelhette meg az a Nógrád megyei parasztgazda is, aki úgy fakadt ki másfél évvel a Vörös Hadsereg ittléte után, hogy „az Isten ba…a meg Sztálint is, miért nem viszi már haza azt a sok csürhe népet.” Szalonképtelen kiszólása miatt bíróság elé is állították – nem istenkáromlásért –, ám a törvényszék „bizonyítottság hiányában” végül felmentette. (402–404.) A procedúra alighanem így is tanulságul szolgált a hasonlókat gondolóknak. Ám hogy a közrendűek vegzálása a továbbiakban is napirenden volt, azt a Magyar Kommunista Párt főtitkár-helyettese, Farkas Mihály 1947. júliusi levele tanúsítja. Nevezett ebben arra próbálta rávenni bolsevik elvtársát, Szviridov altábornagyot, a SZEB elnökhelyettesét, hogy hasson oda a Vörös Hadsereg egységparancsnokainál: „túlkapásaik… a lehető legrövidebb időn belül megszűnjenek”, merthogy azok számottevő mértékben rontják a közeljövőben esedékes parlamenti választásokon a kommunisták esélyeit. (244.) Magyarán, a legyőzöttekkel szembeni barbár bánásmód akkor mérséklendő – legalább átmenetileg –, ha a hatalom megszerzését ambicionáló „testvérpártnak” aktuális politikai kára származhat belőle.

Csipetnyi iróniával azt mondhatnók, hogy a Magyarországon állomásozó szovjet hadsereg alakulatai „minden megtettek” azért, hogy folytatólagosan rombolják, erodálják a Magyar Kommunista Párt társadalmi elfogadottságát. Rákosi Mátyás és elvtársai ezt egyre parttalanabbul valamifajta fantom-„reakció” démonizálásával igyekeztek magyarázni, holott nem kevesebb okkal sorakoztathatták volna melléjük legfőbb patrónusukat, az országban megtelepedő és lassacskán berendezkedő Vörös Hadsereg alakulatait, illetve azoknak a vidéki lakosság ellen szériában elkövetett – „háborús”? – atrocitásait. A kisebb települések tradicionális helyi rendtartása – túlnyomó többségében innét valók az inzultus-riportok –, a „szegről-végről rokon a fél falu” szociológiai egymás-ismerése sokkal inkább tekintette a nagycsaládi, felekezeti közösségek meggyalázásának a zabrálásokat s még inkább a megbecstelenítéseket, mint a – már akkoriban is – heterogénebb, „lazább” városi társadalmi struktúrában. (A városokban a saját alárendeltjeiket megfegyelmezni képes szovjet kommandatúrák – formálisan – közelebb voltak.)

Még nem szovjetizálás, hanem birodalmi léptékű gazdasági térfoglalás zajlott

■ A negyedik tárgykör – gazdasági károkozás, rekvirálások – iratait lapozgatva a szerkesztés logikáját illetően elbizonytalanodik az olvasó. Többnyire a második blokkból már ismert tárgykörű hivatalközi jelentések követik egymást, legfeljebb más helyszínekről, időpontokból, s kronológiailag újra a frontátvonulástól araszolunk előre a naptár szerint. A gyárleszerelések, a rekvirálások, a „minden átvonuló alakulat saját kénye-kedve szerint sarcol” (429.) ismétlődő egyvelegének mennyiségi szemléletű dokumentálása mellett a jóvátételi ügyek gyakrabban feltűnő iratai hoznak majd – a vége felé csattanós – információtöbbletet. Az érthetően sérelmi hangütésű iromány között viszont csak elvétve tűnik fel a szovjetekkel szembeni növekvő „köznépi” averzió jelzése. Pontosítva: Hám Tibor soproni főispán utal erre a miniszterelnöknek küldött tudósításában (454–456.), s alsóbb kommunista pártszervek némelyike is jelzi Rákosi Mátyásnak, hogy az önkényeskedések sora „politikai vonalon pártunkat nagyon rongálja” (sic! 401.), ám ezek szóvá tétele a szovjet katonai hatóságoknál – amint azt már a korábbi (második) irategyüttes kapcsán is regisztrálhattuk – igencsak gyér. Fehér hollóként említhető a főváros új rendőrkapitánya, Sólyom László átirata a budapesti szovjet városparancsnokságnak, ahol arra hívja fel a figyelmet, hogy „a sorozatosan ismétlődő zaklatások a lakosságban oroszellenes hangulatot keltenek”. (322.) A berzenkedéseknek persze alig volt foganatja: ha egyáltalán reagálásra méltatták – többnyire nem –, kategorikus visszautasítás volt a válasz. Leszámítva egy vidéki templomrongálást számon kérő esetet, amikor annak tényét ugyan nem vonták kétségbe, ám a kompenzációs ajánlat nyers erőfitogtatásban merült ki: a sérelmezők „állítsák elő a tettest vagy tetteseket” – ajánlotta az illetékes orosz térségparancsnok –, „s akkor azokat meg fogják büntetni”. (478.) Ez – végletes cinizmusa ellenére – világos beszéd volt. „Életszerűségét” mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a randalírozó oroszok – Sólyom László főkapitány fentebb már idézett feljegyzéséből tudhatóan – az intézkedni próbáló magyar rendőröket is rendszeresen elagyabugyálták…

A korabeli állapotokat és a szovjet–magyar viszonyt szemléltető iratoknak mégsem a fentebb idézett kendőzetlen hatalmi arrogancia a csattanója. Sokkal inkább az a kötet vége felé feltűnő „szakértői” elaborátum, amelyet Pokorny Hermann tábornok, a Külügyminisztérium

Jóvátételi Osztályának vezetője készített a magyar kormány illetékesei számára. Az évtizede obsitos – már a breszt-litovszki béketárgyalásokon is jelen volt – reaktivált vezérezredes fejtegetései nemcsak a magyar újjászületésen munkálkodó korabeli politikusok számára, hanem a tárgykört érintő közfelfogáshoz képest is illúziórombolóak. Csak a velejét idézve: „*A fegyverszünet […] csupán felfüggeszti a hadi eseményeket, de nem vet véget a háborús állapotnak.* […] *Egy megszálló hadsereg tehát a fegyverszüneti szerződés létrejötte után is a háborús nemzetközi jog szabályai szerint foganatosíthatja a köz- és magántulajdonban álló javak igénybevételét.*" (457.) Ebből levont következtetései szerint – s erről szól a gazdasági vonatkozású iratok jó része –, amit „hadizsákmányként", „rekvirálásként", közüzemek leszereléseként és elszállításaként magyar részről felpanaszolnak, az nem áll ellentétben a megszálló „hadijoggal", sőt mi több, „*a megszálló hadsereg kivetheti és behajthatja az államnak járó adókat, illetékeket és vámokat*" is. (459.) Mondhatjuk ugyan, hogy ez túlzottan szovjetbarát jogértelmezésnek tűnik (nota bene, ezek a fegyverszüneti megállapodásból is következtek), ám – a kötet dokumentumai alapján – az ország gazdasági megsarcoltatását illetően a megszálló hatalom pontosan e „forgatókönyv" szerint járt el. Paradoxont, fel nem oldható tudatzavart az okozott – akkoriban is, és alkalmanként manapság is –, hogy a történeteket politikailag a „felszabadítás-felszabadulás" kontextusában próbálták értelmezni.

Itt most a recenzió műfajából kiszólva – és a public history virulens vitájába bonyolódva – lehetne csak továbblépni, s citálhatnánk a patinás közírói metaforákat Márai Sándortól Bibó Istvánig arról, hogy „hozhatnak-e szabadságot azok, akik maguk sem szabadok…" Nem megyek bele e *tárgyilag alaptalan* diskurzusba. Azért sem tartom ezt szükségesnek, mert a kötet szerkesztője, L. Balogh Béni a kérdéskör historiográfiáját körültekintően hasznosító bevezető tanulmányában erre az – inkább publicisztikai, semmint szakirodalmi – érzelmi töltetű mellékszálra is kitér.

Kétségbe nem vonva, hogy tíz- vagy akár százezrek voltak a korabeli Magyarországon, akiknek szó szerinti életben maradását jelentette a Vörös Hadsereg Bécs–Berlin irányú előnyomulása, az országlakosok túlnyomó többsége – még az impériumváltás kedvezményezettjei – számára is igencsak bajos volt a történeteket felszabadulásként megélni abban a viszonyrendszerben, amit a modern kori európai civilizáció akár egyéni, akár állami szuverenitás tekintetében ezen fogalom alatt mindközönségesen ért(ett). A kötet iratai sokkal inkább azt támasztják alá, hogy a háború „politikatörténeti" végét megélő magyar társadalom számára a nemzetközi jogi értelemben törvényes megszállás (idézőjelek nélkül!) *a hétköznapokban tényszerűen hosszabbította meg a személy- és vagyonbiztonságra keveset adó háborús közállapotokat* – annak összes „Jaj a legyőzöttnek!" következményével együtt. Az, amit a köztörténetben „koalíciós korszaknak", „újjáépítési periódusnak" szoktunk volt emlegetni, aligha tekinthető a békeidők eljövetelének. Nem volt az a megszálló-megszállott viszonyában nemzetközi jogi és közpolitikai értelemben, s nem volt az, mert a megmaradt társadalom számára sem adatott meg a békebeli regenerálódás „normálállapota".

De nem feltétlenül azért – amit a leegyszerűsítő, ám közkeletű kollektív nemzeti paranoia vélelmez –, merthogy a Vörös Hadsereg vezérkara valamifajta extra bosszúállásra adta volna a fejét a Szovjetuniót megtámadó Harmadik Birodalomhoz való csatlakozás miatt. Sztálin – historiográfiai konszenzus szerint – nem ambicionálta a térség *azonnali* bolsevizálását. Ám ez nem mond ellent annak, hogy – élve az alkalommal – ne preferálta volna nyugati határai mentén biztonsági szempontból kialakítani azt a birodalmi védőövezetet (cordon sanitaire, Pufferstaatszone) – régi magyar elnevezéssel – *a gyepűt*, amihez kézenfekvő materialista logikával kínálta magát *a gazdasági penetráció*. Ez nem járt együtt a háborús nagykoalíció látványos felrúgásával, mivel az Egyesült Államoknak ebben a térségben nem volt érdemleges koncessziója, ráadásul az USA korabeli „négy csendőr" geopolitikai doktrínája sem sérült érdemben. A kötet második és negyedik része, a jóvátétel intranzigens követelésével, illetve a jóvátételi termeltetés közvetlen kézbevételével, majd – a kommunista hegemóniájú Gazdasági Főtanácson keresztüli – felügyeletével, épp e gazdasági térfoglalás elsőbbségét dokumentálja.

Mindeközben – ám már a kötet dokumentációs körén „kívül" – volt bontakozóban a hidegháború fergetege, nálunk a Rákosi Mátyás nevéhez kötődő sztálinizálás évtizedes terroruralmával. Magyarán, a korabeli jelenvaló társadalom – a kelet-közép-európai térség más nemzeteivel együtt – az egyik háborús közállapotból szinte átmenet nélkül kényszerült a másik (hideg)háborús rendkívüli állapotba. Morálteológiai szempontból aligha vitatható ennek kapcsán a történeteket személyesen átélő-megszenvedő kalocsai érsek, Grősz József naplójának egyik – az előzményeket sem feledő – bejegyzése: „*a nemzet nevében elkövetett bűnökért a nemzet bűnhődik.*" Ám a birodalmi léptékű hatalmi politika – ha egyáltalán – ritkán moralizál. Ezzel inkább magyarázható (csupán egy korabeli párhuzamot említve), hogy

a világháború után Moszkvától – a nálunk kevesebbet aligha szenvedő – mellék-győztes Lengyelország „ugyanazt” kapta jutalmul, amit a mellék-vesztes Magyarország büntetésül.

A tizede(!) és a többiek...

■ A Magyar Nemzeti Levéltár gazdag válogatást adott közre az ő őrizetében fellelhető iratanyagból. Ám a háború végi évek magyar–orosz/szovjet relációjú forrásainak ez alighanem együttesen is csak egy kisebb hányada, mondjuk a tizede. Más levéltárak (hadtörténelmi, városiak, egyháziak), rendi gyűjtemények, az egyes plébániák Historia Domusai, nagyobb könyvtárak különgyűjteményei, letéti hagyatékai, magánarchívumok, családi szuszékokban rejtező naplók, levelezések, az eddig közreadottaknál jóval nagyobb mennyiségben őriznek még forrásokat – főleg a szóban forgó időszak köznapi át- és túléléstörténetéből. Bár magam csak kisebbik hányadát láttam e hiányleltárban szunnyadó iratoknak, mégis megkockáztatom annak kijelentését, hogy a belőlük válogatható újabb kötetek esetleges közreadásával a megszállás-felszabadulás kötélhúzás aligha hozna pozíciójavulást az utóbbi javára. Azaz nem kell aggódnunk, hogy a most górcső alá vett időszakot illetően már teljes mértékben kimerítettük volna a (Mohács óta) műgonddal ápolt gravaminális magyar történeti, történetpolitikai közgondolkodás forrásbázisát.

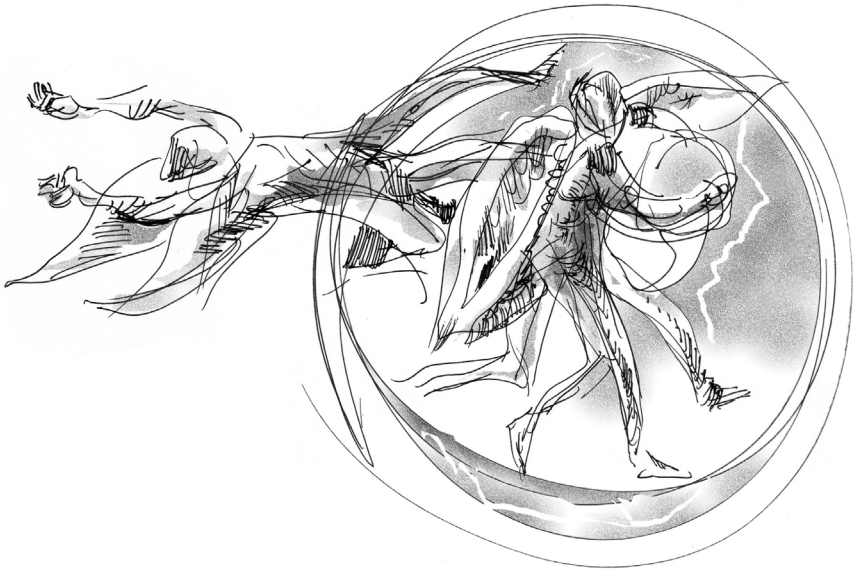

HÓDI SÁNDOR

LASSÚ KIJÓZANODÁS

A rendszerváltoztatás néhány pszichológiai sajátossága

Mi történt? Merre tartunk?

■ A társadalomlélektani gubancokkal való foglalkozáshoz keresve sem találni jobb témát a rendszerváltozásnál. Mi történt velünk akkor és azóta? Mi változott? Merre tartunk? Rejtély, hiszen azok, akik korábban gyengék és kiszolgáltatottak voltak, továbbra is azok maradtak. Számukra az élet nem lett se könnyebb, se jobb, se szabadabb. Ellenkezőleg, az, ami korábban végül is úgy-ahogy jutott, kiszámítható volt, most kiszámíthatatlan. Számukra tehát – a többség számára – a rendszer nem változott semmit, hacsak nem tekintjük rendszerbeli változásnak azt, hogy akik korábban bár nehezen, de megéltek valahogyan, egzisztenciálisan lejjebb csúsztak.

Ha körülnézünk Kelet-Európa a pártállami diktatúra által egykor szétvert, kifosztott, megfélemlített, erőszakosan egyenlősítésre törekvő országaiban, azt látjuk, hogy a kommunista szűkösség után – az úgynevezett rendszerváltozással – negyedszázad múltán sem alakult ki sehol a jól menő gazdaság, független magántulajdonosok és civil kezdeményezések szabad társadalma. Az egypártrendszert mindenütt többpártrendszer váltotta fel, végbement a privatizáció, de ebből a kisember csupán annyit érzékelt, hogy az állami (társadalmi) vagyon magánzsebekbe vándorolt. Tudálékosan mondhatjuk, hogy a kisember a rendszerváltozás lényegét illetően (parlamentarizmus, szabadpiac) alultájékozott, de ettől még kőkemény tény marad, hogy a többpártrendszer és a privatizáció semmit sem hozott a nemzetgazdaság konyhájára.

Azt is látjuk, hogy akik a rendszerváltozással jól jártak, ezt legkevésbé sem szakértelmüknek – tudásuknak, tehetségüknek, erőfeszítésüknek, a kiemelkedő vállalkozói erényeiknek – köszönhetik, hanem a politikai hatalom kegyenceiként a közvagyont húzták szét. Az új „elit" – azonkívül, hogy a politikai széljárásnak megfelelően a pártok váltogatják egymást – ugyanolyan gőgös és ostoba módon telepszik rá a társadalmi-gazdasági életre, ahogyan korábban tette az uralkodó kommunista párt. Egyszóval 1989-ben meglehetősen bizonytalan kimenetelű kísérlet kezdődött, amit éppenséggel rendszerváltozásnak is nevezhetünk, csak éppen nincs benne semmi logika és semmi rendszer. Ami pedig a végeredményt illeti, csapnivalóbb már nem is lehetne.

Ennyire tellett

■ Magyarázatot keresve a történtekre, felmerülhet bennünk a gondolat, hogy a zavaros társadalmi helyzet valamilyen lelkiállapotnak a kivetülése, mentalitás következménye. Ilyenek vagyunk, ennyire tellett tőlünk. Ebben a materialista világban azonban, amelyben élünk, jobb, ha ütősebb érveket keresünk, a léleknek ugyanis vajmi kevés a hitele. A magyarázatot, akár saját ostobaságainkra is, ma rajtunk kívül álló okokban keressük. Ebben az értelemben a fejekben és szívekben uralkodó értékzavar a kusza gazdasági és politikai helyzet következménye, és nem fordítva, ahogyan a lelkiállapotra, mentalitásra utalva fentebb gondoltuk.

Nem szeretnénk a tyúk-tojás vitába belemenni, hogy mi volt előbb, mi az, amiért végül is keserves árat kell fizetnünk: saját ostobaságunk, amit kevésbé bántóan nevezhetünk naiv, tájékozatlan, tévelygő léleknek, vagy a fogadjuk el, hogy a rossz gazdasági-politikai körülmények ludasak mindenért? Félő, hogy a tyúk-tojás vita aligha vinne előbbre bennünket, de nincs is rá szükségünk. Napnál világosabb, hogy a diktatúra negyven esztendeje visszafordíthatatlan lelki és mentális változásokat idézett elő az emberekben, ami – a kedvezőtlen gazdasági-politikai helyzet mellett – befolyásolta az eseményeket. Például ahelyett, hogy a kedvező történelmi pillanatban a nemzet összpontosította volna erőforrásait, a történések a lelki-mentális sajátosságok következtében a magyarság szellemi, lelki, anyagi energiáinak szétforgácsolódása irányában hatottak. Nem csupán a felelős nemzetpolitika hiányzott a

rendszerváltás „pillanatában”, hanem a rendszerváltó társadalmak voltaképpen azzal sem voltak tisztában, hogy tulajdonképpen mit is akarnak. A magyarság például a nemzeti önérzet és önbizalom szempontjából történelmi mélyponton volt, de nem volt sokkal jobb a helyzet a többi rendszerváltó országban sem. A romló közállapotok függvényében a közbeszédben óhatatlanul megjelennek bizonyos védekező-elhárító mechanizmusok. Szeretjük magunkat azzal mentegetni, hogy volt (van) egy bűnbanda, ez a hibás mindenért, a közösség meg ártatlan áldozat. Az emberek szabadulni akartak az 1990 előtti diktatúrától, egy vékony társadalmi réteg ezt kihasználta, és a politikai változásokat idejében a maga javára fordította. Nem vitás, hogy volt (van) egy réteg, amely csakugyan megtévesztette a világpolitikában és a társadalomszervezésben meglehetősen tájékozatlan (alulinformált) embereket. A megtévesztés azonban természete a politikának. Azt is mondhatnánk, hogy közvéleményt (közbeszédet) a pártok általi dezinformálás, manipuláció és hazugságdömping jellemzi. Ennek ellenére semmire sem megyünk vele, ha napestig azt hajtogatjuk, hogy a mindenkori politikai elit tagjai eleve gonoszak, rosszak, bűnözők, maffiózók – a közösség meg ártatlan áldozat.

Könnyű a békát a tó felé kergetni, tartja a közmondás. Természetesen képtelenség volna azt állítani, hogy a többség manipulálása, „kifosztása” egybeesett az érintettek politikai akaratával. A nyitott társadalom nyugati mintáit harsogó politikai szólamok azonban termékeny talajra találtak, jóllehet a „nyugati mintákon” az emberek a jólétet és az individuális szabadságot értették, minden egyébre fütyültek. Evégett a rendszerváltozást a többség hallgatólagosan vagy tevőlegesen támogatta, nem mindenki örült a fejleményeknek, ellenben a nagy többség vakon hitt abban, hogy minden jobbra fordul, és előbb-utóbb mindenki megtollasodik.

A nép lelke

■ A pártállam lebontása és az új politikai szekértáborok kialakulása végül is a társadalom legszélesebb rétegeinek a bevonásával történt. Más kérdés, hogy a pártállam örökösein és haszonélvezőin kívül senki sem tudott a hazai és nemzetközi erőviszonyokon eligazodni. Az előbbieket sem jellemezte azonban különösebb éleselméjűség, mindössze annyi tellett tőlük, hogy a korábban általuk igazgatott (és csődbe juttatott) közvagyont magántulajdonukká tették, eladták, a bevételt pozícióik megerősítésére fordították. Nevén nevezve a dolgokat: ez bizony a társadalmi erők, javak és lehetőségek történelmi elherdálását, szétforgácsolódását jelentette, amit joggal nehezményezhetünk, ámde ahhoz, hogy mindezt keresztülvihessék, a társadalom támogatására volt szükségük. Meg is kapták azok részéről, akik az ország, a nemzet felemelkedése helyett a gyors egyéni meggazdagodásban reménykedtek. Ennek folyományaként az egyik oldalon kevesek részéről a javak felhalmozása történt, a másikon a társadalom (közösség) kifosztása. A diktatúra hajmeresztően tudatlan tömeget hagyott ránk örökségül: gyökértelen, agymosott embereket, akik szeme előtt kizárólag a gyors és mindenáron való meggazdagodás vágya lebegett. Ne áltassuk magunkat azzal, hogy a nép lelkében, mentalitásában – tisztelet a kivételnek – különb volt a „tolvaj” elitnél. Ez a mohó individualizmus (és a vele járó szerzési vágy) volt az, ami társadalomlélektani hátszelet adott az eseményeknek. Másként fogalmazva a közösségi „rabláncaitól” szabaduló individualizmus juttatott válságba bennünket, amelyről tudvalevő, hogy sem embert, sem istent nem ismer.

Az elmaradt dáridó

■ De hiába volt a nagy igyekvés, a vérmes remények hamar kútba estek. A multik, a bankok, a Nyugat, a liberalizmus hamarjában kiszorította, tönkretette, elhordta mindazt, amit korábbi fél évszázad alatt kínkeservesen elértünk. A spontán privatizáció, a polgárosodás, a kisvállalkozás, a független, civil kezdeményezések, a szolidaritás társadalmi bázisát a multik szétverték, lesöpörték, és ehhez országok, népek asszisztáltak abban a reményben, hogy ennek ellenében – a keserves nélkülözések időszaka után – végre a szabad világ dáridójának részesei lehetnek. Ma már minden józan eszű ember tudja (látja, zsigereiben érzi), hogy a „szabad világ” dáridójának egyhamar nem lesz részese. Sőt, ami azt illeti, értelmes, előremutató politikai berendezkedésről sem beszélhetünk. Valami létrejött, ami már nem szocialista, de piacelvűnek, demokratikusnak, emberarcúnak, tisztességesnek sem nevezhető.

A szabadság dolgában is rosszul állunk, ha nem rosszabbul, mint azelőtt. A szabadság ugyanis nem az agymosott emberek önző individualizmusának a tobzódását jelenti, hanem a népek szabadságát. A népek szabadsága viszont áldozatul esett a közgazdaság szabadságának, a közgazdaság szabadsága az üzleti vállalkozás szabadságának, az üzleti vállalkozás szabadsága a nemzetközi cégbirodalmak szabadságának, ez utóbbiak a cégbirodalmaknak és a pénzügyi hálózatoknak. A szabadság végül is csak nagyon kevés ember féltve őrzött kiváltsága ebben a világban. Vérmes reményekkel és nagy ambíciókkal érkeztünk a „szabad világ-

ba", de – ahogyan Lányi András mondja – be kell látnunk, hogy ebben a világban a gyenge és késve érkező versenytársat csak az eladósodás szabadsága illeti meg. Itt tartunk.

Kontraszelekció

■ Abban, hogy gazdasági gondok, a súlyosbodó belső ellentmondások és a nagyhatalmak politikai cselvetései miatt a korábbi politikai rendszer végül összeomlott, az intellektuális kontraszelekciónak is meghatározó szerepe volt. Erről se feledkezzünk meg, akárcsak a nyakunkon maradt, háttérben serénykedő ügynökökről. Rendszerváltozásról ebben az értelemben sem beszélhetünk. Az, ami ma előttünk zajlik, pontosabban 25 éve alakul-formálódik, a kontraszelekciót illetően kísértetiesen hasonlít az egypártrendszerre. Az „új" hatalom az egész térségben kizárólag a párthűséget értékeli, kizárólag a politikai célokat szolgáló, politikai érdemeket jutalmazza. Akárcsak régen.

A politika szerepének a társadalmi javak újraelosztásában továbbra is meghatározó szerepe van, ami rányomja bélyegét a gazdaságra, a kultúrára, az egész társadalomra. Különbség csak a szavakban (a frazeológiában) van. Most a politika és üzlet korrupt összefonódására azt mondjuk, hogy a „szabadpiac", korábban ezt központi irányításnak, állami beavatkozásnak neveztük. Az osztogatás és fosztogatás azonban ugyanúgy – a hatalom segédletével – történik, amelyben korábban a magántulajdon kisajátítása, az államosítás játszotta a főszerepet, ma nemzeti vagyon privatizálása, kiárusítása. A többpártrendszer értelme kimerül abban, hogy jobb- és baloldali kormányok váltogatják egymást, az élet azonban a maga valóságában csaknem teljes egészében továbbra is szűkös források elosztásán alapszik, az újraelosztás forrásaiért vetélkedő pártok (oligarchák) küzdelmére korlátozódik.

Mérhetetlen naivitás, hajmeresztő tudatlanság kell ahhoz, hogy valaki ebben a világban egyedül, önerejére – szorgalmára, munkabírására, tisztességére stb. – támaszkodva próbáljon boldogulni, ahogyan az individuális észjárás sugallja. Ami pedig a szorgalmat, tehetséget, munkabírást, tisztességet illeti, fájdalom, legkevésbé ezeket az egyéni képességeket lehet az új világban legkevésbé kamatoztatni, minthogy ezen képességek birtokában hajlik legkevésbé az ember dereka.

A dzsungel törvényei

■ Az új elit, amit számos okból kárhoztathatunk, látjuk, nem vádolható sem erőszak alkalmazásával, sem túl nagy intellektuális ravaszsággal. Más szóval, azért vagyunk ott, ahol vagyunk, mert a társadalom többségét a „nyugati minták" átvétele ellenállhatatlanul vonzotta, csábította. A rendszerváltás vesztesei nagyjából ugyanazt várták, remélték a társadalmi változásoktól, amit a nyertesek. A különbség csupán az, hogy az utóbbiak nyertek, az előbbiek meg rajtavesztettek. A nemzet jövője szempontjából ez egyremegy. A mértéktelen, tobzódó individualizmus egy populáció szempontjából, függetlenül attól, hogy egyénként ki nyer, és ki veszít, nem számít semmit. Egy végjáték kezdetét jelenti. A megmaradáshoz, ahogyan Kövér László házelnök fogalmazott a minap a Kárpát-medencei Nyári Egyetemen, szerte a nagyvilágban élő magyarság szellemi, lelki és anyagi energiáit, erőforrásait kell összpontosítani. A kérdés az, hogyan tudjuk ezt elérni. Egyáltalán, arrafelé (ha nem, akkor merre) halad a szekér velünk?

Ismeretes, hogy a szocializmusban minden közösségformálásra irányuló törekvés államellenes cselekedetnek minősült. Meglátásom szerint ez volt a legembertelenebb tiltás az „átkos" korszakban, jóllehet az átlagember korántsem ezt sérelmezte a legjobban. Az átlagpolgár ügyeskedett, azon volt, hogy megszerezze a normális élethez szükséges javakat. Néha hallotta ugyan, hogy az emberek „bilincsben vannak", nem élhetnek úgy, ahogyan akarnak. Ezt maga is tapasztalta, mert az életszervezés korlátozásában csakugyan nem volt hiány. Mindenki szeretett volna „emberhez méltóbb" életet élni, az emberek többsége azonban ezen nem a közösségi élet hiányát értette, hanem azt, hogy ki-ki nem élhet jobban önmagának, más szóval, a dzsungel törvényeit értették szabadságon.

A kommunista egypártrendszer paradox módon – nevére rácáfolva – maguknak élő alattvalókat nevelt az emberekből. Arra szocializálta őket, hogy ne vállaljanak szolidaritást sorstársaikkal, és érdekeiket egymás rovására érvényesítsék. A rendszer gyengülése és megszűnése az állampolgárokat nem az eltorzult társadalmi – nemzeti, identitásbeli, gazdasági – viszonyok (melléfogások) korrekciójára motiválta, hanem szélsőséges individualizmusra. Utólag is fájdalmas tudomásul venni, de a világ (vele a lélek) változásának első jeleit olyan jellemvonások megjelenése és felerősödése jelezte, mint az önzés, kizárólagosság, agresszivitás, törtetés, könyöklés. Az emberek maradék közösségi kötöttségeik (erényeik és kapcsolataik) levetkőzését vélték a szabadság útjának, holott nem a valós közösségtől, hanem éppenséggel annak

hiányától, a vasfüggönytől és a diktatúrától szenvedtek. A politikai változástól azt remélték, hogy végre szabadon maguknak élhetnek.

Ismételjük, a közösségi keretek gyengülése és a szerzési ösztön felerősödése adott a rendszerváltozásnak társadalomlélektani hátszelet. A rendszerváltozással az embereknek látszólag sikerült megszabadulniuk bilincseiktől, mindenki kedvére ügyeskedhet, kezdeményezhet, próbálkozhat, ám miközben mindenki magának él, csak magával törődik, a maguknak élő emberek sokasága került újabb börtönbe. Az elmúlt negyedszázadban országok, nemzetek mentek csődbe. Szükségszerű folyománya ez annak az életértelmezésnek, amely a magának élő emberre alapozza filozófiáját, amely a felmerülő problémákra egyéni megoldásokat keres. Ez a szélsőséges individualizmus ágyazott meg szerte Kelet-Európában a kapitalizmus legembertelenebb formájának, amely olyan mélyre rántotta egyik-másik társadalmat, amilyen mélyre csak lehetett.

Szerencselovagok

■ Rövid kitekintésemben nem a rendszerváltozás pszichológiájának teljes, részletes és kíméletlenül pontos lélektani feltárására vállalkoztam, egyszerűen csak rácsodálkoztam néhány dologra, amelyeken pszichológusként fennakadtam. Tehát a múltat és jövendőt illetően nem kész pszichológiai válaszokkal kívántam szolgálni, hanem sokkal inkább kérdéseket és gondolatokat próbáltam megfogalmazni és olvasómmal megosztani.

Meglátásaimat illetően talán nem mellékes körülmény az sem, hogy kisebbségben élő magyarként éltem meg a rendszerváltozást, ami azt jelenti, hogy bár nagy karrierrel eleve nem kecsegtetett semmiféle közéleti, politikai szerepvállalás, ennek ellenére hátrányos társadalmi helyzetemnél fogva a valóságosnál többre értékeltem az idők változásában rejlő lehetőségeket. Egy pillanatra elhittem, hogy bár nagy kockázata van a dolognak, talán tragikus végkifejlet nélkül is javunkra lehet fordítani a történelem kerekét, közösen ki tudunk hozni valamit a küszöbön álló eseményekből. Immár 25 év távlatából nem kis csalódottsággal kell tudomásul vennem, hogy ez bizony nem sikerült, ami történt, alatta marad minden várakozásomnak.

Negyedszázad múltán tudjuk, hogy az új, emberarcú világ előtt sokféle akadály tornyosult. Utólag hajlok rá, hogy ez esetben a generációváltást is. A szerencsétlen körülmények közé ritkán szoktuk a generációváltást sorolni. A rendszerváltók éllovasai is sok mindenben melléfogtak, de voltaképpen azok vitték félre a dolgokat, akik csak később léptek színre. Akkor kapcsolódtak be a politikai folyamatokba, amikor kiderült, hogy immár semmi kockázata sincs a dolognak. A régi hatalomtól már nem kell tartaniuk, a jövőre vonatkozó elgondolásokat pedig sutba lehet dobni. Az a valóság, amit az új közszereplők rajzoltak, nemcsak csalódást kelt a „rendszerváltókban", hanem szánalmas és riasztó is számukra. Igazat kell adnom Bíró Zoltánnak, hogy ez a csalódottság nemcsak a változások egykori előmozdítóira jellemző, hanem rávetül a közvélemény egészére (*Elhervadt forradalom*. Püski, Bp., 1998. 3.) Az emberek ma a legjobb esetben is felemás érzésekkel, félelemmel, idegenkedéssel nézik, ami körülöttük történik. A főként ügyeskedőkből, fennhéjázó, pökhendi, enyves kezű emberekből összeverődött (új) hatalmi-politikai garnitúra örvend feltétlen közutálatnak. Főként azok részéről, akiket épp törvénytiszteletük, jóhiszeműségük miatt lehetett lépre csalni, becsapni. Nos az ebből eredő társadalmi bizalomvesztés az, amit pszichológusként talán a legjobban sajnálok. Kétségtelen, hogy ezt a korrupciótól bűzlő, gazdaságilag elszegényedett, kulturálisan széteső, szellemileg lezüllött kelet-európai (és azon belül a magyar) világot hovatovább senki emberfia nem érzi magáénak, kivéve azokat a szerencselovagokat, akiket felszínre vetett a hullám, s akik közpénzből lettek (hihetetlen gyorsan) milliárdossá.

A történelem szemétdombján

■ A lényeget illetően egyetértek Lányi András megfogalmazásával – *A változás rendszertelen, a rendszer változatlan. Velünk élő rendszerváltás III. http://mandiner.blog.hu/2014/10/13/a_valtozas_rendszertelen_a_rendszer_valtozatlan_velunk_elo_rendszervaltas_iii* –, aki szerint, miközben az önjelölt politikai pártformációk hajba kaptak (és hajba kapnak) egymással, és kizárólag a körül folyik a huzakodás „hogy vajon mi volna az előbbre való", úgy tűnik, hogy – legalábbis, ami az emberi tartásunkat és életminőségünket illeti, lassan valamennyien a történelem szemétdombjára kerülünk. Az okokat illetően osztom véleményét: az úttévesztést magam is abban látom, hogy a rendszerváltó elit (és a folyamatba később bekapcsolódó, főként politikai szerencselovagokból álló generáció) a nemzeti sorsközösség helyreállítása és erősítése helyett kizárólag (elvakultan) a nyitott társadalom nyugati mintáinak átvételére törekedett, nyugati életszínvonal, nyugati tőke, demokratikus hagyományok nélkül. Ennek a törekvésnek a folyományaként sorsukra lettek hagyva, mi több, szét lettek verve a hagyományt

őrző (hordozó) intézmények, csoportok, közösségek, olyannyira, hogy ma a közösség szótól szinte kiütéseket kap az önmagát modernnek tartó (ízig-vérig individualista) ember. Lefordítva ezt a mindennapi élet nyelvére – ami emberi tartásunkat és életminőségünket illeti –, valamennyien a történelem szemétdombjára kerültünk.

Lassú kijózanodás

■ Ahogyan a kommunista rendszer bukását sem lehet a társadalmi rendszerrel való bátor szembeszegülés következményének tekinteni, úgy az új rendszer szervezeti kereteinek és szabályainak (kezdeti) tudomásulvételéről sem állítható, hogy 25 év után ma is élvezné a társadalom többségének rokonszenvét. A Nyugattal szembeni elvárások is egyre halványabbak, a kijózanító erők viszont egyre kézzelfoghatóbbak.

A szabadsághoz és a jóléthez főződő vágyálmokkal annak idején az embereket könnyen lépre lehetett csalni, ám az elmúlt másfél-két évtizedben nyilvánvalóvá vált, hogy az EU képtelen megérteni – pláne orvosolni – a volt szocialista országok problémáit, ami nemcsak az utóbbiak számlájára írandó, hanem a nyugati demokrácia kudarcát is jelenti egyúttal. Ez a kudarc nem csupán a segítő kéznyújtás – a felzárkózáshoz nélkülözhetetlen anyagi segítség és szolidaritás – elmaradásában jutott kifejezésre, hanem az aktuálisan felmerülő problémák kezelésében is, ami további megoldhatatlan konfliktusok forrását jelenti.

A felelős nemzeti politikának ideje lenne szembenéznie azzal a ténnyel, hogy a „nyitott társadalom" megteremtésére irányuló erőfeszítések megfelelő gazdasági háttér és demokratikus hagyományok nélkül sorozatosan rossz döntésekhez vezettek. Azt sem árt józanul tudomásul venni, hogy sokan azok közül, akik Nyugaton érzelgős emberbaráti pózban tetszelegtek, úton-útfélen kioktatnak bennünket, minimális befektetésre sem hajlandóak a rászorulók megsegítése érdekében, viszont következetesen nyíltan vagy alig leplezetten térségek, országok és népek destabilizálására törekszenek.

A fentebb tárgyalt kérdéskör legnyugtalanítóbb és továbbra is megválaszolatlan kérdése, hogy az individualizmus térhódítása s ennek folyományaként a közösségben, nemzetben való gondolkodás hiánya, társadalmi érték és térvesztése vajon mikor és mitől csap át közösségben való felelősségteljes gondolkodásba. E nélkül a mentális cezúra (szemléletváltás) nélkül hiába ámítjuk magunkat a társadalom majdani tartós fellendülésével, hiába tekinti magát egyik vagy másik oldal haladónak, nemzetközinek, a másik meg patriótának, nemzetinek, ha a közösség kohéziós ereje tovább csökken, a közbizalom tovább erodálódik, mindenféle társadalom- és gazdaságpolitika kudarcra van ítélve.

Pszichológiai szempontból ebben rejlik a rendszerváltás/változtatás rákfenéje, és amíg ez a lelki beállítódás nem változik meg, esélyünk sem lesz rá, hogy gazdasági, demográfiai, erkölcsi, szellemi téren a romokat belátható időn belül eltakarítsuk.

Talán nemcsak a pszichológus szól belőlem, hanem a társadalomkutató és kisebbségpolitikus is: ha mégoly kétségek közepette is, valamiféle lelki megújhodásban (szemléletváltásban) reménykedem.

A NYUGATI MAGYAR DIASZPÓRA VISSZAÚTJA

a seb már régesrég begyógyult
és mintha mégis vérzene
DSIDA JENŐ

■ A határon túli magyarok létének, megmaradásának támogatására létesített Bethlen Gábor Alapítvány szervezése során (1979–1989) tapasztaltam, hogy nemzetvédő törekvésünket, nemzetépítő mozgalmunkat külhonban a magyar emigráció s az 56-os szervezetek képviselői érzékelték és támogatták igazán. Ők, akik *„A haza minden előtt!"* jegyében – a külhoni magyar nemzetrész tagjaiként – kapcsolatot tartottak velünk; közösen éltettük magyar identitásunkat.

Ők – élő és működő közösségeik, a magyar kultúrát, anyanyelvünket ápoló egyházaik és civilszervezeteik, iskoláik, cserkészeik, magyar házaik, kulturális egyesületeik, kiadóik, újságjaik – alkotják a nyelvét és kultúráját megőrző egyharmadot. Ők tették a vonzáskörükbe tartozó külföldet *külhon*ná. Ahol otthon érezhették magukat nemcsak a befogadottak, hanem

az odalátogató rokonok, ismerősök, a vendégmagyarok is. Az otthonosságot kiváló személyiségek és kiemelkedően működő szervezetek, intézmények – olykor egymással rivalizáló vagy pörlekedő, de – egymás munkásságát ismerő együtteseinek hálózata biztosította. Akik az új jövevényekre s a hanyatló magyar közösségekre is figyeltek.

Alapítvány és nemzeti szolidaritás

■ Mi, Magyarországon élők, gyanakvással teli félelmes világban bújtattuk emberi kapcsolatainkat s a Nyugatról kapott könyveket és folyóiratokat. A volt szocialista országokban élő társainkkal összejártunk, ahogyan lehetett. Egymást bátorítva szövetkeztünk a jóra, a szabadabb létre, s – Illyés Gyuláék meg a népiek ifjabb nemzedéke összefogásával – törekedtünk a szenvedő magyar nemzetrészek üldözöttjeinek támogatására a Bethlen Gábor Alapítvány (BGA) révén, 1980-tól – a pártállami tiltással dacolva – öt évig féllegálisan úttörő szerepet vállalva a nemzeti szolidaritási akciók szervezésében. A BGA-nak a rendszerváltozásig meghatározó szerepe volt a határainkon túl élő magyarság hazai megismertetésében, támogatásában, kiváló képviselőinek, értékeinek népszerűsítésében, a magyar–magyar kapcsolatok ápolásában. Közreműködött például az 1987. szeptember 27-i lakiteleki találkozó megszervezésében, a Magyarságkutató Intézet, az Illyés Közalapítvány, a DUNA TV létrehozásában, a határon túli magyar nyelvű oktatás támogatásában, újraszervezésében.[1] Sokrétű munkájával, anyagi, szellemi, lelki támogatásával, *építő együttműködésével* a Bethlen Alapítvány – fennállása óta – a magyar civil társadalom éltetője, kezdeményezője. Ennek hozadéka pl. Vereckén Mattl Péter szobrász Magyar Honfoglalási Emlékműve, Budán a Csíkszentmihályi Róbert alkotta Németh László-szobor, Rieger Tibornak a Balatonbogláron fölállított Teleki Pál-szobra, Péterfy Lászlónak a Kolozsvárt 2013. október 23-án felavatott Bethlen Gábor-alkotása. E magyar emlékjeleket szétszakított nemzetrészeink jobbjainak összefogásával állítottuk föl.

A BGA kitüntetéseivel, díjaival a magyarság – benne a magyar diaszpóra – értékeinek, alkotóinak elismerését, megismertetését, a magyar szellemi-kulturális örökség védelmét, a keletközép-európai szellemi együttműködést is ösztönzi. Az Alapítvány az elmúlt harminc év során mintegy háromszáz kitüntetést adományozott (Bethlen Gábor-díj, Márton Áron Emlékérem, Tamási Áron-díj, Teleki Pál-érdemérem). Ezek egyharmadát – magyarságszolgálatuk elismeréseként – a négy kontinens félszáz országában élő külhoni nemzettársaink kapták.[2]

A nemzeti emigráció közösségeihez, kiemelkedő képviselőihez ezernyi emlék köt. Sokukkal tanáraim, barátaim (pl. Czine Mihály, Ilia Mihály, Vekerdi László, Csoóri Sándor, Kiss Ferenc, Kósa László, Kiss Gy. Csaba...), illetve Alma Materem, az Eötvös Collegium révén ismerkedtem meg. Az 1987 után hazalátogató emigráns írók – és közvetítésükkel mások is – bekapcsolódtak az Alapítvány létrehozásába, amit lázas buzgalommal szerveztünk a határon túl élők védelmében. Ebben az időben találkoztam például az Anyanyelvi Konferencia tengeren túli vezetőjével, Nagy Károllyal s az ő közvetítésével a Magyar Baráti Közösség számos tagjával, köztük Bőjtös Lászlóval, Papp Lászlóval, Cseh Tiborral, Ludányi Andrással, Lauer Edithtel, Várdy Béláékkal, Simon Andrással, Sass Mártonnal és másokkal, amikor az Egyesült Államokba látogattam, s az ITT-OTT táborán, az újjászerveződő Magyarok Világszövetsége programjáról – lapjában Cseh Tibor közölte – előadást tartottam.[3] Londonban ismerkedtem meg Czigány Lóránttal és feleségével, Magdával, Siklós Istvánnal és a londoni Szepsi Csombor Kör képviselőivel, akik révén Cs. Szabó László, Szabó Zoltán szellemi holdudvarával is kapcsolatba kerültem.

A közelebb élőkkel kollégista társaim jóvoltából találkoztam. Például az Amerikából hazalátogató Püski Sándorékkal, Ausztriából Deák Ernővel, aki meghívott egy Kufstein Konferenciára, ahol az európai magyar emigráció számos kiválóságát hallhattam, velük beszélgethettem. Visszatérő vendég maradtam, s Ernő közvetítésével Bécsben Wurst Erzsébettel, Cserján Károllyal, Juhász Lászlóval, Smuk Andrással, Barki Évával és másokkal is megismerkedtem.

A felsőpulyai Kufstein-tanácskozásokon a Nyugaton és az utódállamokban élő magyarok jeles képviselőivel oszthattuk meg gondolatainkat. Oda mindig várakozással készültem, és sohasem csalódtam. Ott kaptam meg Borbándi Gyula *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* című kitűnő könyvét és a Kufstein-tanácskozások kiadványait, amelyek eligazítottak a külhoni magyarok társadalmában és szellemi világában. Eljutottam Szépfalusi Istvánékhoz, majd az Európai Protestáns Magyar Szövetség kiváló tagjaihoz, akik között Kovács Andor kalauzolt. Svájcban Czettler Antal, Zabolay Csekme Éva (SOS Transylvania), B. Szabó Péter és Böröcz József vezetőkkel is kapcsolatba kerültem, majd évek során számos szolidaritási, segélyezési akcióban együttműködtem velük.

Haza az húzott, ami elűzött:
az ország szolga volta.
Szabadság! Küzdök, egyre küzdök:
ne legyek hazámnak se foglya.
ILLYÉS GYULA

■ Ismeretségem, kapcsolataim, tapasztalataim hatványozódtak, amikor Csoóri Sándor hívására, 1994 őszén, megpályáztam a Magyarok Világszövetsége főtitkári posztját, és az elnökség (amelyben egyenlő arányban voltak képviselői a külhoni, az utódállamok-beli és az anyaországi magyaroknak) egyhangúlag megválasztott a világszervezet főtitkárának. Ekkor még az MVSZ Elnökségében és Választmányában – az összmagyarságot képviselő személyek sorában – ott találjuk a nemzet színe-javát. Ilyen neves, közösségeiket méltóan reprezentáló testületek vezetésével a 20. század végén nem működött nemzeti intézmény hazánkban. Velük együtt főtitkárként szolgálni – a vajúdva születő, sok bajjal, belső konfliktusokkal terhelt Világszövetséget hivatalvezetőként működtetni – emberpróbáló feladat volt számomra. A Magyarok Világszövetségét (1929-ben, illetve 1938-ban) eredetileg a szétszórtságban élők összefogását, a külhoni magyarok honi érdekképviseletét, magyar megmaradásukat szolgáló intézményként alapították.[4] A fordulat éve utáni szovjet-kommunista diktatúra négy évtizede során – eredeti hivatását és az alapítókat megcsúfolva – a külhoni magyarságot megosztó, bomlasztó szándékkal öncélúan működtették Rákosiék, majd Kádárék is.

A rendszerváltáskor a külföldi magyaroktól elidegenített, csak a nevében megmaradt MVSZ-t – újabb funkciókkal fölruházva – az összmagyarság világszervezetévé akartuk átformálni. Közreműködtem benne, felemás eredménnyel. Az ezredforduló után torzóvá vált törekvésünk.

Nem a külhoni magyarságot preferáltuk szövetségi munkánkban. Pedig szükség lett volna arra is. A külhoni magyarok ugyanis nem alkotnak lakóhelyi közösségeket, mint például a görögök, az olaszok, a zsidók és jó néhány más nació tagjai. Így az asszimiláció a mindenütt meglévő késztetésén túl, nemzettársaink egymástól való térbeli távolsága, individuális beállítódása, történelmi rétegződése, vallási megosztottsága is akadálya a nemzeti megmaradást segítő szervezettebb közösségi élet kialakításának, az iskolák és a magyar intézmények létesítésének és fenntartásának. Ebben kellett volna az MVSZ-nek segítenie őket. Nem igazán tudtunk... Pedig sokan készültek hazatelepülni, s talán egy kicsit több odafigyeléssel meg tudtunk volna nyerni sok száz ingadozó családot, közösséget. Töredéke valósult meg ez irányú terveinknek. Zavart keltett körükben is az anyaország politikai váltógazdaságával kialakult gyakori átszervezgetés a velük foglalkozó honi hivatalokban, amihez névváltoztatások párosultak. (Illyés Alapítványból Szülőföld Alap, az Apáczai Közalapítvány és az Új Kézfogás Alap összevonása, a HTMH, majd az MKA fölszámolása, a MÁÉRT, a Segítő Jobb, a Pro Minoritate stb. ügyek). Sok zűrt okozott a 33. éve működő BGA-val azonos néven létesített BG Alapkezelő Zrt. is.

E jelenségek és a mindkét oldalon előállt kádercserék a „hivatalos" szervekkel fokozatosan kialakuló kapcsolatokat elbizonytalanították, a „nemzeti együttműködést" hátráltatták.

A rendszerváltás után kormányzati intézkedésekkel erősíteni kellett volna a – külhoniakban egyre jobban érlelődő, a magyar állammal szolidáris – diaszpóralét feltételeit, és az újjászülető MVSZ révén is feledtetni a dicstelen múlt rossz emlékeit. Sajnos nem így történt.

Nemzetszolgálatom MVSZ-es évei (1994–1999) alatt – belső viszályok, balliberális ellenszél közepette – több örömet és kudarcot éltem át, mint azelőtt bárhol. Erről most nem írok, de a külhoni magyarok fél évszázados történelmét, szellemi honvédő munkáját, kiemelkedő személyiségeit, számos közösségét – e szolgálatban közelebbről – megismerve megerősítem, hogy „A szovjet-kommunista zsarnokság évtizedeiben a külhoni magyarok fölbecsülhetetlen szerepet játszottak a keresztény, magyar, nemzeti és polgári hagyományok megőrzésében, az értékmentésben. Nekik köszönhető igen sok fontos szellemi teljesítmény léte, nagy alkotóink túlélése, többek között Békés Gellért, Borbándi Gyula, Csapó Endre, Cseh Tibor, Csicsery-Rónay István, Gombos Gyula, Kovács Imre, Márai Sándor, Sisa István, Szabó Zoltán, Tollas Tibor, Wass Albert, a belső emigrációba kényszerített Bibó István és mások műveinek megjelentetése, hazai megismertetése is. Elévülhetetlen a szerepük az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc örökségének ápolásában, értékeinek hiteles felmutatásában, nemzetközi jelentőségének tudatosításában. Meghatározó részük volt az utódállamokban élő magyarok gondjainak fölvállalásában, érdekvédelmében, támogatásában csakúgy, mint a magyar demokrácia és a nemzeti függetlenség gondolatának ébrentartásában."[5]

A kétszer is megválasztott parlamenti Fidesz-szövetség s az Orbán-kormány öt éve alatt sok biztató intézkedés történt, számos régen várt törvény megszületett. Folyamatossá vált a külhoni diákok ösztöndíjas továbbtanulási lehetősége Magyarországon, és megindult a reményt keltő Kőrösi Csoma Sándor Program is a magyar–magyar kapcsolatok építésére. Legfontosabb külhoni referenciáim – Csapó Endre, az *Ausztráliai Magyar Élet* főszerkesztője, Deák Ernő, a *Bécsi Napló* főszerkesztője, a NYEOMSZSZ elnöke, illetve Wurst Erzsébet annak oktatási felelőse, Kunckelné Fényes Ildikó, a LAMOSZSZ elnöke, Lendvai Imre, a KMCSSZ elnöke, Ludányi András és MBK-s vezetőtársai, Magyaródy Szabolcs öregcserkész, a Corvinus honlap alapítója, működtetője s mások is – elismeréssel nyilatkoznak az említett programokról, biztatónak ítélik az eddigi eredményeket.

Velem együtt aggódnak azonban a – rendszerváltás óta a Kárpát-medencéből – Nyugatra távozott több mint negyedmillió magyar fiatal sorsáért. Ezeknek zöme még nem talált utat a külhoni magyarok közösségeihez, templomaihoz sem. Félő, hogy a világ kohója elnyeli őket. A 33 évi szolgálat után Münchenből hazatért Cserháti Ferencet, a külhoni magyarok püspökét idézem: „Ha valaki egyszer elhagyta a hazáját, annak azt is vállalnia kellett, hogy előbb-utóbb elveszíti a nemzetiségét. [...] Ha az ember elveszíti önazonosságát, kultúráját, akkor erkölcsi magatartása is veszélyben forog. A saját kultúra mindig tartást ad az embernek. [...] Mi, papok elsősorban az evangelizációval szolgáljuk a magyarságot. Azzal, hogy magyar nyelven misézünk, imádkozunk és énekelünk, magyarul hirdetjük az igét, magyarul szolgáltatjuk ki a szentségeket, látogatjuk a betegeket, és anyanyelvükön beszélgetünk velük, ápoljuk a magyar kultúrát és anyanyelvünket. A vallási és a nemzeti szolgálatot nem lehet különválasztani. [...] Külföldi magyar közösségeink a szó eredeti értelmében agonizálnak: küzdenek a létükért, az életben maradásukért [...] egyre nehezebb papot találni a külföldi magyar szolgálatra [...]. Ebben a nehéz helyzetben mégis igyekszem mindent megtenni a külföldön élő, migráns magyarok érdekében, bár ehhez meglehetősen kevés támogatást kapok mind a befogadó országok, mind a szülőföld egyházától. A főpásztorok külföldön legtöbbször igyekeznek »egységessé tenni« egyházmegyéjüket. Pedig a szentszéki dokumentumok egyértelműen kimondják, hogy a pasztorációban azokra is tekintettel kell lenni, akik már jól beszélik a helyi nyelvet, de őrizni szeretnék régi, magukkal hozott spiritualitásukat. Az én feladatom az, hogy segítsem a külföldi magyar lelkipásztori szolgálat megmaradását. Ugyanakkor gyakran hangsúlyozom: ha valaki valóban meg akarja őrizni a magyarságát, a Szent István-i örökséget, és utódainak is tovább kívánja adni, ezt elsősorban a Duna–Tisza táján teheti meg. Ezzel kapcsolatban óhatatlanul felvetődik a hazaköltözés kérdése."[6]

A Szatmári egyházmegyében, Túrterebesen született, Gyulafehérváron teológiát végzett és 1971-ben Márton Áron püspök által fölszentelt Cserháti Ferenc 1979-ben hagyta el szülőföldjét. Nyugat-Németországban a jezsuiták egyetemén szerzett doktorátust, és 1984 óta Münchenben szolgált magyar misszióban. Az ezredforduló után szentelték püspökké. Azóta mint az MKPK tagja és megbízottja Mindszenty József bíboroshoz hasonlóan és az ő szellemében járja a világot, hogy szolgálatával erősítse a külföldi szétszórtságban élő honfitársaink hitét és ragaszkodását őseink örökségéhez. Nagyon üdvös lenne – ha megszívlelve a főpásztor tanácsát, életpéldáját –, fölelevenítenénk a hajdani peregrinációk hagyományát. Nyugatra vándorolt és ott tudással, tapasztalatokkal gyarapodott fiataljainkat számon tartaná, visszavárná, visszahívná a szülőföld, ami egybeesne az ő szándékaikkal is. Ez magyar örökség lenne, de egyelőre nem ez a fő irány. Az újabb vizsgálatok szerint a rendszerváltás óta kivándoroltaknak kb. egytizede térne vissza hazájába. Tájainkra pedig növekvő ütemben jönnek s településnek be idegen migránsok. A magyar emigráció leghűbb tagjai közel fél évszázados száműzetés után is visszatértek közénk. Pedig őket mostohán kitaszították szülőföldjükről.

Életútjuk, magyarságszolgálatuk példát adhat a jövendő nemzedékek számára, amiből néhány momentumot a következőkben fölidézek.[7]

A magyar szolidaritás néhány külhoni éltetőjéről

Én magyarságom soha nem tagadtam,
de soha nem is kérkedtem vele,
nem pávatoll: egy mártír-pillanatban
csak a bőrömmel együtt jönne le.
MÉCS LÁSZLÓ

■ Életem adománya, hogy – noha egy fenekestül fölfordult, zaklatott világban, háborúban születtem, és mostoha körülmények között nőttem föl – sorsom összehozott számos kiváló magyar emberrel; határon innen és túl. Olyanokkal, akik tudásukkal, munkájukkal, szeretetükkel és helytállásukkal kivívták elismerésemet, erőt adtak életpályámon. Ifjan, lelkes olva-

sóként faltam a regényeket, együtt dobogott a szívem elmúlt korok hőseiével, de élő példaképeim is akadtak családomból, falumból, illetve tanáraim, barátaim között. Ahogyan tudtam, igyekeztem nekik megfelelni, őket elismertetni, velük együttműködni. Ilyen háttérrel kerültem felnőtt fejjel munkakapcsolatba a nyugati magyar emigráció néhány tagjával, akikkel szolidaritási akciókat szerveztünk, közérdekű harcainkat megharcoltuk. Ennek hozadéka van: rokonaimnak tekintem őket. Közülük néhányan már a túlvilági magyarsághoz tartoznak. Írásom végén róluk szólok, fölidézve pár emlékezetes momentumot életükből.

A hazatelepült Csicseri-Rónay István
(Bp. 1917. dec. 13. – Bp. 2011. ápr. 22.)

Író, politikus, könyvkiadó, aki a rendszerváltás után nyomban hazatért 43 évi száműzetéséből. Az amerikai magyar emigráció és a honi közélet kiemelkedő és tevékeny alakja volt. Áldozatos munkája, gyümölcsöző kulturális missziója adomány a magyar nemzetnek.

1943–1947 között a Teleki Pál Munkaközösség ügyvezető alelnöke. 1944-től a Magyar Függetlenségi Mozgalom politikai bizottságának tagja, illegális írások kiadója; aki olyan, ma már legendás hősként tisztelt személyiségekkel dolgozott együtt, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szent-Iványi Domokos, Koszorús Ferenc, Donáth György, Szombathelyi Ferenc, Kudar Lajos, Atzél Ede, Kiss Sándor, Soós Géza, Saláta Kálmán, Arany Bálint, Auer Pál, Hám Tibor, Kovács Imre és társaik. 1945–1947 között a Nagy Ferenc, Varga Béla és Kovács Béla vezette Kisgazdapárt (FKgP) külügyi osztályának vezetőjeként kiemelkedő szerepet vállalt az ország demokratikus megalapozásában.

A hazatérés reményét soha föl nem adva 1949-től 1990-ig magyar állampolgárként élt az Egyesült Államokban. Kenyérkereső munkája mellett a magyar emigráció közéletében egykori pártvezetőjével, Nagy Ferenccel vállalt közösséget. Övé volt a *Hírünk a világban* című folyóirat, 1953-ban pedig megalapította s áldozattal működtette az Occidental Press (magyar) Könyvkiadót. A Kádár-korszakban sok tiltott könyvhöz jutottunk általa: Teilhard de Chardintől a száműzöttek naptárán és a forradalom költőin át Márai Sándor *Naplójáig*. Ő fordíttatta le és adta ki magyarul Gaeton Picon *Korunk szellemi körképe* című, népszerű és izgalmas összeállítását a nyugati világot foglalkoztató társadalmi, bölcseleti kérdésekről. Fontos csempészárú volt köreinkben!

1990-es hazatelepülése után – mint haló poraiból újjáéledő főnix – fiatal kortársait meghaladó kezdeményezőerővel, munkabírással vett részt a független, demokratikus Magyarország újraépítésében. Ebben társakra lelt hazatelepült, illetve hazajáró emigráns barátai, ismerősei körében. Közöttük említem Varga Béla és Horváth János parlamenti képviselők, Kádár Géza, Gábor Róbert, Cholnoky Tamás, Ludányi András, Sass Márton, Cserenyei Géza, Kraft Péter, Papp László, Szabó György, Lauer Edith, Lendvai Imre, Magyaródy Szabolcs és más tengeren túli magyar nevét, akikkel az általa szervezett összejöveteleken, pédául a Teleki Pál Emlékbizottság programjain találkoztam. Csicsery és kortársai az Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítványt azzal a szándékkal létesítették és működtették, hogy élettapasztalataikkal – a közelmúlt példaadó embereire emlékeztetve – gazdagítsák a honi társadalom önismeretét, formálják a parlamenti demokráciát, serkentsék a közéletet. Ezen túl – nem kis anyagi áldozatot és sok közmunkát vállalva – István létrehozta, szervezte-elnökölte még a Zichy Mihály Alapítványt, a Teleki Pál Munkaközösség Alapítványt, a zenei életet serkentő Veress Sándor Társaságot, amelyek termékenyítőleg hatottak a magyar kultúrára, közéletre, az értékőrzésre. A hazahozott Occidental Press Kiadóval szintén ezt szolgálta. *Csillagos órák, sorsfordító magyarok* címmel 2000-től rendkívül hasznos, újkortörténeti sorozatát jelentette meg kb. 25 kötetben. Három évig vállvetve küzdöttünk azért, hogy Teleki Pálnak szülővárosában szobrot állítsunk. Kitartó hűségének, szívósságának köszönhető, hogy vezetésével – hazug és nemtelen politikai támadások miatt Budaváron nem tudtuk, de a befogadó – Balatonbogláron 2004. április 3-án végül fölállíthattuk Teleki Pál tudós-államférfi, Rieger Tibor alkotta bronzszobrát. E szoborállítás kordokumentumát – a velem együtt szerkesztett *Fehér Könyv a Teleki-szoborról* című kötetet – kiadta. A meggyalázott 1956-os szabadságharc 50. évfordulója és Teleki Pál tiszteletére 2006-ban hárman (Ő, Rieger T. és én) alapítottuk a Teleki Pál-érdemérem kitüntetést. Ezt kiemelkedő magyarságszolgálatért arra érdemes személyeknek, szervezeteknek évente adományozza a Bethlen Gábor Alapítvány, határon innen és túl.

A hazajáró Kovács Andor
(Csurgó, 1920. aug. 11. – Bázel, 2012. dec. 31.)

A jómódú és jólelkű csurgói gazdafiú, háromévi szovjet hadifogságból hazatérve vasutas lett. Az 56-os forradalom lelkes híveként a csurgói Forradalmi Bizottság elnökévé választották, ahol helytállt. Rendkívül fontos összekötő-hírvivő szerepet is vállalt a szabadságharcban, amelynek leverése után nehéz szívvel menekült a ráváró súlyos ítélet elől.

A gyors hazatérés reményében (37 éves!) magántanuló az Innsbrucki Magyar Gimnáziumban. Elsajátította a német nyelvet. 1966-tól a Bázeli Egyetemen tanult tovább, és közgazdász lett. Mindez munkahelye támogatásával történt, ahol becsülték ambícióját, kitartását, szaktudását, s előléptették. Hű és szorgos munkatársuk maradt negyedszázadon át, de amikor lehetett (1982-ben) nyugdíjazását kérte. Ekkorra ugyanis már oly nagy feladatokat vállalt nemzettársai – a bázeli, a svájci és az európai magyarok – szolgálatában, amelyek egész embert kívántak. 1982-ben őt választották a legjelentősebb nyugat-európai civilszervezet, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (EPMSZ) elnökének. Az 1969-ben Bécsben alakult, majd 1982 után bázeli székhellyel működő Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, melynek alapítója Szabó Zoltán, tiszteletbeli elnöke Cs. Szabó László, első főtitkára Szépfalusi István volt, majd később javarészt svájci elnökei lettek: Tóth János, Szöllősy Árpád, Kovács Andor, Bárczay Gyula, Szőllősy Pál, akiknek vezetésével tevékeny könyvkiadást folytató, konferenciákat rendező szervezetté vált. Kovács Andor elnöksége (1982–1986) alatt az EPMSZ adminisztrációját, könyvkiadást, könyvterjesztést Bázelbe vitte, szárnyai alá vette. A Szabadegyetem évi konferenciái és a Kovács Andor legendás bázeli könyvraktárából terjesztett kiadványok nagy szerepet játszottak a magyar emigráció szellemiségének ápolásában; főleg az anyaországi, a határon túli és a külhoni magyarok közötti kapcsolatok építésében és a hazai rendszerváltás szellemi előkészítésében. Tevékeny hatásuk a magyar nemzetegyesítésben és a szellemi honvédelemben is megmutatkozott.

Amidőn 1985-ben engedélyezték a Bethlen Gábor Alapítvány legális működését, igen jelentős támogatást kaptunk Kovács Bandi bácsi kincsestárából. Több száz olyan művet adományozott a Szabadegyetem kiadványaiból, amelyek hiánypótlóak voltak a honi szellemi életben. Csak néhány szerzőt említek, akik tiltott listán szerepeltek, mint pl. Cs. Szabó László, Borbándi Gyula, Szabó Zoltán, avagy Bibó István, Janics Kálmán, Hamvas Béla és mások, akiknek munkáit hazánkban nem adták ki, azokat titokban olvashattuk. E könyvadomány – Nagy Gáspár titkárunk közvetítésével – hamarosan gazdákra lelt; s anyagilag, szellemileg hozzájárult induló Alapítványunk működéséhez.

Kovács Andor a jó gazda gondosságával, figyelemmel kísérte, számba vette, elemezte a nyugat-európai magyar közösségeket. Felelős sorstársaival (Arató László, Ghéczy Iván, Jaczkó László, Luka László és mások) szövetkezve 1967-ben létrehozták a magyar kultúra külföldön való fejlesztését szolgáló ún. „Becsületadó Alapítványt". Támogatták a külhoniak hitéletét, az iskoláikat és kulturális kapcsolataikat fejlesztő törekvéseket. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc örökségét, emlékét példásan ápoló személyeket, szervezeteket pedig Nagy Imre-díjjal (1968-tól!) jutalmazták.

Svájci patrónusunk 1990-től fontos szerepet játszott a magyarországi protestáns és katolikus középiskolák újraindításában, illetve a működésükhöz szükséges külföldi források megszerzésében. Sokat tett a magyar mezőgazdasági szakképzésért is. Csurgó város, a helyi református gyülekezet és a Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium igazi patrónusa volt, aki a jelentős anyagi támogatáson túl páratlan örökséget hagyott szűkebb hazájának, szülővárosának – az ország egyik legjobb, legalaposabb honismereti tankönyvét, az *Évezredes ágsorsok Dél-Somogyból* címűt. Közreműködtem ennek a Magyar Millenniumra készült alkotásnak a létrejöttében csakúgy, mint előtte a Világ Magyarsága MVSZ-sorozat általa összeállított EURÓPA I–II. kötetének szerkesztésében.[8] Ő kért meg rá. A Magyarok Világszövetségének szolgálatában végzett közös munkánk során baráti közelségbe kerültünk egymással. Kovács Bandi bácsi széles körű tudásával, munkakapcsolatokban edzett tapasztalatával, bölcs emberismeretével, emberségével és a maga önzetlen példájával képes volt a világszervezetet szinte szétfeszítő indulatok és ellentétek csillapítására. Békéltető volt, aki hivatalvezetői-főtitkári munkámat sokoldalúan, mindenben segítette. Sorsom ajándékának tartom, hogy 2000-ben a Bethlen Gábor-díjat, Szászfalvi László csurgói lelkész laudációját követően, én adhattam át neki nemzetszolgálatáért. Kovács Andor jó svájci állampolgár volt, és hű magyar hazafi maradt. Ahogy vallotta: úgy tekint a befogadó, otthont adó, őt és munkáját egyaránt megbecsülő Svájcra, mint házasember a feleségére, Magyarországra pedig, mint az édesanyjára. Kötődik mindkettőhöz, az egyikhez mert szülője; a másikhoz, mert maga választotta. Úgy vélte, hogy aki száműzöttként jól beleágyazódott választott befogadó országába, az többet tud tenni hazájáért, ha ott marad, szolgálja tovább népét, ahogyan tudja. Otthona Svájc, hazája Magyarország volt, és maradt haláláig.

Nem fejezem be, csak berekesztem emlékező esszémet, amelynek végén Ludányi András karácsonyi ajándékát, Cseh Tibor *Csernátontól a Reménység taváig* című könyvét említem. E csodás műről elsőként Cseke Péter a *Korunk* 2014. októberi számában közölt méltó recenziót. Hozzáfűzök néhány sort. Azt hittem, ismerem Cseh Tibort, hiszen 1995-ben az ITT-OTT-on és Fillmore-ban a KMCSSZ jubileumi táborán is találkoztunk; beszélgettünk, jókat énekeltünk és villámposta-levelezőtársak maradtunk haláláig. Könyve olvastán tudtam meg, hogy legendás székely hőseink egyike volt ő. Nekünk, külhoni és óhazai magyaroknak. Könyvét szívem szerint minden családnak – kiváltképp lelkészeknek, tanároknak, egyesületi vezetőknek, egyetemistáknak – ajánlanám: olvassák! Hallják meg Tibor üzenetét, érzékeljék hazaszeretetét, kötődését szülőföldjéhez és székely népéhez, amelyért minden áldozatra képes volt. Vegyünk példát róla! „Mint a csiga a házát, úgy hordozzuk magunkkal a magyarságot” – írta, de holta után ősei mellett akart pihenni Alsócsernátonban. Hazatért. Cseh Tibor első óhazai elismerését, a Márton Áron Emlékérmet 2000-ben kapta, Ludányi András laudációjával. Örülök, hogy – 15 év múltán – kitűnő könyvével adózhatunk a külhoni magyarok székelyföldi hőse érdemeinek, aki hajdani sorstársa, Mikes Kelemen emlékét idézi: „és úgy szeretem már Rodostót, hogy soha el nem felejthetem Zágont.”

Buda, 2015. január 21.

Bakos István

■ JEGYZETEK

1. Bakos István (szerk.): *Alapítvány a nemzet javára*. A Bethlen Gábor Alapítvány negyedszázada (1980–2005). Püski – BGA Bp., 2005. 320 p.
2. *A Bethlen Gábor Alapítvány kitüntetései és kitüntetettjei 1983–2014* (az Alapítvány honlapján).
3. *A Magyarok Világszövetsége az egyetemes magyarság szolgálatában*, ITT–OTT (USA),1996/1. 11–19.
4. Az Alapszabály szerint a világszervezet legfontosabb célja, hogy „támogasson minden olyan munkát, amely arra irányul, hogy a külföldön élő magyarok között a magyar nyelvet és kultúrát megőrizze és fejlessze, az összetartozást ápolja, az Óhaza és a külföldi magyarság közötti kapcsolatokat erősítse, a külföldi magyarok életét és külföldön elért eredményeit állandóan figyelemmel kísérje.” (Asz. 2§)
5. Bakos István: *A nyugati magyarok a rendszerváltoztatásban*. Bp., 2013. RETÖRKI, Kézirat, 138 p.
6. Elmer István: *A magyar vándorok püspöke hazatért*. Találkozás Cserháti Ferenc főpásztorral. Új Ember, 2015. I. 25.
7. Cseh Tibor: *Csernátontól a Reménység taváig*. Szerk. Ludányi András. Fekete Sas Kiadó, Bp., 2014. 518 p.; Bakos István: *Őrtállók az ezredfordulón*. Balaton Akadémia Kiadó, Szent György könyvek, 2014. 78 p.
8. Kovács Andor: *Évezredes ágsorsok Dél-Somogyból*. Új Csurgói Könyvtár 2000. 271 p.; Kovács Andor: *Világ magyarsága*: *Európa I–II.* MVSZ Nyugati Régió, Bp., 1999. 152, 430.

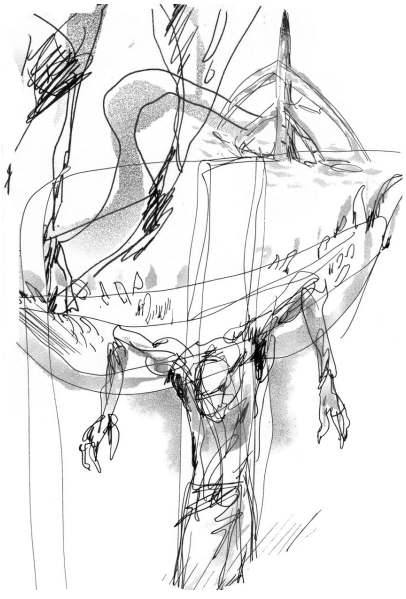

KÁNTOR LAJOS

KISEBBSÉGI GÓLOK?
(vagy: Einstein és a Teremtés)

■ Tíz évvel ezelőtt, éppen túl a hetvenen, írta le Tőzsér Árpád a december 11-i naplóbejegyzésben: „A határontúli (kisebbségi) író sohasem tudhatja, »pályán« van-e már. Megjelenik róla néhány elismerő kritika, s azt hiszi, hogy immár ő Puskás, aztán bekerül valami pesti irodalmi buliba, s rájön, hogy ő tulajdonképpen csak pótjátékos vagy még az sem. S ha véletlenül gólt lő, akkor a kritikus hozzáteszi, hogy ez »kisebbségi« gól volt." A Pozsonyban élő Tőzsér viszont, aki már 2004-ben átvehette Budapesten a Kossuth-díjat, naplói új gyűjteményének a legtermészetesebben ezt a címet adja: *Einstein a Teremtést olvassa*. Az „Einstein-heurisztikát" több napon át folytatja, a világműködésen gondolkodik el, és helyre rakja a rádióban (pestiben?) gúnyosan nevetőt. Igen, ez így természetes – noha 2005 és 2007 közt született naplók közel háromszáz oldalán őt is nemegyszer azon kapja az olvasó, hogy az einsteini (igényű) öntörvényűség helyett arra figyel, hol milyen fogadtatásra talált különböző rendezvényeken, mit szólnak az ő „kisebbségi góljaihoz" vagy gólpasszaihoz, netán észre sem vették, hogy a pályán volt. Pedig a költő Tőzsér Árpádot – no meg a kritikus Tőzsért – igazán nem lehet a „játszottak még" kategóriába sorolni.

Érdemes visszalapozni a korábbi Tőzsér-(vers)kötetekben, hogy a „határon túliak" esetében nem ritka életérzést – alaphelyzetet – jobban értsük. A külsejében is elegáns, *Genezis* című (1979-es) kötet végén, a versek után található interjúban Tóth László föltette a szerzőnek a kérdést: „Mit jelent számodra szlovákiai magyar írónak lenni?" Tőzsér válaszának első mondatai különösen fontosak: „A nemzetiségi sorsba szorult nemzettöredék – akár tetszik, akár nem – a nemzet fejlettségének egy korábbi fokát konzerválja. Ha a nemzetiség ezzel az »adottságával« képes szembenézni, akkor lassan araszolva túlléphet rajta: ha nem, akkor jön a Győry-féle »hirdettünk többet, mint magunk«." A továbbiakban a megkérdezett nem kíméli szlovákiai magyar pályatársait, azokat a „jeles" regényírókat, akik elemi grammatikai hibákat vétenek, stílusuk eklektikus, „kép- és fogalomzavarokkal terhelt", „a párizsi, újvidéki vagy varsói avantgárdot figyelő költőink nem tudnak leírni egy többszörösen összetett mondatot úgy, hogy az alany egyezzen az állítmánnyal". (Ide kívánkozik egy 2006-os Tőzsér-naplóból a szlovákiai magyar irodalom fiatalabb korosztályához tartozó Németh Zoltánnal folytatott beszélgetésének fölelevenítése: „elmondtam neki, hogy most legalább megsejthetett valamit abból az ambivalens negyven évből, amit mi, valamivel fiatalabbak és esztétikára hangoltabbak ezek között az író-politikus kentaurok között eltöltöttünk.")

Még visszább lapozva, a *Genezis*nél jóval korábbi időkbe, könyvtáram Tőzsér-polcáról előveszem az 1963-as bemutatkozó verskötetet, a *Mogorva csilla*got. És nem a fiatal Kányádi hangjával rokon költemények egyikéből idézek (akár a *Tavaszi próbá*ból: „Medrében a Duna, / bennem meg a világ / hánytorog"), hanem a szerkesztői utószóból: „Tőzsér Árpád a szlovákiai magyar irodalom »dühöngő« fiatalja. Tehetséges költő, forrongó, forrófejű, dacos, lázasan keresi az utat. Fiatalosan keserű. Önmagával és a világgal viaskodó. Faluról került a városba, és költészetében a falu-város ellentéthez a múlt-jelen ellentéte is járul." Innen – nehéz éveken és sok köteten át – a Kossuth-díjig hosszú út vezetett, időleges vers-szünetekkel. Kossuth-díja évében azonban korához és az eseményhez illő bölcsességgel tudott válaszolni a riporternek: „…a mű nem akkor találkozik a világgal, amikor monográfiákat írnak róla, vagy díjakat kap, hanem akkor, mikor részévé válik a beszélt nyelvnek, beépül a mindennapi retorikánkba." (A *Matrjosa-baba szubjektuma*. Madách-Posonium, 2005.)

Az én számomra Tőzsér Árpád azóta „díjazásra" érdemes, hogy elolvastam tőle 1970-es „vázlatát", *A homokóra nyakában* című kultúrtörténeti eszmefuttatást Közép-Európáról. „A görög kelet megtermékenyítette a barbár nyugatot, a civilizált nyugat felrázta a szunnyadozó orosz keletet, s legújabban úgy látszik, hogy az aktivizálódott kelet fogja megváltani a halódó nyugatot. A homokórát tehát kb. úgy ezer-kétezer évenként megfordítják, s ennek megfelelően beszélnek kelet vagy nyugat filozófiájáról, művészetéről, de eddig még senkinek sem jutott eszébe, hogy a homokórának nyaka is van, s hogy vajon mi történik a nyak-

ban. Más szóval: Közép-Európáról mint olyanról a kultúrtörténetekben eddig még nem esett szó.” Tőzsér ebben a „vázlatban” egyáltalán nem szállt el, az állandó mozgásról és a kis népek „kapaszkodásáról” beszélt, és ilyen költő-példákat említett: Vladimir Holan, Nemes Nagy Ágnes, Tandori Dezső, Milan Rúfus, Zbigniew Herbert, Vasko Popa.

Innen kezdődött a mi – személyes találkozásokban viszonylag ritka – barátságunk, amelyet több emlékeztető, dedikált Tőzsér-könyv tanúsít; 1982 szeptemberében pozsonyi bejegyzés: „…barátomnak, Közép-Európa és a közép-európai szellem fáradhatatlan utazójának” (a *Szavak barlangjában* tanulmányainak belső címlapján); az új verseket tartalmazó *Finnegan halála* 2001. június 10-i ajánlása: „Kántor Lajosnak, kíváncsian a véleményére e »közép-európai« metafizikáról”; *A Matrjosa-baba szubjektumá*ban (2005) pedig ezt találom: „Kántor Lajosnak, Közép-Európa ügyeletes spektátorának, szeretettel, barátsággal”. Két kérdés vetődik fel az ajánlások olvasójában, bennem is: kiérdemeltem-e ezeket a minősítéseket, illetve hogy teljesítettem-e a szerzői várakozást.

Be kell vallanom – és a *Faustus Prágában* című kötet 2005. októberi pozsonyi ajánlása segít emlékezni –, hogyan is állok a tartozásokkal. Tőzsér Árpi ugyanis ezt írta be „Molnár Albert prágai megkísértésének dialógokba és jambusokba szedett történetének” elejére: „Kántor Lajosnak, nem feledve még egykori »utazásainkat a gyökerek körül«”. Egy 1972-es történetről van szó, akkor jelent meg *Utazás a gyökerek körül az Adriától a Balti-tengerig* című útirajzom a kolozsvári Dacia Könyvkiadónál. A modern művészeteket körüljárni igyekvő útirajz egyik állomása a pozsonyi tömbház sokadik emeletén található Tőzsér-lakás és az *Irodalmi Szemlé*ben olvasott esszé, *A homokóra nyakában* lett, az ő példáinak akartam utánajárni, többek közt Rúfussal, Herberttel, Popával, de Illyés Gyulával és Brâncuşi-sal is, bejött a képbe Weöres Sándor, az újvidéki Ács Károly, a *Híd* költője, szerkesztője, számosan lengyelek, Iwaszkiewicztől Różewiczig (egyhónapos lengyelországi írószövetségi utamnak köszönhetően) meg az itthoni prózaíró barátig, Sorin Titelig és persze Páskándi Gézáig. („…beszélgettünk a cseh és szlovák költészet, a kortárs líra sajátosan nemzeti vonásairól; én, már a lengyelországi friss élményekkel eltelten, néhány példát kértem az *Irodalmi Szemle* vezető költőjétől és műfordítójától, rokon jelenségek iránt érdeklődtem, a bennem felsejlő körképet szerettem volna sajátosan ottani példákkal teljesebbé tenni.”)

„A homokóra nyakában” tétel (gondolat) versszervező elvvé is vált Tőzsér életművében. Pécsi Györgyinek a Kalligram kismonográfia-sorozatában megjelent könyvéből (1995) idézve: „Mittel úr nem csupán néhány vers főszereplője, hanem szimbolikus, összetett figura, a tőzséri közép-európai transzfinit létélmény érzéki, szemléletes formában való megjelenítése.” Vers, tanulmány (esszé), napló csak műfajilag különül el (részben) Tőzsér Árpád életművén belül, a gondolatok – sőt, mint Mittel úr mutatja, a figurák is – átjárnak egyik műből a másikba. A most megjelent, immár a többedik naplókötet (naplók naplója) legmélyebb részei alighanem a versről szólnak. Meg a műfaji összefüggésekről. „A vers valóban attól vers – írja Tőzsér –, hogy verset látunk benne. Ötezer éve hozzászoktunk, hogy van a beszédnek egy formája, amely nem fogalmi, hanem érzelmi közlésre való, amely még a gondolatnak is az érzelmi vetületét, a jelentésnek a saját ellentétébe való átáramlását tükrözi, s éppen a fogalmi határok eltörlését, a többértelműséget célozza.” Társítsuk e mondatokhoz, a *Finnegan halála* című kötetből, a kötetkezdő *Sebastianus* következő négy verssorát:

S ahogy a tekintet ki-kirepes:
a vers *ablakán kihajolva*
fölnyújtózkodsz egy égi sorba,
kikattan halkan a földi retesz.

Nem kevésbé érdemlik figyelmünket költő- és írótársakra tett megjegyzései. Mindjárt az *Einstein a Teremtést olvassa* elején Parti Nagy Lajos és Tolnai Ottó kitűnő párhuzamos jellemzését kapjuk – és harmadikként gondolatban hozzájuk társítjuk Tőzsér Árpádot. A kitartó és jó olvasó Tőzsérnek van mondanivalója Petri Györgyről és Borbély Szilárdról, Faludy Györgyről, Kálnokyról, Nádas Péterről – és nem feltétlenül a „siker” vonalán követi a szerzőket, az olvasottakat, amint ezt Umberto Eco kritikus megközelítése mutatja. Néha egy odavetett félmondat sokat sejtet; valamelyik kórházi napja nyomasztó élményei kapcsán írja, hogy „csak a szerveket gyógyítják, a mai orvosok tulajdonképpen megszüntetik, szétdarabolják, »dekonstruálják« az embert (mint az irodalmi hőst a dekonosok). Hippokratész még a teljes embert (a test és lélek együttesét) gyógyította…”

A terápiának fontos szerepe van a naplók születésében. Ha nincs versre hangolva, kéznél van a napló. Egy 2005. augusztus 6-i Tőzsér-mondat: „számomra maga az élet sötétzárka, s már rég eszelős lennék, ha nem írnék.” Írja hát, sűrűn, a betegségtüneteket, az öregedés pa-

naszait, szófejtő, nyelvészkedő hajlamának dokumentumait, az író-olvasó találkozók nem mindig érdemleges részleteit is. Ami viszont egyértelműen fontos Tőzsér számára: az ún. „új mediális intézményrendszerrel" szemben a kulturális-közösségi emlékezet éltetése, gyarapítása.

Erdélyi olvasatban – mint már előző naplók kötetében (*Szent Antal disznaja*, 2008.) felfigyelhettünk rá – a kolozsvári, marosvásárhelyi, csíkszeredai élmények ugyancsak fontosak, maradandóknak bizonyultak. Tőzsérnek nem csupán Petri Tartuffe-fordítására van füle, hanem a Faludyt ünneplő s őt követni akaró kolozsvári pályakezdő költőkre is. A kalligramos csapattal 1995 tavaszán tett erdélyi utazás pedig mélyen bevésődött Tőzsér emlékezetébe. A *Milétoszi kumisz* (2004) jó tanulmányai, kritikái közül fontosnak vélem Tőzsér Árpád találkozását Lászlóffy Aladár költészetével.

Ha teljes bibliográfiai számbavételre vállalkozhatnánk a 80. évéhez érkezett pozsonyi költő és tanulmány- meg esszéíró köszöntésében, nyilván jóval több erdélyi vonatkozás kerülhetne napirendre. Nem a túlélés csodája, hanem a sokfele figyelés és az esztétikai teljesítmény parancsolja az irodalomtörténeti súlyú elismerést. Akár egy 2007. szeptemberi naplórészletet parafrazálva mondhatjuk Tőzsér Árpáddal, hogy vastag rétegben áll rajtunk az idő, de még mindig a jelenre, a most születő művekre lehet, kell figyelnünk.

Hátha abból az összekapcsoló (?) Közép-Európából is lesz egyszer valami élhető térség.

Mittel úr, Ön nyolcvanévesen is így gondolja? Így szeretné?

AZ ÓMEGÁTÓL AZ ALFÁIG

■ Miközben ezt a személyes esszét írom, a tévében megy a közvetítés az *István, a király* ünnepi előadásáról. Hallom, hogy ez a darab, amely áttörést hozott a zenés színpadi műfajnak, a rockoperának, 1983-as bemutatójával egyszersmind a rendszerváltás eszmei előfutára is volt. Elmerengek egy pillanatra, hogy ezt vajon az alkotók is így gondolták-e annak idején. Lehetett-e gondolni akkor egyáltalán ilyesmit.

A kérdés természetszerűleg retorikai, s csak mint a kritikaírás örök problémája merül fel bennem, miközben Zelei Miklós *Zoltán újratemetve* című darabja kapcsán próbálom összeszedni a gondolataimat. Eszembe jut, hogy a kritikának alighanem az az értelme, hogy mindig csak utólag lehet okos az ember. (Kritika alatt most az egyszerűség kedvéért a műről való reflektív gondolkodást értem.) Hogyan máshogyan lehetne okoskodni? Ki rendelkezhetik a jövőbe látás kétes képességével? A jeles dán kvantumfizikusnak, Niels Bohrnak tulajdonított, gyakran idézett aforizma szerint jósolni nagyon nehéz, különösen, ami a jövőt illeti.

Az írónak márpedig erre a lehetetlen, minden logika szerint teljesíthetetlen feladatra kell vállalkoznia. Különösen ha történetesen színpadi szerzőről van szó. A mű ugyanis, amelyet jelen időben létrehoz, valamikor a jövőben, a befogadás jelenidejében kell hatását kifejtse, illetve a kritikai reflektív gondolkodás még későbbi jelenidejében, gyakorlatilag egészen addig, amíg a mű „használatban van". A színpadi szerzőnek pedig még ennél is nehezebb a dolga, hiszen a hatás azonnali és direkt a színház és a nézőtér közvetlen terében. Sarkítva azt is mondhatnám, hogy a darab megírásakor nem csupán a szöveg születik meg, a színészek által elmondott dialógok, a helyzetek és a jellemek öltenek alakot, hanem a hatás megkomponálása is ekkor kezd formálódni, hogy végleges színezetét a rendezés és az előadás adja majd meg.

Mindezt csupán azért bocsátom előre, hogy érzékeltessem azt az egyenlőtlen és bizonyos szempontból unfair helyzetet, amely a mindenkori szerző és a kritikus között sajátságosan fennáll. Egyikük tudása legjavát adva formába önti a történetet, hogy a szándékolt hatást elérje, másikuk már a mű és a hatás ismeretében jut a maga megállapításaira. Előfordulhat olyan helyzet is (például ilyen különleges helyzet a mostani), amikor a kritikusnak mindenekelőtt tisztáznia kell, hogy pontosan mit tekint műnek, amelyet vizsgálata tárgyává tesz.

Esetünkben ugyanis ez korántsem magától értetődő. Először is létezik egy színdarab, *Zoltán újratemetve* címmel, műfaji önmeghatározása szerint tragigroteszk. (A szöveg a *Székelyföld* folyóiratban jelent meg 2010 novemberében.) Ennek alapján létrejött egy izgalmas előadás Vidnyánszky Attila rendezésében, a Nemzeti Színház, a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház és a Zsámbéki Színházi Bázis közös produkciójaként. Az ősbemutató helyszíne a zsámbéki műemlék rakétabázis, időpontja 2013. július 25. Egy évvel később ismét színpadra került, mégpedig a gyulai Várszínpadon, 2014. augusztus 5-én. (Az ősbemutatóhoz képest hosszabb változatban.) Ugyanebben az évben, november 17-én mutatta be

a teljes változatot a Nemzeti Színház, amely műsoron tartja az előadást. (Legutóbb a kisvárdai Várkertben adták elő, 2015. június 23-án, a Magyar Színházak XXVII. Kisvárdai Fesztiválján.) S meg kell említenünk a harmadik művet is (időrendben az elsőt), a szerző *A kettézárt falu* című dokumentumregényét, amely 2000-ben látott napvilágot a budapesti Ister Könyvkiadó gondozásában.

Ez a kötet, bár műfajában és tartalmában teljesen eltér a színműtől és az előadástól, témájában mégis kapcsolódik hozzájuk, hiszen ugyanannak a magyar ikerfalunak, Kisszelmencnek és Nagyszelmencnek a történetét dolgozza fel, amely a *Zoltán újratemetve* szituációin keresztül a színpadon megjelenik. Lényegében a dokumentumregény tekinthető a színdarab „ősforrásának". Megjelenését másfél évtizedes kutatómunka előzte meg, hiszen Zelei Miklós 1994-ben kezdte meg az anyaggyűjtést. Akkor készítette az első interjúkat az ikertelepülésen, melynek egyik része Szlovákiához, másik része Ukrajnához tartozik.

Az Ung-vidéken található a teljesen magyarok lakta község, amelyet már a középkorban is említenek írásos források. Az első világháborút lezáró békeszerződések Csehszlovákiához csatolták, majd az első bécsi döntést követően, 1938 és 1944 között ismét Magyarország területéhez tartozott. Miután Kárpátalja a Szovjetunióhoz került, szögesdróttal választották el egymástól a település két részét. Nagyszelmenc a csehszlovákiai, Kisszelmenc a szovjet oldalon próbálta átvészelni a szocializmus évtizedeit. A szovjet birodalom azóta széthullott, de a határ még mindig áll a „kettézárt falu" között, jóllehet az államok változtak.

Megrázó, felkavaró emberi sorsok rajzolódnak ki *A kettézárt falu* lapjain. Életek, amelyeket egy abszurd politikai döntés, a hatalom diktátuma pecsételt meg. És a remény, hogy ha már egyszer az akarnok önkény, a győztes arroganciája emberemlékezet óta együtt élő családokat választott el egymástól, legalább átkelő nyíljon meg a határon, hogy ne kelljen az átutazás érdekében egész napos utat megtenni északra, a legközelebbi határállomásig, majd délre a túloldalon, aztán újra vissza. Ha egyáltalán átenged a hatalom. A könyv megjelenésekor még így állt a helyzet.

A fordulópontot alighanem az Egyesült Államok kongresszusa emberjogi frakciójának ülése hozta 2004 áprilisában. Ezen meghallgatták az ügyben („situation in Szelmenc") a két település polgármestereit, valamint Szlovákia és Ukrajna washingtoni külképviseleteinek munkatársait. (Meghívást kapott a tanácskozásra a téma kutatójaként és szakértőjeként Zelei Miklós is.) Innentől kezdve felgyorsultak az események, és a kezdeményezés, amely addig holtvágányon haladt, sikerre vezetett: 2005. december 23-án gyalogos és kerékpáros kishatárátkelő nyílt Kisszelmenc és Nagyszelmenc között. A történet ugyanakkor még mindig nem jutott nyugvópontra, „részeredmény van: egy átkelő, amelyen nem is olyan könnyű átmenni" – írja Zelei Miklós *A 342-es határkő* című könyvének „epilógusában". A kötet 2006-ban látott napvilágot Ungváron, s a szerző kárpátaljai vonatkozású írásait tartalmazza. (Többek között az amerikai kongresszusi meghallgatás dokumentumait is.)

Zelei Miklós folyamatosan figyelemmel kíséri a szelmenci történéseket, számos írásban foglalkozott azóta is a témával. Nemcsak cikkek születtek a kettézárt falu kapcsán, hanem a *Zoltán újratemetve* című színdarab is, amely nem a szelmenciek mindennapos küzdelmeit dolgozza fel, hanem egy, a történelmi múltban gyökerező, fiktív alapkonfliktusból kibontakozó történetet. A 2010-ben írt dráma ihletője a sepsiszentgyörgyi születésű, mindössze negyvenkilenc esztendősen, 2008-ban elhunyt kitűnő nemzetpolitikus, Lőrincz Csaba – neki szól a mű ajánlása.

Az írói téma- és műfajválasztás mindig izgalmas kérdés, különösen az a *Zoltán újratemetve* esetében: hogyan lesz a szelmenci történetből előbb szociográfiai igényű riport, majd fikció, a dráma cselekménye. A középpontban két helyi fiatal, Kapusi Júlia és Zoltánovics Zoltán szerelme áll, amely szimbolikus erővel példázza az elszakítottság tragédiáját. Éppen az esküvőjükre készülnek ugyanis a második világháború végnapjaiban, amikor megérkeznek a Vörös Hadsereg katonái, és kihúzzák a szögesdrótot a falu főutcáján. Mostantól itt áll a határ, és halál fia, aki át meri lépni! A vőlegényt elhurcolják a Gulagra, a menyasszony pedig belehal a fájdalomba. Zoltán visszatér Kisszelmencre, szülőfalujában éli le az életét. Végakarata, hogy temessék a szerelme mellé – ha már életükben nem lehettek egymáséi, nyugodjanak békében egymás mellett a végítéletig. A hivatalnak packázásai azonban újabb és újabb akadályokat gördítenek az elhunyt kívánságát teljesíteni igyekvő rokonság elé: a hatalom felsőbb parancsa alól nincs kivétel a halálban sem. Még akkor sem, ha időközben megnyílt a határ, és a túloldalra már megérkezett a vágyott demokrácia és az Európai Unió.

Bár a cselekmény elképzelt, a szituációk drámai sűrítettségüknél fogva a történések ijesztő valóságosságát idézik fel. Mintha tényleg történhetett volna így is. Holott a darab nyilvánvalóan nem törekszik történeti hűségre, szépirodalmi fikcióként nem is törekedhet erre – ám a dráma jó esetben valóságosabb a valóságnál is. Remekül példázza ezt az esküvői

jelenet, mikor a menyasszony elrablásának játékos rítusát a szovjet katonák megérkezése és a vasfüggöny felszerelése szakítja félbe. Ami képtelenség történelmileg (hiszen a hadműveletek, Kárpátalja bekebelezése és a határ felállítása nem egyszerre következett be), a színpadon hatásos eseménysorrá áll össze, s még hitelesebbé teszi a feszült helyzetet.

A szerző láthatóan előszeretettel él ezzel az eszközzel. Hasonlóan sűrített helyzetek váltakoznak a színpadon, megbontva az események lineális időrendiségét. A jelenidejű cselekményt gyakori múltidézések szakítják meg. A megelevenedő élettörténetek mellett az időbeliség váltakozását a határőrizetet ellátó katonák komikus betétei is jelzik. Hol a schengeni zóna peremvidékén, hol pedig a vasfüggönynél járunk, ahol az Afganisztánból új állomáshelyre került lezüllött tiszt delíriumában muszlim őslakosoknak vizionálja a kárpátaljai magyarokat, és az ajándékba kapott vécéülőkével rámáztatja be Lenin portréját.

A történetek személyesek, megéltek és átéltek. A visszaemlékezésekben megannyi ismerősnek tűnő sors bontakozik ki. Az egykori kolhozista, a párttitkár, akit a színlap eloroszosított titulusa szerint pártszekretárként jelöl, a boldogulás reményében Amerikába kivándorolt rokon és a koncepciós perben elítélt római katolikus pap. A szerteágazó életutak a temetésen fonódnak egybe, amikor összefognak a közös cél érdekében, hogy megpróbálják teljesíteni Zoltán végakaratát. S közben figyeli őket a fegyveres szovjet közhatárőr, aki legszívesebben valahol máshol lenne, hiszen őt éppen úgy parancs kényszeríti feladatának teljesítésére, mint a szigorúan ellenőrzött civil lakosságot.

A drámában típuskarakterek elevenednek meg, egyikük sem tekinthető meghatározó főszereplőnek. Nincs köztük kiemelkedő jellem, amelyből következően alakulna a cselekmény menete a végkifejlet felé. Még a címszereplő és szerelmese sem tekinthető annak, mert jóllehet kettejük viszonyának ellehetetlenülése idézi elő a drámai alapkonfliktust, a bonyodalmak nem személyes döntésükből fakadnak, hanem a körülmények kényszerítő ereje folytán. Ebben az értelemben a dráma igazi, „rejtőzködő" főszereplője maga a történelem, amely minden figurának az életére döntő befolyást gyakorol, az elnyomottakéra és az elnyomókéra egyaránt, kivétel nélkül. Tényleges döntési helyzetben egyikük sincs, mindannyian a felsőbb hatalom diktátumait kénytelenek követni. Életüknek, személyes sorsuknak nem urai, hanem elszenvedői, még akkor is, ha nem kényszerítik őket, mint a tisztelendőt és Zoltánt, hanem „önszántukból" cselekszenek, mint a pártszekretár vagy a kivándorolt rokon.

Mindezt jól mutatja, hogy a színházi előadás csúcspontja nem a végkifejlet, hanem az esküvői jelenet, amikor a drámai alaphelyzet mindössze néhány percbe sűrítve megmutatkozik. Nem az ómegáig jutunk tehát, hanem az alfáig, a dolgok eredetéig. Mint a klasszikus krimiben, ahol a nyomozó a bűntett részleteit felfejtve, következtetések sorozatán keresztül jut el a tettesig és az indítékig, az okozatból érti meg az okot, a következmények alapján rekonstruálja, mi és miért történt. Ami a kettő között van, az a hogyan.

És ezzel a hogyannal kanyarodunk vissza oda, ahonnan elindultunk, a műfajiság kérdéséhez. Hogyan lesz a dokumentumregényből, a szociografikus riportból színpadra írott dráma. Hogy ami tényanyag, miként lesz szépirodalmi fikcióvá. Leegyszerűsítő megközelítés lenne, ha pusztán abban keresnénk az okot, hogy maga a valóság is lehet drámai, mint ezt a szelmenci sorsok is példázzák. Kétségtelen az is, hogy a színpadi hatás közvetlensége másként hat a nézőkre, mint az olvasott mű. Látni és megtapasztalni, még ha külső szemlélőként is, elementárisabb, felkavaróbb és megrázóbb élmény, mint az olvasás magányában értesülni.

Jóllehet a szituáció, az „írói alapanyag", a téma ugyanaz: a magyar falu, középen szétválasztva a határral, az anyaföld, amely már „idegen" államok felségterületén fekszik. Megannyi elvont fogalom, ha szavakba próbálja foglalni az ember, miközben maga a rideg valóság. S miközben megkísérlünk kikeveredni az absztrakciók sűrű hálójából, megelevenedik előttünk az elképzelt történet, Júlia és Zoltán be nem teljesedő szerelme. A jegyespár, amelyet nem a Montaguk és Capuletek vetélkedése lehetetlenít el, hanem a történelem bénító kényszere, amely erősebb bármely családi viszálykodásnál.

Ez az az eset, amikor a fiktív valóság valóságosabb a tényszerű valóságnál.

Janox

ERDÉLYI JÁNOS NYOMÁBAN

■ Az idén 200 éve született Erdélyi János ifjúkorát, egy tehetséges fiatalember csapongónak tűnő érdeklődését (énekel, hősregét ír, filozófiát tanul, jurista, nevelő, esztétikát fordít, költő, drámaíró, ügyvéd) követni legalább akkora öröm, mint tanulmányozni azt a következetes és a kortársaival folytatott nyilvános vitákon is érlelődő, egymás eredményeire építő munkát, melynek során kialakultak-tisztázódtak nálunk is a bölcsészettudományok alapfogalmai, azok a nyelvi készségek, melyek segítségével – még ugyanaz az ember – nemcsak „magyarít-hatta" az európai gondolkodás hosszú időre meghatározó rendszereit, de közzétehette magyar nyelven azokat a saját, nyelvi, esztétikai és filozófiai rendszereket is, melyek alapját a magyar nyelv és a népköltészet sajátosságainak felfedezése teremtette meg. Hiszen azután, hogy Erdélyi 25 évesen a Magyar Tudós Társaság tagja lett mint költő, hogy székfoglalóját a *Népköltészetrül* megtartotta 1842-ben, hogy közzétette népdalgyűjtésre szólító felhívását, majd fórumot kapott – 28 évesen, a *Regélő Pesti Divatlap* kiadásával megbízva, illetve a Kisfaludy Társaság tagjaként – a nyelv, a költészet, a kritika és az esztétika műveléséhez, egy másfél éves nyugat-európai tanulmányutat is beleértve, 1846-ban kiadta a *Népdalok és mondák* I. kötetét (a másodikat és a harmadikat 1847-ben, illetve '48-ban), majd a *Magyar közmondások könyvé*t 1851-ben, sárospataki filozófiaprofesszorként a magyar filozófiai gondolkodás egyik meghatározó személyisége lett.

Miközben a nép ún. felemelése politikai program és koreszme volt (a reformkoré), ezek az eszmék – *a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség* –, ahogy báró Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* (I–II. Bécs, 1851, majd Pest, 1854) című, a forradalom és vesztes szabadságharc utáni töprengéseiben olvasható, egymással csupa ellentmondásban álltak. A politika és a művelődés(politika) felől tekintett művészetekben is, pedig az előbbiek a 19. századi magyar irodalom egyik kontextusát képezték, s ezért ezt a nézőpontot mi sem hagyhatjuk el. A népköltészetről, illetve a műköltészetre és a (köz)nyelvre gyakorolt hatásáról ugyanis folyamatos vita zajlott a 19. sz. első felében, miközben folyt a küzdelem a magyar nyelv hivatalossá tételéért, és később is. A modern és racionális nemzetfogalom realizálását lehetővé tévő nyelvújítás, európai gondolat és kommunikáció, filozófia ugyanis nem szívesen foglalkozott a *mezei virágok*kal[1] – a népies műköltészet nyelvhasználatával és műformáival –, enyhe lenézést sejtetve nemcsak népköltészeti eredetük miatt, de a fennálló műfaji hierarchia szerint is, melyben a „magas" irodalmat az epika jelentette. A népköltészet (népdal, népmese, népmonda) maga is tehát alacsonyabb rendűvé vált volna, s épp a (társadalmi) demokratizálódás során, mely a „nemzet(iség)et" egyenlővé kívánta tenni az európai nemzetekkel? Szükségszerű volt ennek az ellentmondásnak a megjelenése az esztétikum és a nemzeti művelődés szemszögéből nélkülözhetetlen európai tájékozódás idején?

Erdélyi János arcképe

Kölcsey – az *Élet és Literatura*ban közölt (1826) dolgozatában (*Nemzeti hagyományok*) –, illetve Bajza alapozta meg a „népiesség esztétikáját", melyet Erdélyi nevéhez kötünk: előbbi azzal, hogy a „való nemzeti poézist" belső keletkezésű esztétikumnak nevezte, utóbbi pedig a népköltészet öntörvényű esztétikumára hívta fel a figyelmet (1828). Túl a klasszicisták és romantikusok vitáján s párhuzamosan az egyezményes[2] filozófia kibontakozásával (Szontagh Gusztáv) Erdélyi esztétikai rendszere is az önkényuralom idején állt össze. De – úgy mondhatnánk – a népköltészet bűvöletében, ettől tanulva építette azt ki – függetlenedve az akkori centralisták (szükséges) politikai és művelődéspolitikai ambícióitól. Párhuzama volt Arany János jól ismert és nagy hatású tanulmánya is: *A magyar nemzeti vers-idomról* (1856), mely szerint a népköltészet sajátosságai: a ritmus, a kompozíció az orális korból származnak, s az utóbbi (a kompozíció) a megértés és emlékezés szabályai szerint alakul, tehát

nem kronologikus, nem prózai. Arany szerint azonban a népi „magassá" fejlesztve lesz nemzeti, s ebben példaként a francia Béranger állt előtte. Erdélyi önmagában értékelte nemzeti kincsként, irodalomként a népköltészetet, s követendő például is állította kora költői elé.

Korábbi okfejtése szerint a népköltészet ugyanis tisztán az (általános) emberi felé irányul (három eszméje/témája: a hit, a szerelem, a hősiesség közös az emberiségével), tehát nem az idők szerint változó nemzeti témákhoz vagy hazaszeretethez kötődik. A népköltészetek mindegyike „összessége volt minden szellemi nyilatkozásnak, honnan vevé a nép törvényét, vallását, történeteit s erkölcstudományát".[3] Sajátosságaik a nyelvekből erednek (nyomaik a gallicizmusok, graecizmusok stb.),[4] s az éghajlattól, életmódtól függenek. A magyar népköltészet eredete is a nemzet előkorában keresendő: amikor a státusélet azonos volt a családélettel, és a természet és a műveltség elválaszthatatlan volt – tehát már nem a természeti népek életmódja szerint s még nem a nemzet keretében zajlott az élet.

A magyar népköltészet sajátságaiként a merész szókötést, a szólásmódokat, az életvonásokat nevezte meg, melyek ellentmondanak a szintaxis és grammatika szabályainak, s amiket a „képzelődés legtágabb kalandvilágainak" köszönhetünk.[5] Később, *A magyar népdalok* c. tanulmányában (1847) a nép középkorban közös kultúrájáról (a belőle kiemelkedő nemesség mint osztály természetes voltáról) írt, amit a néprajz tudománya megerősít,[6] s bővebb kifejtését adta a nyelvi sajátságoknak. Ezek közül az első a festőiség, melyből sajátos logika fakad, és ez a „logika" határozza meg a gondolkodást, a történéseket, melyek – ezek szerint – szinkretikusak. Második a plaszticitás (talán érzékiségnek mondhatjuk), amit a természeti kép, a virágnyelv biztosít (rózsa, viola, nefelejcs szavak gyakorisága és metaforikus jelentése), kiegészülve a Keletről (például: gyöngy, galamb), a kereszténységből („angyalom"), a régi vallásból örökölt elemekkel (a forrás, a fák tisztelete – példaként a sírjelet említi).[7] Majd a *Közmondásokrul* (1851) című, újabb gyűjteményéhez kapcsolt dolgozatában a jelszerűség és gondolatiság (az anyagi, testi és a szellemi, eszmei világ) folytonos eggyé olvadásáról ír. (Ezt a jelenséget szimbolizmusnak nevezi – ma metaforikusnak mondanánk.) Mindezeknek köszönhetően folytonos mozgásban vannak, élnek a mondatok.[8]

Amit a népköltészetben felfedezett, később alapja lett a művészetekről szóló, általános esztétikájának: „a művészet összekötő kapocs a külső érzékiség és a tiszta gondolat, a természet végessége és a gondolat végtelensége között."[9] Nyelvvizsgálata pedig lehetővé tette, hogy sajátos gondolkodási módokat tételezzen (például: népit). Magyar nyelvi sajátosságokat elemezve azok filozófiai-bölcsészeti jellegéről is beszélt. Példaként a „mivolta" szót említette, mely valaminek a lényege, s egyúttal ezt a lényeget az idők (a felszín, a sokszerűség és a mélység, az elvontság) egységével fejezi ki. Valaminek a mivolta tehát „az, amiben a külsőségek megszűntek önállókul mutatkozni; azaz visszatértek az alapba: a lét volttá tökélyesült, a volt: meglevő múlt".[10] Ám figyelmeztetett is: „a nemzetiség különös eszme, azaz választó, elfalazó, különítő, tehát éppen azért tagadólagos. Azonban nem lehet mindig csak különösnek maradni az egyetemes irányában: mert összeütközés esetére amannak nincs megállása imez utóbbi ellen."

Erdélyi gondolatai – valamint rendkívüli műveltsége és elkötelezettsége, nem beszélve népköltészeti gyűjteményeiről[11] – alapjai lehettek a vizuális kultúrában fél évszázaddal később, a századvégen felmerült, hasonló kérdéseknek. A nép*művészet* „felfedezése" idején azonban – tekintettel az addigra Magyarországon is kiépült vagy éppen épülő európai intézményrendszerre – már nem feltétlenül a nemzet- és a művelődéspolitika adták a paraszti tárgykultúra kontextusát, mint inkább az intézményesült művészet és a születő szaktudományok (etnográfia, antropológia), illetve az esztétika/filozófia. A népművészet mint „formanyelv"[12] felkarolásában később mégis szerepet kért magának – a már (majdnem) önálló gazdaság- és oktatáspolitika mellett – a nemzet- és művelődés- vagy kultúrpolitika is, egy alapjaiban megváltozott történelmi helyzetben, melyben – az Osztrák–Magyar Monarchiában – a magyar „nemzetiség" (és nyelv) hatalmi helyzetbe került a nemzetiségek és nyelvük felett.

A művészi előnevét egy kalotaszegi faluról választó Körösfői-Kriesch Aladár a 20. század elején a népművészet elemeit, módszereit, világ- és életszemléletét kutatta, bevezette azokat a saját és a gödöllői művésztelep vizuális művészeti gyakorlatába és életébe, s – rájuk építve – esztétikai és (egyetemes érvényű) művészetpolitikai elveket fogalmazott meg, nemzetközi tapasztalatai és – tegyük fel, hogy – a népiesség Erdélyi-féle esztétikája alapján is. Körösfőit azért emelem ki művész kortársai (például Lechner Ödön, Lesznai Anna) közül, mivel szoros kapcsolatban állt Erdélyi János családjával.

Erdélyi János Pál fia 1864-ben született, második feleségétől, Csorba Ilonától (akivel 1853-ban házasodott).[13] Négy életben maradt gyermeke közül a második fiú. Számunkra nemcsak azért fontos személyiség, mert összegyűjtötte és rendezte (18 kötetben kiadandó) apja bibliográfiáját[14] és műveit, vagy mert folytatta apja gyűjtőtevékenységét, csak nem a

Körösfői-Kriesch Aladár:
Erdélyi Jánosné Csorba Ilona arcképe

Körösfői-Kriesch Aladár:
Erdélyi Pál portréja

folklór, hanem a históriás énekek és a népművészet területéről, az utóbbit illetően elsősorban Kalotaszegről,[15] de azért is, mert ebbéli tevékenységei összefüghettek Körösfői munkásságával, akinek néhány családi portrét is köszönhetünk.

Nem derült ki az iratokból,[16] hogy honnan eredt baráti kapcsolatuk. Erdélyi Pál bölcsészhallgató volt (1882–86) akkoriban, amikor Kriesch Aladár a Mintarajziskolában tanult s szerzett rajztanári képesítést (1883), és első ismert levelét – 1885. jún. 7-én – írta hozzá. Ekkor azonban már jó barátok, hiszen közös boglári nyaralást terveztek, s Kriesch egy portrét is róla.[17] A levelekből az ifjú festő életének számos, eddig ismeretlen oldalát fedezhetjük fel, így baráti körét is, melybe beletartozhattak a Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör tagjai, akik olykor szépirodalmi matinékat tartottak,[18] sőt közülük Erdélyinek „premierje" is volt a Népszínházban 1886-ban.[19] Megismerjük Kriesch tanulmányi-festői ambícióit,[20] tartózkodási helyeit,[21] családját,[22] munkáit,[23] irodalmi és zenei kiruccanásait és kedvteléseit (Petőfi-kötetét mindig magával vitte),[24] betegségét,[25] mígnem elkészült a millenniumi kiállításra szánt nagy képével.[26] Ezzel egyidejűleg említ egy újabb, családi portrét is, Pál édesanyjának arcképét, melyet már régen felrajzolt, s Pál egyetértésétől tette függővé a megfestését.

Erdélyi János[27] második felesége, Csorba Ilona ifjúkori arcát Simonyi Antaltól ismerjük 1850-ből, aki róla és leánytestvéréről, valamint a szüleikről készített egy-egy portrét. 1895-ben halt meg, s Pál ezután rendelte a festményt a barátjától egy későbbi fotó alapján.[28] E képen fekete ruhában, kevés ékszerrel látható az özvegy, a 19. századi portréfestő hagyomány szerint, Körösfői személyiségre érzékeny stílusában, mely megfelelt Erdélyi János esztétikájának is: „minden tárgynak a lényegét keressük, láttatni akarjuk", ami az arcképeken a belső tulajdonságok megjelenítésére vonatko-zott.[29] Feltételezhető, hogy Kriesch – fénykép alapján – Erdélyi Jánosról is készített rajzot.[30] Erdélyi Pálról viszont elkészült az a rajz, melyet 1885-ös levelében így említett Kriesch Aladár:[31] „Addig is ápold bajuszodat, hogy a majd együttlétünk alatt általam te rólad elkészített arckép minél hatásosabb lehessen!"[32] Igaz, a találkozóból akkor nem lett semmi. Gödöllőn azonban, ahol Kriesch rendszeresen tartózkodott az egészsége érdekében,[33] Pál meglátogatta, s – az Erdélyi család hagyománya szerint – ennek emlékét őrzi egy akvarell is.[34]

Körösfői-Kriesch Aladár: Gödöllői udvaron (Erdélyi Pál)

Körösfői-Kriesch Aladár: Erdélyi Pálné Bibó Vilma

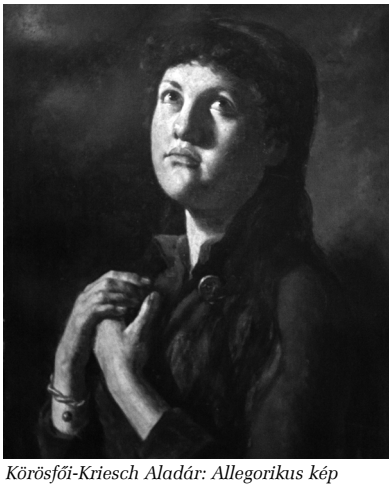

Körösfői-Kriesch Aladár: Allegorikus kép

Körösfői-Kriesch Aladár:A marosvásárhelyi kultúrpalota előcsarnokának díszítőfestése, 1912 (részlet)

Pál első házasságai szomorú véget értek: második felesége, Bibó Vilma[35] is korán, 1905-ben meghalt. Kriesch, együttérző levele[36] után, befejezte a portréját, melyet még az életében megkezdett, s fotókat kért hozzá. Érthetővé válik a kérése, hogy ti. „gyakran sokkal alkalmasabb a festésre a legegyszerűbb amateur-felvétel", mint a retusált fényképek, melyeken „egy őszinte formát is bajos lenne megtalálni".[37] Hiszen Kriesch nem szokványos, de nagyon is élő arcot festett, áttetszően vékony festékkel, zöld háttér elé, a barátjának, melyet végül Szász Károlyon keresztül küldött el Kolozsvárra 1907-ben.[38] Csupán a nő mellére tűzött virág halottias a képen.[39]

Kriesch Aladár messzire jutott festészetében attól a fiatalkori, romantikus-allegorikus képtípustól, melynek egy példányával valaha megajándékozhatta a barátját.[40] Nagy, közületi megbízásokat kapott,[41] amint Erdélyi Pál is a Nemzeti Múzeum könyvtárosából (1886–1900) a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója lett (Erdély Romániához csatolásáig). Közben együtt tervezték a kolozsvári könyvtár ex librisét,[42] és a már Körösfői előnevet használó festő a könyvtáros baráttól újabb és újabb előképeket kért marosvásárhelyi falképeihez: Bethlen Gáborról, Petelei Istvánról, Tinódi Lantos Sebestyénről.[43] Őket szerepeltette a kultúrpalota *Hódolat Hungáriának* című homlokzati mozaikján: Tinódit a trónoló Hungáriához jobbról, Kolozsvár címere mellett vonuló csoportban a lantjával, a fejedelmet a bal oldali, Marosvásárhely címere előtt érkező csoport elöljárójaként, a marosvásárhelyi költőt, Peteleit pedig a nézőnek háttal álló, a költőhöz forduló nőalak (Múzsa?) mellett.[44] Közben kifundáltak egy lehetséges megrendelést a kolozsvári könyvtárba is, két 14 m^2-es freskóra,[45] emellett Erdélyi 24 portrészobrot, illetve domborművet is el akart ott helyezni.[46] Majovszky Pálon keresztül az államtitkárhoz, Klebelsberg Kunóhoz kerültek a lényegében a marosvásárhelyi témákat előlegező freskóvázlatok (*Bethlen Gábor tudósai körében*, *Az egyetem felavatása Ő felsége I. Ferencz József képviselője által*),[47] aki elfogadta őket a könyvtár díszterme számára.[48] Feltehetően mire a hivatalos felterjesztés elkészült, a világháború kitörése miatt nem kerülhetett sor arra, hogy a festő „ismét kolozsvári lakos" lehessen.[49]

Pedig – rokonai, az Abt[50] és az Újvárossy családok révén is – gyerekkora óta kötődött a városhoz, ahol 1890-ben, majd 1895-ben már kiállításon is szerepelt (legutóbb 1913-ban), s otthon érezte magát az építész Pákei Lajos vendégszerető házában is.[51] Még inkább Kolozsvár környékén, amiről Kós Károly írt: „Esztendőről esztendőre nyáron, avagy ősszel, de havas télen is néha, csak megérkezett a szürke, bozontos fejű ember Körösfőn, avagy Mákón. Ösmerték már az emberek, a régi, ismerős házak készen várták a vendéget: »Megjött a Kriesch Úr!« Aztán néhány hétig hol itt, hol ott bukkant fel: benn a falukon, kinn a földeken, a köves hegyoldalokon, a ritkuló erdők mélyén. Kaputos embert

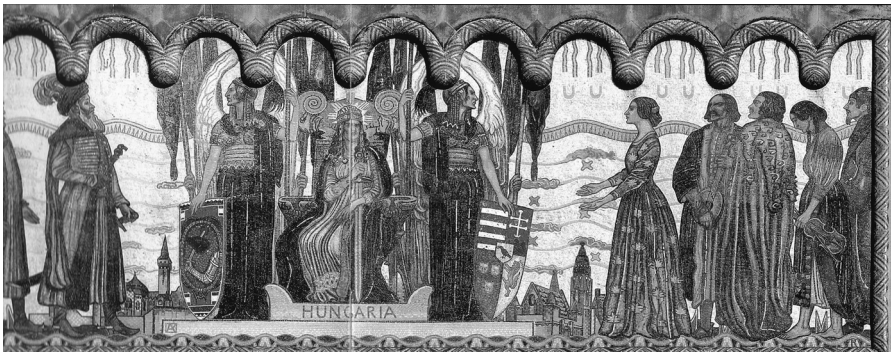

Körösfői-Kriesch Aladár: Hódolat Hungáriának.
Mozaik a marosvásárhelyi kultúrpalota homlokzatán, 1913

nem keresett meg, a papok, tanítók, birtokos úrnak nem is tudtak róla; de a pendelyes parasztgyerekek ösmerték mind Kriesch Aladárt."[52] Megigézte a táj, a falvak élete, szépsége és kultúrája. Úgy lehetett a népművészettel, mint egykor Erdélyi János a népköltészettel. Esztétikát és világnézetet épített rá. Ezért írhatta Pálnak: „De megsiratnám azt a szép varrottas-gyűjteményedet, ha ismét szélnek eresztenéd!"[53]

Erdélyi Pál ugyanis egy 1915-ös levelében írta:[54] összeszedett 1500 kalotaszegi varrottast, s e művészet monográfiáját meg akarta írni, de nem maradt rá ideje: „nemcsak az egyes munkanemeket, hanem az egyes motívumokat, azok felhasználását, csoportosítását stb. mutató darabokat is vásároltam, gyűjtöttem. Terv szerint és gondos válogatással jártam el s nyugodtan mondhatom, hogy ilyen szisztematikus és ennyire gazdag anyag magán kézben nincs, közgyűjteményben is alig van." Még az évben elkészítette a leltárt 704 db jó állapotú, tiszta darabról, melyeket Radisics Jenőnek, az Iparművészeti Múzeum igazgatójának küldött el,[55] igaz, aggodalommal a leendő megbecsülése felől, mivel az anyag „konzervatív" (kevésbé hivalkodó, talán régi), de épp ezért „kiváló figyelmet érdemel".[56] Érdemes a kimutatását felidézni, mert a hímzéstípus (155 keresztszemes, 60 írásos, 2 torockói [párnahaj], 3 áttört, 67 fehér hímzés és 7 vegyes) mellett a minta nyilván funkció szerint megkülönböztethető kompozíciójára/struktúrájára is utal: 16 egész törülköző, 9 rúdravaló, 30 nászkendő, 2 hamvas, 4 kenyértakaró, 23 egész párna, 128 lepedőszél, 72 derékalj-héj, 50 terítő, 24 lepedő, 20 nászlepedő, 32 ágyfőtülvaló volt a ládákban.[57] Sajnos az anyag átvételének nincs nyoma az Iparművészeti Múzeumban.[58]

Pál már korábban figyelemmel kísérte a kalotaszegi népművészettel néprajzosként foglalkozó Jankó János tevékenységét,[59] s ez éppen a népművészet minisztériumi felkarolójához, K. Lippich Elekhez írt leveleiből derül ki,[60] akinek – talán eladásra – 34 varrottast is küldött 1903-ban,[61] feltehetően azután, hogy Lippich, Kriesch és mások 1903-ban Kalotaszegre látogattak.[62] Itt járt Bátky Zsigmond is, a Néprajzi Múzeum későbbi igazgatója 1899-ben Jankóval, majd egyedül 1900-ban, terepmunkán, s Kalotaszegen halt meg váratlanul Jankó János 1902-ben. Halála talán összefüggésbe hozható a következő évre szervezett úttal, mely viszont egy hosszú távú, *A magyar nép művészete* című könyvsorozatban megvalósuló program első állomása volt.[63] Jankót Kriesch is nagyra becsülte, hiszen első, népművészetről szóló, programadó írásában mindkét néprajzosra hivatkozott.[64] Kriesch művészként nyilatkozott a régió kultúrájáról, melyben a parasztművészetet és szoros összefüggését az élettel példaként állította a „magas művészet" és az ún. művészeti élet elé. Ezért fogalmazta meg egy országos gyűjtés tervét és a népművészet népszerűsítését is.[65] Jankó korai halála Erdélyi Pált másfajta gondolatokra indította: „örökségét" a Néprajzi Múzeum önállósításában,[66] a Néprajzi Társaság és a tudomány fellendítésében jelölte meg Lippichnek, aki akkor már minisztériumi osztálytanácsos volt.[67] (Kettejük illetve hármójuk ismeretsége fiatalkorukból eredeztethető, talán az egyetemközi olvasókörhöz köthető, hiszen Lippich – épp 1902-ben - költőként is fellépett, *Költeményei*nek egyik illusztrátora Kriesch Aladár.[68]) Kolozsvári pályáján azonban Erdélyi fő törekvése a könyvtár felvirágoztatása volt, beleértve az Erdélyi Múzeum Egylet 5 osztályának és 5 gyűjteményének, folyóiratának felkarolását is, mert mindeddig kormánytámogatás nélkül dolgoztak.[69] A szobájában lévő egyleti képtárat is gyarapítani akarta, később új könyvtárat építtetett új berendezéssel (mintája a Zeneakadémia volt), majd az olvasóterem „művészi kiképzését" tervezte.[70] (Az új, 3 emeletes és korszerű [vasbeton] saroképület,

az Egyetemi és Múzeumi Könyvtár 1906 és 1909 között épült meg, a Zeneakadémia építészei, Korb Flóris és Giergl Kálmán tervei szerint.)

Kriesch Aladár éppúgy művészetnek tekintette a népművészetet, mint valaha Erdélyi János irodalomnak a népköltészetet. Kriesch Aladár ebben – jó 60 év múltán – már támaszkodhatott a bécsi művészettörténeti iskola új, nép*művészet*-fogalmára (1876) a megelőző háziipar helyett, mely a művészet szó jelentését még nem tartalmazta. Nálunk Huszka József gyűjtött először az 1880-as években e művészeti érték jegyében, s Jankó János tekintette – néprajzosként – az *ős*művészet részének a népművészetet. Művészetként való megnevezésének elterjedésére jellemző, hogy 1900-ra már megszülethetett (Éber Lászlótól) az a vélemény, hogy a néprajz mint tudomány lényegében a művészettörténet része. (Mások – Semayer Vilibáld, a néprajzi gyűjtemény új igazgatója az új tudomány, az antropológia részeként képzelték el.) Bátky Zsigmond, akin keresztül Erdélyi Pál később gyűjteménye egy újabb részét eladta a Néprajzi Múzeumnak, parasztművészetnek nevezte – figyelembe véve születésének körülményeit – 1904-ben.[71] Ugyanakkor épp a parasztság gazdasági felkarolása érdekében létrehívott szövetkezeteket nevezték el háziiparinak, tekintettel az ipar szó időközbeni jelentésmódosulására (házi szorgalomból, ill. céhes iparból [sorozat]termelésnek). Azaz a bécsi iskola feltételezése értelmében a civilizációs folyamatok felgyorsulása előtti időben, az emberiség általános tulajdonságaként felfogott művészi tevékenység a népművészet[72] (vö. Erdélyi János feltételezését a népköltészet eredetéről). Az új társadalmi-gazdasági-politikai helyzet azonban új megnevezést kívánt, s ez az éppen születő „iparművészet" is lehetett (volna): az 1873-as bécsi világkiállítás magyar népművészeti anyaga így lett a leendő Iparművészeti Múzeum alapja, s Pulszky Károly is – ugyan nem a címében, de – e fogalmat használva írta meg később a katalógusát.[73]

Kriesch, Erdélyi, Lippich tehát „a *civilizációs folyamatok felgyorsulása előtti*" állapotokat találtak Kalotaszegen. A kapitalizmusellenességét és a „magas" művészet piaci, akadémiai, kiállításra termelő, pályázatoktól (azaz versenytől) függő elkorcsosulásait a következő évben – bizonyára a Kalotaszegen tapasztaltak hatására is – kifejtő Kriesch Aladár[74] „ragyogó tény"-nek nevezte Kalotaszeg művészetét,[75] mely valóban egyike volt a „hagyományőrző" (másként: elmaradott) szigeteknek Magyarországon. Többek között épp azon társadalmi állapotok miatt, melyek „*élettől duzzadó* – mert annak minden nyilvánúlását átható – művészetet eredményeztek",[76] s amelyekről a következő évek – programként tőle származó, de Malonyay Dezső által kivitelezett – könyvsorozatába annyi rajzot és akvarellt készített, számtalanszor megfogalmazva szóban is az élet(körülmények)kel összefüggésben, az „élethez való öröm" nyomán születő művészet valóságát.[77] Erdélyi János maga is az életmódban látta a népköltészet egyik forrását, de arról még nem elmélkedett, amiről Kriesch Aladár igen, aki az életkörülményeket „öntudatosabb alakban" visszaállítani gondolta.[78] (Erdélyi János korában még csak épp megkezdődött a társadalom szétszakadása paraszti-falusi és városi-ipari életre és kultúrára.) Viszont Erdélyinek a formával kapcsolatos megállapítása visszatér Kriesch tapasztalatában: az élet és a forma összefügg (különben eszmei, azaz modoros lesz a művészet) – vallotta Erdélyi is, Henszlmann Imre gondolataira hivatkozva,[79] s Kriesch az élet formai megnyilatkozásának tekintette a művészetet. Nem kevésbé fontos, hogy a népművészet nemzethez kötésének kérdését (hogy ti. egy motívum *magyar eredetű-e vagy sem*) másodlagosnak tartotta, s *nyelv*i példával élt: „egy nép nyelve is nem táplálkozik-e az őt körülvevő népek nyelveiből? S azért mégis mindent saját törvényei szerint átformál. S vajjon egy nép művészete nem azonos-e a nép nyelvével, csak hogy éppen más *anyagon keresztűl beszél s közvetíti fogalmait s érzéseit*? S vajjon nem az-e egy nép művészetében a stílus, ami nyelvében az élő, szó és mondatkonstruáló törvény? Vagyis az az eleven erő, amely által minden kívülről jövő megnyilatkozást a maga képére, felfogására alakít át?"[80] Erdélyi János a nyelvről elmélkedve s azt „közlekedési" azaz kommunikációs eszköznek tartva egykor a fogalmi-értelmi-általános és az érzéki-érzelmi (test, hús, vér)-egyéni jelleg együttesét emelte ki, népenként – a temperamentumból fakadóan – más és más grammatikát, szavakat tételezve s kiemelve, hogy a „széphangzat, kifejezés, erő a nyelv gráciái".[81] (Természetes volt, hogy – költő lévén – a költői nyelv szempontjából a hangzást kiemelte, s kitért a hangnyelvre és tagnyelvre is, azaz a költészet énekkel, tánccal való összefüggéseire, hivatkozva a népköltészetre. „Tagnyelvben az a tánc és mimika, mi hangnyelvben a poézis, a szónoklat.") Csak a vizualitás hiányzott a rendszeréből, de nem sokkal utóbb már a díszítő (ornamentális) művészetet is nyelvként képzelték el (O. Jones: *Grammar of Ornament*, 1856), s Kriesch Aladár festőként és iparművészként elsősorban az ornamentális nyelvet vette át a népművészettől, s komponálta együvé egyetemesen ismert és saját ornamentális motívumokkal. Az „ornamentális formakincs – írta – egyike az emberiség legősibb birtokainak".[82] „Tanulni a népet, az életet, beállni a tengerbe […] ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége" – mondta

Erdélyi,[83] s Kriesch a népművészetről: „néhány főbenjáró, művészi elvnek jelenleg legharmónikusabb, legtisztább tipusa, képviselője, hirdetője”.[84]

Mik lehettek a művészet és népművészet közös vonásai a 20. század elején, melyeket nyelvi elemként képzelhetünk el? Gyaníthatjuk, hogy közvetlenül nem feleltethetők meg a népköltészet – költészet elemeivel, viszont a segítségükkel visszautalhatunk Erdélyi János néhány fontos megállapítására: a népköltészet életszerűségére, a képzelet jelentőségére és a plasztikusságra, a szimbolizációs hajlamra, melyek Körösfői dolgozataiban szimbólum-értékként jelennek meg (mely a belső világot az örökkévalósággal kapcsolja össze);[85] illetve melyek az anyagszerűségben, a díszítésben (képzeletben) és a lokalitásban, a közös világban, a(z élet)ritmusban érvényesülnek.[86] Árnyalják a nyelv kifejező képességét a népművészet „teli, viruló színei”, melyek egyúttal „minden élő, igaz művészet” ismertetőjelei,[87] a tiszta szerkezet, a vonalak „gazdag” harmóniája, a variációk sokasága, használati tárgyaknál a testhez (funkcióhoz) való alkalmazkodás;[88] és esetleg még mindezek összefüggése a költői és zenei „hangnyelvvel”, a „tagnyelvvel”, azaz olyan, a természeti népekéhez hasonló, organikus-szinkretikus „kompozíciók”,[89] melyek Kriesch Aladár korának Gesamtkunstwerk-gondolatával egyezve az új, mesterséges környezetben is megtartják az élet/élettér és a művészetek összefüggését. Amit, kicsiben és a gyakorlatban, Kriesch Aladár a gödöllői művésztelep működésében – szociális szempontból is mintatelepként – megvalósított.[90] Nagyban pedig falképeivel demonstrálta a művészetek összefüggéseit a Zeneakadémián, a Színművészeti Akadémia dísztermében (ez nem látható), a marosvásárhelyi kultúrpalota előcsarnokában,[91] mely maga otthona lehetett minden művészetnek.

„Ha veszni indul annak (ti a művészetnek) valamelyik előbbi formája (például a népművészet), akármilyen küzdelem és erőfeszítés árán, de (az élet) teremt magának újabb, a jelennek megfelelőbb formát.” (Kiegészítések tőlem.) Ha ezért a géppel szövetkezik a művész – lásd ipari forma –, akkor úgy.[92] Ám a képzőművészettel nehezebb a helyzet. A „közös” középkor után megjelenő individuális és „magas” művészetek, valamint a népművészet viszonya már egy másik beszélgetés tárgya lehetne.

Keserü Katalin

■ JEGYZETEK

1. Például Kisfaludy dalait és románcait (azaz műköltészeti alkotásokat) minősítettek így. S. Varga Pál: *A népies fogalma Toldy Ferencnél és Arany Jánosnál.* In: *„De mi a népiesség…”* Szerk. Sallai Éva. Kölcsey Intézet, Bp., 2005. 327.
2. Mester Béla: *A magyar filozófia tere és nyelve.* In: *Szontagh Gusztáv és a magyar filozófia fogalmai* http://zeus.phil-inst.hu/recepcio/htm/202_belso.htm; Perecz László: *„Nemzeti kultúra”: nyitott vagy zárt? Szontagh Gusztáv és Palágyi Menyhért a magyar „nemzeti filozófiáról”.* http://beszelo.c3.hu/05/0607/23perecz.htm
3. Erdélyi János: *Népköltészetről.* In: *Edélyi János válogatott művei.* Szerk. T. Erdélyi Ilona. Szépirodalmi, Bp., 1986. 48. Később az *Aesthetikai előtanulmányok II* hasonlóan nyilatkozik: Új Magyar Múzeum 1854. IV. évf. 2. k. 179, ill. *A hazai bölcsészet jelene.* Sárospatak, 1857. 44–45.
4. *Edélyi János válogatott művei,* i.m. 53. A népdalgyűjtő Herder gondolkozott a nyelvben rejlő potenciálról, de a 18. század végén az angol népköltészet-kutatás is jelentős. S.Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai.* Balassi, Bp., 2005.
5. *Edélyi János válogatott művei* i.m. 53.
6. Kósa László: *Néphagyományunk évszázadai.* Magvető, Bp., 1976.
7. *Edélyi János válogatott művei,* i.m. 69–120.
8. Uo. 122–157.
9. Erdélyi János: *Aesthetikai előtanulmányok.* i.m., hasonlóan: *Szépészeti alapvonalak.* In: *Válogatott esztétikai tanulmányok.* Bp. 1953. 58.: „A művészet a legmagasabbat is mindig érzékileg adja elénk, s ezáltal közelebb hozza, mint tüneményt, az érzelem felfogásához.”
10. Erdélyi János: *A hazai bölcsészet jelene.* i.m. 27–29, 34–36.
11. Továbbiak még: *Magyar népmesék.* 1855.
12. Lechner Ödön kifejezését (1906) a költői nyelvtől való megkülönböztetésül használom.
13. Családi emlékezet szerint a kor ünnepelt zeneszerzője, Doppler Ferenc az *Ilka* című csárdást neki ajánlotta.
14. OSZK Kézirattár Analekta 10.056/1–2. Erdélyi Pál: *Erdélyi János műveinek bibliográfiája.*
15. Gyűjteményének néhány darabját a család őrzi.
16. Az OSZK és az Erdélyi család tulajdonában. Életadataik alapján feltételezhető lenne, hogy – mivel Erdélyi Pál 4 éves volt, amikor apját elveszítette, iskoláit már nem Sárospatakon végezte – a budai II kerületi főgimnázium tanulójaként (1878–82) találkozott a nála pár hónappal idősebb Kriesch Aladárral, aki azonban a pesti Mintagimnáziumba járt, ahol 1880-ban érettségizett.
17. Körösfői-Kriesch Aladár levelei Erdélyi Pálhoz (magántulajdon): 1885. jún. 7-én Gödöllőről
18. Ifj. Szász Károly, az egyik matiné egyik rendezője (erről egy meghívó 1886. jan. 31-re) Erdélyi Pállal együtt például meglátogatta Krieschet Bogláron.
19. 1887. febr. 1-jei levél. Nem sikerült kideríteni, mi volt ez.

20. 1885. szept. 3-i levél: várja Benczúr érkezését, akinek a mesteriskolájában szeretne dolgozni; Münchenből 1889. nov. 22-én: Liezen-Mayer tanítványa az Akadémián, akinek Malschuléjában a 7 diák közt 3 magyar van, rajta kívül „Abt Sanyi", „Szabó Laczi" - egyébként pedig Münchenben épp Székely Árpád (mesterének, Székely Bertalannak fia és az ő barátja) is ott. 1890. febr. 25. Velencéből: műterméről, 1895. okt. 13.: Diódon dolgozik.
21. Ez 1885-ben – a nyarat leszámítva – Gödöllő (talán a Dénes említette Szontágh családnál, Dénes Jenő: *Körösfői-Kriesch Aladár.* Bp., 1939. 19.), 1886 nyarán Kolozsvár (talán nagybátyjánál, Abt Antalnál), 1887 elején ismét Kolozsvár, a nyáron Szántód, 1888 tavasza Firenze, majd Szántód, 1889 őszén München, 1890 tavaszán Velence, 1892 nyara ismét Gödöllő, 1895 ősze Diód.
22. Mukinak nevezett öccse, János együtt vívott Erdélyi Pállal (1887. febr. 1.).
23. 1886. Kolozsvár: 3 arcképről (köztük lehet Abt Antal professzor, a nagybátyja kétszer is megfestett portréja – erről Murádin Jenő: *Körösfői-Kriesch Aladár:„Engem Kolozsvárhoz annyi személyes, drága szál fűz..."* In: Uő: *Függőhidak.* ARTprinter, Sepsiszentgyörgy, 2013. 358–371.), egy homokos talyigáról, ill. „II Rákóczy György a (törökkel való) fenesi csatában sulyosan megsebesíttetvén, katonái által az ütközetből kimentetik (1680)" című képéről, Erdélyi Pál elbeszélései illusztrációinak tervéről; 1887. júl. 20. Szántód: genre-alakok, tájrészletek, állattanulmányok (ló, ökör, borjú, birka, kutya, liba, réce, tyúk, kakas, csirke); Szántód, 1888, júl. 30.: aratás-tanulmány.
24. 1887. febr. 1.: versei „megkopasztott, szárnyaszegett reményekről, kaszás halálokról, majd meg messze kéklő tengerekről, derengő hajnalcsillagokról s más effélékről". Petőfi-kötetről München, 1889. nov. 22., ugyanitt pianinón kísért nótázásokról, 1892. aug. 8.: egy Szabó nevű emberről (talán az 1890-ben elhunyt kolozsvári tanárról és rektorról, Szabó Károlyról van szó, akinek portréjára megrendelést kapott) gyűjtött adatai megjelentek a (Magyar Könyv?) Szemlében 1890-ben.
25. Gerincbetegségéről és szembajáról: 1887. febr. 1.
26. Levél Bp-ről 1896. ápr. 11. A rövidebb nevén *Tordai országgyűlés* című hatalmas festmény a tordai múzeumban.
27. Az ő és első felesége, Vachott Kornélia portréját Barabás Miklós festette. Mgtul.
28. A képek és fotók: mgtul. A kései fotó Goszleth István felvétele. A festmény: o.v. jjf KA 97, 71 x 53 cm
29. A portrét végül párizsi útjáról hazatérve fejezte be Kriesch Aladár a budapesti műtermében. 1897. febr. 18-i levél. Az idézet: Erdélyi János: *Egyéni és eszményi* (1847). In: Uő: *Filozófiai és esztétikai írások.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 582.
30. Egy 1900-as elképzelésük (Buda-örs, 1900. júl. 11.) szerint Erdélyi Jánosról szándékoztak sokszorosított szobrot készíttetni a Zsolnay-gyárban, „fémzománczu eozinből". Kész szoborról a család nem tud.
31. Cer.p. jjl Kriesch Aladár, 190 x 205 mm. Mgtul.
32. Levél 1885. jún. 7-én
33. Levél 1892. aug. 8.: két fürdőről is szól (Erzsébet, Gizella). Kriesch egy ízben az erdészeti hivatalnoknál szállt meg, hogy kiránduljon, fürdőzzön.
34. *Gödöllői kocsma* címmel (Talán Hailigeré?) akv. p. 38 x 48 cm. Mgtul.
35. Az ifjúkori közös barát, ifj.Szász Károly (a ref. püspök fiának) sógornője.
36. Kelt Gödöllőn, 1905. ápr. 5.
37. Gödöllő, 1905. ápr. 16. A felhasznált fotót Schmidt Ede készítette Bp-en. Mgtul.
38. Levelek: Gödöllő, 1906. febr. 29., szept. 21., 1907. febr. 7., ápr. 18.
39. Temp. v. j.j.f. KA 907. 49,8 x 51,8 cm. Mgtul.
40. 0. karton, Jjf 85. 66,5 x 48,3 cm. Hátoldalán: Ezen mázolmányt szerényen ajánlja néked a pictor! Mgtul.
41. Bp. 1907. júl. 15. a Zeneakadémiáról, 1911-től a marosvásárhelyi kultúrpalota munkálatairól ír.
42. Bp. 1907. júl. 15. Megvalósulásáról nem tudunk.
43. *A magyar kultúra apoteózisa* címmel is emlegetett homlokzati mozaikhoz kellhettek, ami módosíthatja az eddigi azonosításokat, ikonográfiát (Várallyay Réka: *A Kultúrpalota építészettörténete.* In: Oniga Erika (szerk.): *A marosvásárhelyi kultúrpalota*. Marosvásárhely, 2013. Maros Megyei Múzeum, Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány,35–37.): Bethlen Gábor mögött a második alak így esetleg Petelei István költő, míg a jobb oldali csoport lantos figurája Tinódi. A levelek: Gödöllő, 1911. dec. 28., Odvos, 1911. nov. 27., Erdélyi válaszleveleit nem ismerjük.
44. Az eddigi feltételezés szerint e helyen Bolyai János matematikus lenne látható.
45. Levél 1912. okt. 16.
46. Gödöllő, 1913. jan. 8., febr. 8., márc. 17.
47. Az előbbi témát a marosvásárhelyi kultúrpalotában Róth Miksa színes ablaka jeleníti meg, míg az utóbbival rokon – és nyilvánvalóan előírt – téma a Körösfői tervezte bronz dombormű: *Ferenc József koronázása* (a marosvásárhelyi előcsarnokban), 1913.
48. Gödöllő, 1914. jún. 13, 27. A vázlatok nem ismeretesek.
49. Zebegény, 1914. júl. 4.
50. Dénes: i.m.; Murádin: i.m.
51. Murádin Jenő: *Kolozsvár képzőművészete*. ARTprinter, Sepsiszentgyörgy,2011. 63, 64, 113, 122, 96.
52. Kós Károly: *Körösfői-Kriesch Aladár*. Napkelet, 1920. I. évf. 5. sz. 273–277. Idézi Murádin: i.m. (2013)
53. Levél Gödöllő, 914. máj. 7.
54. Benczúr Gyulánéhoz 1915. márc. 10. OSZK Kézirattár Levelestár 1955.81.
55. Benczúr Gyulánéhoz 1915. V. 13-án, VII. 14-én, uo.
56. Benczúr Gyulánéhoz 1915. júl. 25-én, uo.
57. Erdélyi Pál levele Benczúr Gyulánénak 1915. V. 13. OSZK.

58. Radisics megkapta a küldeményt, erről Erdélyi Pál Benczúr Gyulánénak, Kolozsvár, 1915. XI. 14-én: „Radisics csak annyit írt, hogy a ládák oda megérkeztek s az átvételről később fog tudósítani." (OSZK) Az Iparművészeti Múzeum 1915-ös iktatókönyvében viszont csak a levelezésnek van nyoma (köszönöm Horváth Hilda szíves segítségét): 1915/176: 1915. június 1. Hímzés-gyűjteményről, Hivatalos megkeresés, levél Erdélyi Pál igazgatónak, Kolozsvár; 1915/187: 1915. június 4. Erdélyi Pál levele, hímzésgyűjteményről, Hivatalos válaszlevél Erdélyi Pál igazgatónak, Kolozsvár – 1915. június 15.; 1915/267: 1915. augusztus 7. Erdélyi Pál levele, kalotaszegi hímzésgyűjteményről, Hivatalos válaszlevél Erdélyi Pál igazgatónak, Kolozsvár – 1915. augusztus 14.
59. Levele Schönherr Gyulához Bp-ről, 1899. ápr. 26. OSZK Levelestár, Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe.* Néprajzi tanulmány. Bp., 1892; *A kalotaszegi és erdélyi magyarságról.* Kvár, 1893.
60. OSZK Levelestár, 18 db. Az 1900. szept. 16-án kelt levél címzettje Kadocsa (sic!) Lippich Elek, de ez nem elírás, hiszen régi jó barátok voltak (első ismert levele hozzá 1888. szept. 28-án kelt: Lexinek nevezi a minisztériumi fogalmazót).
61. Erdélyi Pál levele 1903. nov. 21-én Lippich Eleknek, Palya aláírással.
62. Annak nincs nyoma, hogy ebben Erdélyinek szerepe lett volna.
63. Szerk. Malonyay Dezső. 5 kötet. Franklin-Társulat, Bp., 1907–1922.
64. Kriesch Aladár: *Mit jelent hát a kalotaszegi művészet?* Magyar Iparművészet VI. évf. 1. sz. 1903. 250–256
65. G. Merva Mária: *Apostolkodás a népművészet körül. A gödöllőiek népművészeti kultúrmissziója írásaik tükrében.* In: Őriné Nagy Cecília (szerk.): *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*. Városi Múzeum, Gödöllő, 2006. 146–147.
66. Keserü Katalin: *A budapesti Néprajzi Múzeum építészeti tervei és a gödöllőiek.* Uo. 136–144.
67. Erdélyi Pál levele Lippichhez 1902. aug. 1.
68. Kriesch Aladártól az első, Lippichhez írt levél kelt: Róma 1891. január 8. (OSZK)
69. Erdélyi Pál levele Lippichhez 1900. XII. 30. Később, 1917. IV 4-én írja: Lippich volt az egyetlen, aki az erdélyiekkel egyáltalán törődött!
70. Erdélyi Pál levele Lippichhez 1907. jún. 23., ill. 1913. jan. 22. Murádin Jenő: *Kolozsvár képzőművészete.* i.m. nem említi Erdélyi Pál szerepét a képtár megújulásában. Erdélyi és Körösfői művészeti tervei nem valósultak meg.
71. Fejős Zoltán: *A „népművészet" a 19–20. század fordulóján – kutatás- és fogalomtörténeti jegyzetek.* Őriné i.m. 117–127. 1927-ben Erdélyi 420 darab tárgyat – kb. 95 %-ban kalotaszegit, de torockóit és más erdélyi tájegységből származót is – eladott a Néprajzi Múzeumnak. Köszönöm Lackner Mónika és Tasnádi Zsuzsa szíves tájékoztatását, segítségét.
72. Keményfi Róbert: *Egyedi vagy sorozat? Körösfői-Kriesch Aladár leveleiben megfogalmazott elképzelései a művésztelep céljairól.* Uo. 79–95.
73. *A magyar háziipar díszítményei* (1879, több nyelven). A „népi iparművészet" jelzett szóalak jóval később került bevezetésre, már ismét más civilizációs helyzetben. Érvényességének megvitatása szakmai feladat lenne.
74. *A modern művészet apokalipszise*. Magyar Iparművészet 7. évf. 1904/I, II.
75. Kriesch: i.m. (Mit jelent hát a kalotaszegi művészet?) 253.
76. Uo. 252.
77. Körösfői Kriesch Aladár: *Művészi program.* Magyar Iparművészet XII. évf. 1909.
78. Kriesch: i.m. (1903) 252, hasonló értelemben: Körösfői K. Aladár: *A népművészetről.* Magyar Iparművészet XVI. évf. 1913. 354.
79. Erdélyi János: *Egyéni és eszményi* (1847). In: Uő: *Filozófiai és esztétikai írások.* i.m. 587.
80. Kriesch:i.m. (1903) 253.
81. Erdélyi János: *Nyelvfilozófiai töredékek.* 1838–1839. In: Erdélyi: *Filozófiai és esztétikai írások.* i.m. 549–554.
82. Körösfői Aladár: *Egy kis visszapillantás.* Magyar Iparművészet XVII. évf. 1914. 463.
83. Erdélyi János: *Népköltészetről* (1842–1843). i.m. 59.
84. Körösfői K. Aladár: *A népművészetről.* i.m. 351.
85. Körösfői Aladár: *Gallén-Kalela Axeli művészetéről – vagy: a nagy passszióról és az ősi szimbolumok jelentőségéről.* Művészet VII. évf. 3. sz. 1908. 190–193.
86. Körösfői K. Aladár: i.m. (1913)
87. Gondoljunk a Nyolcak vagy a francia Vadak hagyományokra kevéssé hivatkozó festészetére.
88. Kriesch Aladár: *Mit jelent hát…?* i.m. 254.
89. Erdélyi János nevezte organikusnak a nyelvek összefüggését: *Egyéni és eszményi.* i.m. 580.
90. Gellér Katalin – Keserü Katalin: *A gödöllői művésztelep*. Corvina, Bp., 1987.
91. Keserü Katalin: *A Kultúrpalota reprezentatív helyiségei.* In: Oniga Erika (szerk.): i.m. 49–56.
92. Körösfői K. Aladár: i.m. (1913) 354.

ALEXANDRU VAIDA-VOEVOD ÉS IULIU MANIU LEVÉLVÁLTÁSAI 1919–1920-BAN

A Kriterion Könyvkiadó igazgatója, H. Szabó Gyula felkért, hogy fordítsam le magyarra Alexandru Vaida-Voevod Scrisori de la Conferinţa de pace Paris-Versailles 1919–1920 *(Levelek az 1919–1920-as Párizsi-Versailles-i béketárgyalásokról) címmel a politikus-államférfi unokája, Mircea Vaida-Voevod által összeállított és a Multi Press International Kiadónál 2003-ban megjelent kötetet. A bevezető tanulmányt azzal kezdi a kötet összeállítója, hogy ezek a levelek leginkább „a Hold nem látható feléhez" hasonlítanak, mivel több mint két emberöltőnél is tovább őrizték szigorúan titkosítva, egészen az engedélyezett kiadásig. Nagyon találó az unoka hasonlata, köszönet érte.*

A görög mitológia számomra legérdekesebb jellemzője, hogy a jó történetek nem arról szólnak, mivel múlatták az istenek az időt az Olümposzon, hanem mit csináltak akkor, amikor leszálltak a hegyről, és emberhez hasonlóan (méltóan?) viselkedtek. A valós és/vagy vélt történetekből összeálló történelemben is ez az érdekes. Különösen, ha egyetlen névvel/helynévvel vált jelképpé, mint Trianon: egy nagy vereség győzelmes, illetve egy nagy győzelem sokszor szánalmas, szégyellni való szimbóluma. Hogyan is alakult, miért úgy és nem másképp, miért egyesek és nem mások vették kezükbe az irányítást?

Munka közben többször volt olyan érzésem, mintha a mitológia főszereplői írnának egymásnak – emberi leveleket. Hiszen a Iuliu Maniunak Párizsból küldött Vaida-Voevod-leveleknek is elsődleges tulajdonsága, hogy nagyon emberiek: nyoma sincs bennük nagy történelemalakító örömmámornak, diadalmenetnek, van viszont rengeteg aggodalom, gond, gyötrődés, nyílt vagy rejtett piszkálódás, intrika, minden, amit egyetlen szóval nagypolitikának mondunk. Oldalról oldalra, levélről levélre alakul – az olvasó szeme láttára, füle hallatára – az az eseménysor, amit Trianonként emlegetünk ma is, közel száz esztendő elteltével. Mindenki tud róla, ahogy a Holdat is minden éjjel látjuk. Ha akarjuk látni, s ha elfogadjuk, hogy úgyis csak annyit láthatunk, amennyit hajlandó magából megmutatni. Eddig Trianonból is csak annyit láttunk. A Kriterionnál megjelenő kötet elolvasása után sok minden tisztább, világosabb és érthetőbb lesz. Földközelből is.

Molnár Judit

Dr. Maniunak

Párizs, 1919. április 7.
Éjjel 2 óra.

François I-er utca 52.

Kedves Iuliu!

Az elmúlt napokban beszéltem a parlament külügyi bizottságának az elnökével, Franklin-Bouillonnal. Őszinte barátja a mi ügyünknek, kitartott mellettünk a nehéz időkben is. Megígérte, hogy ha nem változnak a dolgok, amellett fog kardoskodni, hogy Franciaország álljon a kis nemzetek élére, hogy hallathassák a hangjukat Amerikában és Angliában is. Az elkövetkező napokban ismét találkozunk.

Tegnap részt vettem Franciaország feldúlt vidékein a küldöttek számára szervezett kiránduláson. A látott szörnyűségekről külön kellene beszélni. Mindazoknak, akik elégedetlenek a háború utáni állapotokkal, látniuk kellene, mi van ott. Sorsukat könnyebben viselhetnék. Alkalmam volt elbeszélgetni Venizelosszal, egy szerb és 2 lengyel küldöttel. Erősködtem a közös fellépésért. Mindnyájan nagyon készségesnek mutatkoztak. Fontosabb volt a beszélgetés 2 amerikaival. Az egyikük a Népszövetség statútumainak szerkesztőbizottságában van, a másik Lansing hivatalában.

Nyíltan megmondtam nekik: minden kis nép szemében Wilson nagy ember volt, több mint egy félisten: a szabadság és béke nemzetének képviselője. De lassan veszélybe került a tekintélye, teljesen el fog értéktelenedni. Nekünk, akik a felszabadított népeket képviseljük,

a helyzetünk egyre nehezebb, mert elvész Wilson tekintélye, nincs kivel helyettesítenünk. Remények és az eszményekbe vetett hit nélkül nem élhetnek a népek. Nálunk a legutolsó kunyhóban is Wilson, Lansing, Lloyd George, Clemenceau nevét kegyelettel és határtalan tisztelettel ejtették ki. Ám nekünk, a Béketárgyalás küldötteinek, a sajtótudósításainkban mégis hazugságokat kell koholnunk vagy elhallgatnunk az igazságot, különben már rég összeomlott volna Wilson egész népszerűsége. Például megállították a frontvonalunkat. A románok életét és vagyonát zsákmányul dobták a magyarok kegyetlenkedéseinek. Mozdonyokat, felszereléseket, hiteleket nem adtak nekünk. Nem érhettük el Wilsont. Majd bizottságok alakultak, melyek sorsunkra nézve meghatározó javaslatokat fognak tenni anélkül, hogy legalább konzultációs jelleggel megkérdezték volna, mi a véleményünk, ha már nem képviseltethetjük magunkat személyesen. Miféle önrendelkezés ez?

Pesten hónapok óta terjed a bolsevizmus. Ezt fehéren-feketén bebizonyítottam. Végül az történt, amit előre láttam és megmondtam. Most pedig ahelyett, hogy tanácskozásra hívtak volna, ismét figyelmen kívül hagytak. Váratlanul Smuths tábornokot Pestre és Bukarestbe küldték. Ha a négyek nem féltek volna, hogy az angol sajtó úgyis megtudja, nem közöltek volna egy szót sem erről a küldetésről, és még az újságokból sem tudhattuk volna meg a tábornok elutazását.

Mi és a szlovákok ismerjük a magyarokat. Lévén szó a mi bőrünkről, velünk kellett volna konzultálniuk azelőtt, mielőtt tárgyalni kezdtek a magyarokkal. Andrássy hatása, aki Wilsonnal közvetett kapcsolatba lépett annak érdekében, hogy Párizsba jöhessen, ezek szerint nagyobb, mint Közép-Európa minden kis népének együttvéve. A gróf hatása az amerikai köztársaság elnökére. És abban, hogy amikor Andrássy megérkezik majd Párizsba, Wilson fogadni fogja, abban annyira biztos vagyok, mint abban, hogy Brătianut eddig még nem fogadta. A Béketárgyaláson felmerült, hogy minket zárjanak ki, a négyek úgy kezelnek, mint valami elhanyagolható mennyiséget, bezzeg, amikor szükségük volt a véráldozatunkra és a vagyonunkra, akkor szövetséges testvéreiknek neveztek. Ha Wilson úgy járna el egy szolgájával, ahogy a kis népekkel viselkedik, a szolga ott hagyná. Olyan békét diktálni, ami senkit nem elégít ki, és a népek szövetségének alapelveit papíron megállapítani nagyon könnyű, de meg kell találni azokat is, akik alávetik magukat a parancsoknak. Amit csinálnak, az a háború továbbéltetése. Ez a Béketárgyalás a Bécsi Kongresszus paródiája, azt is lejátszották a waterlooi csata előtt.

Mit lehet tenni? Hallgassanak meg minket! Alakuljon egy bizottság a Népszövetség érdekében, amiben minden nemzet képviseltesse magát megfelelő számú szavazattal úgy, hogy a négy vagy öt nagyhatalom voksa összesen annyi legyen, mint a kicsik szavazatának összege, az elnöknek pedig legyen egy plusz szavazata, ami egyenlő szavazatszám esetében dönthet. (Mindenkinek lenne *egy* képviselője, aki bírná a saját nemzetének összes szavazatát.)

Az ország zsidókérdése gazdasági kérdés. Megoldásának erőltetése antiszemitizmushoz vezetne. Erdélyben, a gyulafehérvári határozatok értelmében, a zsidók is, akik kérik, meg fogják kapni a mi állampolgárságunkat. Ezek viszont européerek, szemiták, jó kereskedők. Az oroszországiak, akik elözönlik Moldvát, azok kazárok, szlávo-turáni-mongoloidok, egyesek vadak. Ha nálunk *ipso facto* elrendeződik, akkor az országban is megoldódik a zsidó-kérdés. Csak morzsákat közlök veled egy több mint kétórás beszélgetésből. Nota bene a zsidókérdés nagyon foglalkoztatja az angolokat és az amerikaiakat, és nagyon kárunkra volt. Sikerült megnyernem az amerikai rokonszenvét és bizalmát. Coandă tábornoknak – aki nagyon tapintatos, tapasztalt és nagyon értelmes ember – sikerült ugyanakkor megnyernie a társát. Így a távozásunkkor meghívtuk őket, hogy legyenek vendégeim valamelyik közeli napon, amit ők nagy örömmel el is fogadtak. (Rendelkezz, hogy küldjenek nekünk néhány ezer szivarkát. Nagyon szeretik, a legmegközelíthetetlenebb újságírók csakúgy, mint a Béketárgyalás többi tagja.)

Smuth meglepetést okozott. Brătianu meghökkentő módon rögtönzött minisztertanácsot hívott össze: ő, Mişu, Diamandy, Antonescu és én voltunk jelen. Délelőtt erősködött, hogy Stoica és Caius azonnal induljanak. Stoica Pesten csatlakozzon a tábornokhoz, Caius adja meg az információkat Bukarestben és Szebenben. Hiába mondogattam, hogy írásban ugyanolyan jól tudunk benneteket informálni. Nem és nem. Caius induljon, és Stoica hasonlóképpen. Nagy nehézségek árán foglaltak nekik helyet. Délután 4-kor a tanácsban megmondtam, hogy Stoica elmenetelének semmi értelme, mivel nem lehet hivatalos formában, Smuths tábornok attaséjaként elküldeni. Brătianu lemondott arról, hogy elküldje, és hirtelen lemondott Brediceanuról is, azt parancsolva, hogy menjen el Diamandy. Hazarohantam, és nagy sietve írtam neked, hogy fogadjátok Smuthst, és szóbeli utasítások kíséretében átadtam Cherciunak. Diamandy késett, úgyhogy nem megy csak holnap, kedden (IV. 8.). Smuthst Nicolson és Leeper kíséri. Ez utóbbi románpárti – amennyire egy angol csak lehet. Seaton Watson, Goga és Take Ionescu barátainak egyike, tud románul, tudósember, állítja, hogy *nem*

zsidó, de nem vagyok benne egészen biztos, és a román kérdésre ráállított tízek bizottságának a tagja. A bizottságban a szerbek pártján áll a Bánság kérdésében. Ha Smuths Bukarestbe és Szebenbe menne, jelentsétek ki neki, hogy nem tudtok a békével kapcsolatos hivatalos dolgokban tárgyalni, sem valamilyen irányban elköteleződni. Még maga a király sem teheti meg mindaddig, amíg nem vonja vissza a hivatalos küldöttek számára kiadott teljhatalmú dekrétumot a Béketágyalás idejére. Forduljanak Párizsban Brătianuhoz. Ti anélkül, hogy Brătianuval konzultálnátok, sem nyilatkozni, sem felelősséget vállalni nem tudtok. Egyébként személyesen tiszteljétek meg őket: bankettel, Szelistyével, tűzijátékkal stb.

Holnap ½ 10-kor Brătianunál kell lennem. Ma találkozott Venizelosszal, aki össze fogja hívni a jugoszlávokat, csehszlovákokat, lengyeleket, velünk együtt, hogy megállapítsuk a közös fellépést. Az országbeli románok beszélgetéseire olyannyira jellemző csapongó kitérők után Brătianu meghívta Mişut holnap a konferenciára. Én mind vártam, hogy mondjon nekem is valamit. Látván, hogy kezet nyújt, megkérdeztem: jöjjek én is 10-re? Ő: Ne, mert csak ketten lesznek a mi részünkről. Látta, hogy én még folytatni szeretném, meggondolta magát, Mişu után ment és azt mondta: Mişu úr, hagyja akkor a doktort maga helyett. És így jutottam oda – kényszerek kényszerével –, hogy részt vehetek egy olyan beszélgetésen, amit én kezdeményeztem röviddel a megérkezésem után, és amit nem lehetett összehozni az anyaországbeliek indolenciája miatt, sőt egyesek még piszkálódtak is.

Az amerikai bank kérdését titokban tartják előttem. A beszélgetésben már nem vetették fel. Én már utálom sürgetni. Úgy látszik, hamvába holt. De megtudtam, hogy táviratoztak, és írtak is Romániába, sőt egy ottani uraságnak *„a családi bennfentesek közül”* felajánlották, hogy menjen el Amerikába.

Te utasíthatsz engem, milyen árucikkekből van hiányunk, én meg le tudom adni a listát a Román Bizottságnak. Még azt is megtudhatom, miről beszélnek ebben a bizottságban, mert ott van nekem Şerban. Mégsem tudok semmit. A munkálatokról, a beszerzésekről és a kölcsönlekötésekről Danielopol intézkedik. Lehet, hogy ő a legkompetensebb – *inter vaccas bost est abbas* –, de túl nagy kérdéseket boncolgatnak nélkülünk. Az is igaz, hogy majd Bukarestben fogják végleg eldönteni, itt csak az előkészítő munkálatok folynak. De akkor is túlságosan sűrű a rejtély. Minden esetre kérlek, hogy a pénzügyi kérdésekben biztosíts magadnak együttműködési és ellenőrzési lehetőséget. Most építik a vagyonokat. Hogyan? Én nem tudom, de számolok vele. A gazdasági szervezetek adják a politikai erőt. Ha nem akarjátok, hogy „Erdélynek, Bánságnak és Magyarország románok lakta részeinek” az aranya kútba essen, gyürkőzzetek neki. Sokan vagytok és erősek is, én itt egyedül vergődöm az idegenben, várván a megváltás óráját, amikor elmehetek, anélkül hogy fontos érdekeket veszélyeztetnék.

Személy szerint elég megtiszteltetésben és konvencionális hazugságokkal teli bánásmódban van részem. Mint hivatalos képviselő megint el kell tűrnöm, hogy nem hívtak meg oda, ahová Brătianu és a követség hivatalosak: szerdán Wilson feleségéhez teára. Én utálom a teát, Wilsonné asszony szalonja sem vonz különösebben, hisz ismersz, a combok és mellek ilyesfajta kiállításából pedig már elegem van. De mégis érdekes, hogy a követségi fiúkat mind meghívták, engem meg és a mieinket kifelejtettek. Szebb volna Erdély az erdélyiek nélkül! Bezzeg Besszarábia jó kényelmes uralmat ígér.

A frontvonallal csak nem haladunk semmit. Szorgalmazd te is onnan, hogy tegye fel valaki Brătianunak a Minisztertanács vagy még inkább egyenesen Őfelsége részéről a kérdést, hogy miután két minisztertanácsi ülésen – amin én is részt vettem – és utána még talán többször is elhatározták az előnyomulást, kiadja vagy sem az előretörési parancsot.

Brătianu nagyon ingadozó, és a pillanatnyi benyomások hatása alatt van, gyorsan bedől azoknak a híresztelésoknek, amiket az egyik vagy a másik szállít neki. Egyszer felkiált: miért nem nyomultak előre? Majd az újságban azt látva, hogy előnyomultak: Jó, hogy végre megtörtént. De hogy kiadjon egy egyértelmű parancsot, arra képtelenség rávenni. Légy nyugodt, hogy a Béketárgyalás előtt vis majorra fog hivatkozni, nem mond semmi mást, épp ellenkezőleg. Így csináltak a szerbek is, és nagyon jól bevált nekik.

Nagyon meggyűlt a bajunk egy ostobán pedáns hiba miatt. A király odaítélte Berthelot tábornoknak a Duna vérontás nélküli átkeléséért a Mihai Viteazul érdemrendet, Franchet d'Esperay tábornoknak – Berthelot főnökének – ugyanakkor egy kisebb kitüntetést. D'Esperay nagyon megharagudott, és azóta fékezi Berthelot-t, minket pedig megátalkodottan üldöz. Miközben a szerbek, görögök stb. zsákkal osztják az érdemrendeket, Brătianu és a király részéről óriási fösvénységet tapasztalni ezeknek a pléhplecsniknek a dolgában is, melyek a valódi ér-téküknél jóval nagyobb százalékban hozzák a hasznot. El sem tudod képzelni, hogy még a legjobb tábornokok és politikusok is mennyire áhítoznak a kitüntetésekre. Amikor még nem tért vissza Amerikából Wilson, azt javasoltam, Brătianu intézkedjen, hogy vagy az Akadémia válassza tagjává, vagy az Egyetem léptesse elő díszdoktorrá, átadva az

Egyesült Államok elnökének egy művészien kidolgozott, román motívumokkal díszített diplomát. „Előbb lássuk, hogy fog viselkedni a mi ügyünkben." Ez volt a Brătianu válasza. És biztos információim voltak, hogy Wilson úgy örül, mint egy gyermek az ilyesféle kitüntetéseknek.

A Bánság kérdésében a Tízek Bizottsága egyezségre jutott: a Maros torkolatát a magyaroknak adják, Mócstól keletre húznak egy vonalat, befogva Versecet és Fehértemplomot – Báziásig, attól nyugatra a szerbeknek adják a bánsági területeket. Északnyugaton: Szatmár – Károly – Nagyvárad – Arad – Temesvár nekünk marad. Gyula viszont nem. Ez a Tízek Bizottságának a javaslata. De tartsd nagyon titokban, csak dolgozd ki ebben az értelemben az Igazgató Tanács és a hadsereg taktikáját és stratégiáját.

Az olaszok hajlandók átadni nekünk mindenekelőtt a vasutakat és a gépészeket. Brătianu Erdélyt illetően mindenben benne van.

Írjál vagy táviratozz arról, hogy mi az, ami számunkra hiányzik, mennyiségben, kategóriákban és feltételekben. A jugoszlávok – cseh személyzettel – segítettek magukon a vasút tekintetében.

Közöltem Brătianuval, hogy Cristodorescu és az Igazgató Tanács között heveny konfliktus tört ki, de Constantinescu nem akarja visszahívni. Majd: Constantinescu meg akarja semmisíteni nálunk a kőolajfinomító ipart, visszautasítva azt, hogy rendelkezésünkre bocsássa a hiányzó kőolajat. Azt válaszolta, hogy hajlandó utasítást adni Cristodorescu visszahívására, de az olaj kérdésébe nem tud beleavatkozni, mert nem ismeri a körülményeket.

Iosif megérkezett ma, a pénzügyi bizottságba osztom majd be és más bizottságokba is, Şerban mellé.

Nem értem el, hogy kisikerítsek egy órát Coltor számára, hogy előadhassam neki Brătianu kapcsolatait a Konkordátumban. Az az igazság, hogy nagyon elfoglalt. Azt nyilatkozta nekem, hogy nem ismeri a kérdést, és nincs érkezése foglalkozni vele, lévén más, sokkal sürgősebb ügyek, melyek lefoglalják. Ez idő alatt a jugoszlávok tárgyalnak – ahogy értesültem – Rómával, és Franciaország is mindent megtesz, hogy mentse a helyzetét Elzászban. Nem volna jobb, ha pozitív parancsokat adnál nekem ebben a kérdésben is? Brătianu Mişut vagy Diamandyt akarja elküldeni Rómába. De nem kellene túl sok időt vesztegetnünk a hosszadalmas halogatással. Most többet tudnánk kicsikarni, mert a magyarországi katolikusoknak túlságosan jól megy.

Véleményem szerint pénzügyi kérdésekben nem volna szabad túl földhözragadtaknak bizonyulnunk. A távközlés stb. problémáiban sem és a külügyiekben sem. Minél világosabban fogjuk körülírni és hitelesíteni az autonómiánkat, és minél teljesebben fogjuk tudni *fenntartani*, annál hamarabb – bár talán csak 10-20 év múlva, de akkor biztosan elérjük a nemzeti egységet. Autonómiával, a dualizmusig fejlesztve, de csakis így elkerülhetjük a széthúzó belső válságokat, a lassú, de biztos demoralizálást és a katasztrofális széthúzást köztünk és az anyaországbeliek között. Ha eddig nem győződtél meg róla, nem kétlem, hogy a jövőben meg fogsz győződni, mennyire igazam van. Teljes autonómia nélkül az anyaországbeli pénz, a jogtalan ítélkezés, a szélhámosság és bizantinizmus maga alá fog bennünket temetni, és odalesz a nemzeti egység, mivel az Erdély autonómiájáért folytatott harc akkor szükségszerűen teljes erővel tör majd előre a fenyegető pusztulással szemben. A választási és agrárreformot bármi áron halaszd a békekötés utánra, mivel ettől a két törvénytől függ az egész nép jövője.

A Ştefannak és Pherekyde-nak küldött táviratokat közvetítik nekünk. Így kaptam meg azt is, amiben kifejted nekem a csehszlovákokkal közös határ fontosságát. Az egyik legfontosabb törekvésünk lett. A csehszlovákok is támogatják, és esélyünk van a sikerre.

A különböző parancsnokságok mellé kirendelt tisztek hivatalos jelentéseit és más hivatalos – bizalmas – iratokat, kérlek, másolatban küldd el nekünk. Egyedül a Potopeanuéira tehettem rá *véletlenül* a kezem – nagyon nagy hasznomra voltak és vannak. Akárcsak a lugosi polgármester, Florescu levele.

Brătianu nem adja nekem át az iratokat, és többször meggyőződtem, hogy úgy tett, mint aki nem tud bizonyos dolgokat, vagy talán nem is tudta azt, amiről információkat kellett volna kapnia. Ugyanez a helyzet a rádiótáviratokkal. Nekem ezekből nem mutatnak meg semmit, azonkívül, amit nekem címeztek, te vagy Ştefan vagy Mihai. Ne kíméld hát az étert a táviratokkal. Innen, műszaki okok miatt, nem tudunk rádiótáviratokat küldeni.

Egy népszavazás a szerbeknek felajánlott területeken: népszavazással juthatunk eredményre? A szerbek népszavazást javasolnak. Mit tegyünk? Ha előbb semleges csapatok foglalnák el a területeket, elérhetnénk, hogy növeljük? Hogy megkapjuk, illetve javasolhassuk a népszavazást?

Testvéri szeretettel ölel:

Alexandru

Dr. Maniunak

Párizs, 1919. IV. 1o.
François I-er
52.

Kedves Iuliu!

F. hó 7-én küldött leveledet, a mellékletekkel együtt megkaptam. Ezek épp ebben a pillanatban felmérhetetlen értékűek.

Ahogy elrendeztem és kiválasztottam az anyagokat, szaladtam Brătianuhoz. Az elmúlt napok nehezek voltak neki is, nekem is, sok szaladgálással, vitával, ebédekkel, reprezentációs kötelezettségekkel. Tudtam, hogy 8-kor lesz a királyné számára rendezett estebéd. ½ 8 volt. Épp egy amerikai újságíró kínozta, amikor beléptem, pont azt közölte vele, hogy Amerika hagyni fogja Közép-Európa országait, hogy találják meg együtt a köztük lévő viszony formáit és módozatait.

Megmondtam neki, hogy nagyon fontos bejelentéseket fogok tenni. Felmentünk a hálófülkéjébe, hogy felolvassam a leveledeti és beszámoljak neki, amíg ruhát cserél. De alig fejeztem be a leveled sürgősebb részeit (hadsereg, Madge stb.), bejött Brătianu asszony, hogy utasításokat kérjen a Wilsonék teadélutánját illetően, ahová neki is mennie kellett, majd Pleşa, a titkár és végül Elisabeta hercegnő. Én is tűkön ültem, hát még szegény Brătianu. Végül csak egyedül maradtunk, és beszámoltam neki felolvasva *per summos apices* kiváló tisztjeink jelentéseit, melyeket olyan csodálatosan igazoltak az elfogott rádiótáviratok. Ez idő alatt Brătianu átöltözött, és frakkban indultunk az előszoba felé, mert Őfensége akármelyik pillanatban megérkezhetett. Mielőtt lement volna, még odaszaladt a hercegnő ajtajához, és beszélt vele valamit. Aztán leültünk az előszobában, én pedig megjegyeztem: „Lehet, hogy szép dolog miniszterelnöknek lenni, és mindenképpen dicsőséges ezekben az időkben, de csudára nehéz is", mire ő rezignáltan legyintett, aláhúzva a rá jellemző enyhén szarkasztikus mosollyal. Aztán elolvastam neki félig a Varjassy beszámolóját, amit a belgrádi gügyék küldtek Konstantinápolyba, táviratilag, Franchet d'Esperay-nek. Amikor a közepére értünk, bejelentették a királynét. Én visszavonultam, Brătianu meg szaladt, hogy fogadja. Úgy maradt, hogy pénteken összegyűlünk Brătianunál Antonescu, Coandă tábornok, Mişu és Dumitrescu ezredes, hogy kiötöljük, miként is intézkedjünk a továbbiakban.

Az első benyomás hatására Brătianu azon a véleményen volt, hogy menjek Antonescuval Pichonhoz, bizonyítsam be a tábornokai és diplomatái teljes butaságát, természetesen anélkül, hogy a forrásokat felfedném. Érzem, hogy ez az anyag különlegesen fontos, olyannyira, hogy Pichonnak és Lloyd George-nak talán a nyakát szegné. Kitalálunk mi majd valami nagyon valószerűt, amit kihasználhatunk a mi ügyünk érdekében. Az a véleményem, hogy feltétlenül közlöm Franklin-Bouillon-nal (a Külügyi Bizottság elnökével) és Steaddel, aki megátalkodott kampányt folytat a *Times*-ban (*Nordhliffe* sajtó). Fogalmad sincs, mennyire hasznunkra voltak a „propagandabizottság" ügynökeinek a dévai Igazgatótanácson keresztül elfogott kiáltványai. A Versailles-i Bizottság előtt ezzel léptünk fel, gondolom a legnagyobb sikerrel. És a szerbekkel kapcsolatos jelentésünk szempontjából is nagy szolgálatot tesznek majd ezek a klasszikus dokumentumok. Bízd csak rám!

Tegnapelőtt, kedden, részt vettem a kicsik tanácskozásán. Brătianu nagyon okosan úgy rendezte, hogy Venezilos hívott össze mindenkit. Jelen voltak Venezilos, Politis, Romanos (görögök), Kramar és Beneš (csehszlovákok), Dmovsky (lengyel), Trumbics (jugoszláv), Brătianu és én.

Megegyeztünk, hogy közösen kell fellépnünk a *„négyek"* mellett, és e célból készítenünk kell egy rövid beadványt. Brătianu teljes mértékben uralta a helyzetet, mindnyájuknál inkább, biztosan, igazi államférfi benyomását tette a kiváló társaságra. Majdnem megöleltem.

Tegnap, szerdán, folytatódott a megbeszélés. Politis, a gyűlés végén a prezídiumból kiosztotta nekünk a tervezet egy-egy példányát. Brătianu helyenként átalakította a szöveget. Akadékoskodás nélkül elfogadták. Azt kérjük, hogy az összes volt ellenséget fegyverezzék le, a szükséges eszközöket pedig a nagyok szolgáltassák.

Trumbics kijelentette, hogy ők csapatokat nem fognak tudni adni, nehézségeik vannak, mivel nem ismerik el őket, az emberek nem fegyverkezhetnek fel, fenyegetik őket az olaszok, a bolsevikok (a Bánságban és Bácskában) stb.

Ma Venezilos átadta Clemenceau-nak a feliratunkat.

Kedd este (f. hó 8-án) Brătianu megbízásából elment Diamandy (pétervári követ) Bukarestbe, hogy vigyen és hozzon információkat. Egyike Brătianu legbizalmasabb embereinek. Talán eljut majd Szebenbe is. Brătianutól azt a parancsot kapta, hogy közölje Bukaresttel: ha Prezan úgy gondolja, elég erővel rendelkezik, és nem kell tovább várnia, akkor nyomuljon előre, akár Budapestig. Ez most a megfelelő pillanat. Mindenki a mi pártunkon lesz, bár-

mennyire is megállítana Franchet d'Esperay. Kérlek, rakd össze (az ürügy) törvényes indoklását, és majd beszéld meg Diamandyval, ha szükség lesz rá.

A szövetségesek részéről kaptunk egy a katonai konvencióra vonatkozó ajánlatot. Miután tanácskoztunk Brătianunál (Mişu, Coandă tábornok, Dumitrescu ezredes, Antonescu és én), olyan alapon, ahogy ők ajánlották, nem fogadhattuk el. Dumitrescu ezredes megbízást kapott, hogy olyan alapon tárgyaljon, miszerint a mi hadserengünk saját vezénylet alatt működjön együtt a szövetségesek hadosztályaival.

Nagyon remélem, hogy meg tudunk majd egyezni, mivel az ügyünk Dumitrescu kezében van, aki világos eszű, meleg szívű ember, van meggyőzőereje, agilis és dolgos, ráadásul az összes jelentős katonai körökben értékelik, jó szemmel nézik.

A hivatalos jelentésemen igazítottam. Úgy veszem észre, mintha Brătianu jobban bízna bennem, vagy meggyőződött arról, hogy jobb, ha figyelembe veszi: én nem hagyom magam úgy kezelni, mint egy bukovinai vagy besszarábiai. Megértem a kapcsolatunk egész hivatalos oldalát. Lehet, belátta, nem volt rossz, hogy jelen voltam, és én tárgyaltam a volt szenvedő társakkal. Brătianunak sok szélhámossal volt dolga, és sok olyan emberrel, akik becsapták. Ezért jutott oda, hogy amilyen könnyen hisz egy-egy emberben, olyan bizalmatlan lesz azonnal, amikor ellenállást tapasztal, vagy bátorságot egy-egy vélemény kitartó indoklására. Türelemmel, lassacskán, remélem, egyre nagyobb helyet foglalhatok el a szívében, de csak le kell majd nyelnem egy-egy bosszantó galuskát. Le fogom nyelni, hisz akárhogyan is keresnék, nem találnék az ügy számára jobb embert. Ő a legmegfelelőbb azon a helyen, amit a mostani időkben elfoglal.

A királyné érkezése az ügy szempontjából a legfontosabb. Kimondhatatlanul kedvező az ügyünknek az ő végtelenül sok tevékenysége. Egyre inkább kezdenek körvonalazódni az egyre fontosabb eredmények. Nélküle nagyon sok mindenben el sem indulhattunk volna, mi, férfiak együttvéve, kezdve a kölcsönöktől egészen a katonai konvencióig, az ő közbelépése kimondhatatlanul sokat segített az érdekeinknek. Nem azt akarom mondani, hogy ő szerzett meg mindent, de ő teremtett *tudatosan* olyan hangulatot, ami nélkül nem sikerült volna semmi. Tudatosan, mivel lenyűgöző szépsége mellett a járása, a gesztusai, az arcjátéka, a beszédmodora, minden ellenállhatatlanul hódító. Aztán az érzelmi, méltóságos színjáték, amivel tisztelgett Franciaország halottai, intézményei, büszkesége előtt. Ez a csodálatos asszony annyit tett, amennyit több száz diplomata és egy hadtest sem tudott volna megtenni. Ő lesz napjaink legragyogóbb történelmi alakja.

A csekkel nincs mit kezdenem, mert nem tudom beváltani. Ha majd küldesz aranyat, azt elzálogosítom, hogy ne veszítsük el, hanem majd visszavehessük, ha javul a valutánk.

Mozdonyok mentek az ország felé, valamint egy felszerelésekkel megrakott hajó.

A hírt, hogy Marseille-ben behajóztak 5 hadtestet, Dumitrescu ezredes nem igazolta vissza.

Tegnap részt vettem az Iliescu tábornok által elnökölt Erdélyiek Társaságának utolsó ülésén.A társaság feloszlatta magát. Én megköszöntem az Igazgatótanács nevében a tagoknak az ügyünk érdekében tett fontos szolgálatokat.

Szombaton ebédre várom Franklin-Bouillont, Marint (képviselő) és Iliescu tábornokot. Este Steadet. Vasárnap este az újságírókat, akik elmennek hozzánk Moroianuval.

Az újságírókhoz csatlakoztasd Rákóczyt, Moroianu mellé és azt a fiatalembert, aki még menni fog. Kérlek, rendezd úgy a fogadásukat, hogy megismerhessék nyomorúságainkat is. Amíg ott lesznek nálunk, a kiadásaikat koronában rendezzétek, és biztosítsatok nekik kényelmes visszatérést. Ne felejtesd el figyelmeztetni Mihait. Ismételten mély és a legtestvéribb figyelmedbe ajánlom Moroianut. Sok igazságtalanságban és mellőzésben volt része. Ideje, hogy bennünk őszinte és jó barátra találjon.

Goga, Leeper, Seaton-Watson stb. Nincsenek itt.

Mondd meg Tilea barátunknak, ne fáradjon az ő számára kiválogatott újságcsomagokkal. Csak idő- és papírpocséklás. Francia jelentéseket se csináljatok. Többet ártanak nekünk, mivel azok, akik készítik, nem tudják megítélni az itteni hangulatot.

Szeretettel ölel a te

Alexandrud

Molnár Judit fordítása

MÁK FERENC

BEFALAZOTT GÓTIKA

A fiumei magyarokról

■ Horvátország ma – a szlavóniai tölgyesei, a dalmáciai olajligetei és a Quarner-öböl babércserjéi emlékével együtt is – egy félúton felejtett ország. A horvát nép régen, az idők hajnalán elindult valahová, de még mindig nem ért a megálmodott révbe; ezt elárulják tapintható történelmi emlékei is. 2012-ben ugyan – nem mindenki osztatlan örömére – az Európai Unió 28. tagállama lett, ami úgy hiányzott neki, mint üveges tótnak ama bizonyos baleset, s akik otthonosak a bankok alvilági rejtelmeiben, napjaink görögországi történéseit intő példaként ajánlják az ország politikai és gazdasági életét meghatározó intézmények vezetőinek figyelmébe. „Az államháztartás hiánya már most eléri a bruttó hazai össztermék 90 százalékát, melyen tovább ront a külső adósság, amely jelenleg a GDP 115 százalékát teszi ki" – olvasom minap a pénzvilág iránt érzett olthatatlan ellenszenvvel a vezető zágrábi napilap, a *Večernji List* címoldalán. Még jó, hogy a tengerparti kisvendéglők konyháját e komor jóslat (egyelőre) nem érinti, így az utas ma még bátran kiélheti egyébként is sután leplezett hedonizmusát. Az isztriai partvidéken változatlanul üde és friss a rozmaringos tengeri fogas és a foghagymával szédített tintahal – a kalamare –, és pompás gyöngyeit változatlanul őrzi a Plavac.

A terasz előtt, ahol fiumei vendéglátómmal ülök, egymástól mindössze háromszáz méterre magasodik az égnek a titói Jugoszláviáért és a délszláv népek egyesüléséért vívott véres antifasiszta háború hőseinek, a várost az olasz uralom alól „fölszabadító" mindahány dalmáciai partizánbrigád harcosainak emlékét őrző, kellően szocrealistára domborított, monumentális emlékműve és a fél évszázaddal későbbi, a titói Jugoszlávia valamennyi nyűgét magáról lerázni szándékozó, Horvátország és a horvát nép fölszabadságáért vívott Honvédő Háború hőseinek márványoszlopa. Hogy nekem – egykori jugoszláviai magyar kisebbséginek – mit jelez ez a szembenállás, annak ebben a pillanatban nincs jelentősége, meglep viszont a fiumeieknek a történelem iránti közönye. Vagy egykedvűsége? Az isztriai hegyoldal jelentős szakaszán, egykori halásztelepülések sok évszázados templomainak küszöbeit is érintve fut tova a Tito marsall sugárút, míg alatta, közvetlenül a tengerparton a lényegesen csöndesebb Ferenc József sétány mentén találhatók a legjobb kávézók. Egyébként sem tudom, hogyan is állnak Tito emlékével a horvátok. A zágrábi elnöki palotából csak most, 2015 márciusában távolították el hófehér márványból faragott mellszobrát. A horvátok nemrégen megválasztott államelnök-asszonya szerint erre azért volt szükség, mert „Tito diktátor volt". Mire a szociáldemokrata miniszterelnök tiltakozó nyilatkozatában kijelentette: „Tito és Tuđman volt a legjobb, ami az adott történelmi pillanatokban a horvátokkal történhetett, és ha horvátként ezt nem érti valaki, akkor az nem érti a horvát történelmet." Egyébként igen kegyesen bántak az egykori „elődd el", a szobrot, valamennyi műtárggyal együtt „átadták használatra" a Horvát Zagorje Múzeumnak, a legilletékesebb intézménynek, lévén, hogy Tito Zágrábtól alig negyvenöt kilométerre, a zagorjei hegyvidék Kumrovec nevű falujában született. Akkor most így, idők múltán, a nagyszerb törekvések végső kiteljesedéseként és megvalósulásaként létrejött s a társnemzeteket a maga uralma alá kényszerítő Jugoszlávia diktátora és kérlelhetetlen magalkotója, Tito marsall marad a horvát nép „nagy fia", vagy mehet végre haza, visszavonulhat szülőfaluja csöndes magányába? Amíg e kérdés megnyugtató módon tisztázódik, Károlyvárosban a Tito marsall teret minden különösebb ceremónia nélkül, kellően disztingvált eljárás keretében, átkeresztelték Josip Broz térre. De hogy az idők mégis változnak, arra bizonyság, hogy ma már a lovráni Munkás pékség süti a legjobb croisane-t. Ebbe a nagy tisztázatlanságba árulkodóan simulnak bele a kommunista világ szakszervezeti üdülőiként használt egykori olasz paloták és villák fürdőpavilonjainak durván befalazott és bevakolt, gótikát idéző boltívei: ott, valahol a malter mögött van egy elrejtett világ, kívül pedig a látható és megtapasztalható, nagy-nagy bizonytalanság.

Fiume 1776–1809, 1822–1848 és 1868–1918 között – kényszerű megszakításokkal ugyan, de mindig a magyar–horvát államszövetség rendjének megfelelően – közel száztíz évig játszott meghatározó szerepet a magyar nemzet történelmében. Az első korszakban

IV. Károly, Mária Terézia és I. Ferenc törekvéseinek köszönhetően a 18. század végétől élénk kereskedelmi forgalmat bonyolított le, kapcsolatai a világgal rohamosan fejlődtek. Második korszaka a magyar reformkor idejére esett, amikor a korábban kiépített kereskedelmi kapcsolatoknak a nemzetgazdasági szempontok alapján történő, minél racionálisabb kihasználása volt a cél. Igazi virágkorát a horvát–magyar kiegyezés utáni fél évszázad idején élte, ekkor szinte újjáépült a város és a kikötő. S bár olaszok, horvátok és magyarok között nemzetiségi ellentétek mindig léteztek, az 1880-as évek elején végre minden oly reményteljesnek tűnt, mintha a gazdasági józanság fölébe kerekedett volna a nemzeti elvakultságnak, s a közjó szolgálatának szándéka legyűrte volna a pártos elfogultságot.

Fiume lakosainak száma 1777 és 1810 között a gazdasági prosperitás nyomán folyamatosan nőtt, a négy évtized során – a napóleoni háborúig – 5312-ről 8958-ra emelkedett. 1822–1847 között, amikor a város közjogilag újra a Magyarországhoz tartozott, lakosainak száma 11 865-re gyarapodott, 1863-ra pedig elérte a 13 149-et. Ezt a kiegyezést követően egy elképesztő fejlődés követte: 1869-ben 17 884, 1880-ban 20 981, 1890-ben 29 494, 1900-ban 38 057, 1910-ben – gazdasági fejlettségének csúcsán – pedig 49 806 volt a lakosok száma. Ebben az esztendőben – Fest Aladár adatai szerint – a kikötőváros lakossága anyanyelve s zerint a következőképpen oszlott meg: a 49 806 főből 24 212 (48,6%) olasz; 13 351 (26,8%) horvát és szerb; *6493 (13,0%) magyar*; 2337 (4,7%) szlovén (és vend); 2315 (4,6%) német. A gazdasági érdekérvényesítés, a közösségi élet sokszínűsége, az intézmények működése és a kulturális élet gazdagsága tekintetében ez volt a fiumei magyarság fénykora.

Fiumében ma már nem élnek a 19. század kiegyezés utáni évtizedeiben ideérkezett magyar hivatalnokok leszármazottai, ámbár a horvát nyelvet beszélők sorában akad néhány polgár, aki a családi kötődéseit azon régi az időkre vezeti vissza. De az óváros nevezetes tornya alatt, a kiömlő korsót karmai között szorongató sasmadár uralta világban ezek a ködképek voltaképpen már megfoghatatlanok. Fiumében nincs magyar ember, aki Garády Viktor kedves tengeri történetein nőtt volna fel. Akik ma a városban magyarul beszélnek, akik egy közösségbe tartoznak, és adott helyzetben együtt ünnepelnek, azoknak túlnyomó többsége – 90 százaléka – az egykori jugoszláviai magyar közösségből került ide. A hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években ide házasodtak, itt tanultak, vagy itt kaptak munkát, hogy egzisztenciát teremtve, családot alapítva végérvényesen itt maradjanak.

A szocialista Jugoszláviából véres háború útján kivált és a saját szuverenitását megteremtő Horvátországban 1991-ben mintegy négymillió horvát ünnepelte az ország függetlenségének kikiáltását. Az ennek nyomán kirobban horvát–szerb háborúban az önállóságért vívott nemzeti mozgalom bőven merített erőt az igen népes horvát emigrációból, abból a nemzeti erőből, amely sohasem békült meg a kommunista rendszerrel, ehelyett hazája elhagyására kényszerült. A 20. századot lezáró, elképesztően kegyetlen és véres négy balkáni háború, a népirtástól a haláltáborok üzemeltetéséig az emberi gonoszság legborzalmasabb változatait mutatta meg. S mert a Jugoszláv Néphadsereg alakulatainak és az őket kísérő csetnik szabadcsapatoknak (voltaképpen martalócoknak) fölvonulási terepe a szerb–horvát határ mentén elterülő baranyai és szlavóniai magyar falvakon át vezetett, égtek a magyar falvak vagy négy éven át szakadatlanul. Így történhetett, hogy a korábban 70 000 fős horvátországi magyarság 2011-re 14 048-ra apadt. Akik a nagy menekülésből visszatértek, azok vagy a Drávaszögben újjáépített magyar falvakban, vagy az Eszékhez fogható nagyobb városokban telepedtek le. A horvátországi magyar közösségnek ma politikai érdekképviselete, választott parlamenti képviselője van, amellett helyi önkormányzatai, hagyományápoló egyesületei működnek a térségben. Eszéken megjelenik az *Új Magyar Képes Újság* című hetilapjuk, a Szlavón Televízióban pedig 2002. március 15-e óta kéthetente jelentkezik friss adással a *Drávatáj* magazinműsor, mely riportokban, tudósításokban számol be a horvátországi magyarság sorsát érintő aktuális kérdésekről, esetenként neves horvátországi magyarokat mutatnak be, történeti témájú riportjaikban pedig a magyar települések múltját is feldolgozzák. Általános és középiskolai szinten működik ugyan az anyanyelvű oktatás, de évről évre komoly gondot okoz a magyar diákok egyre apadó létszáma. Az őshonosnak számító baranyai és kelet-szlavóniai területeken kívül már csak a horvát fővárosban, Zágrábban és a tengerparti Fiumében (Rijekában) él jelentősebb számú magyar közösség.

A közel kétszázezer lelket számláló Fiumében, a Tengermelléki-fennsíki Megye központjában a 2011-es népszámlálási adatok szerint közel 18 000 fő tartozik valamelyik nemzeti kisebbséghez, s ez a város lakosságának 13,83 százaléka. Legtöbben a szerbek, az olaszok, a bosnyákok vannak, de számottevő az albánok létszáma is; valamennyien a volt Jugoszlávia ittfelejtett, eleven emlékei. A magukat magyaroknak vallók száma 2015 júliusában 214 fő. Tíz évvel korábban ez a szám még bőven meghaladta az ötszázat, a fiumei magyar közösség tehát vészesen eltűnőben van. A horvát törvények azonban mindazokban a városokban és

járásokban, ahol a nemzetiségek aránya meghaladja a 1,5 százalékot, lehetővé teszi a kisebbségi tanácsok (önkormányzatok) működését. E tanácsok a megyékben 25, a városokban 15 tagúak, ám jószerével csak véleményezési jogkörökkel rendelkeznek. Így válik lehetővé a Rijeka Városi Magyar Kisebbségi Önkormányzat működése, melynek prof. dr. sc. Pogány Tibor matematikatanár az immár másodszor is megválasztott elnöke, az alelnöke Vlasteliæ Anna, a titkára pedig Viola Éva üzletasszony. Politikai szervezetük a *Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége* 1994-ben alakult meg, s jelenleg 190 tagot számlál, felöleli tehát szinte a teljes fiumei magyar közösséget. Az egyesület elnöke Viola Éva asszony már harmadik sikeres mandátumát tölti.

Pogány Tibor a Bácskában, a Duna melletti, egykor német többségű Apatinban született 1954-ben. 1978-ban Belgrádban az egyetem statisztika szakirányán szerzett tanári oklevelet. Diplomázás után a közép-boszniai iskolákban tanította a számtant, a nyolcvanas évek elején azonban már a dél-bánsági Kevevárán és Székelykevén oktatott. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen kezdett doktori disszertációjába, értekezését azonban 1986-ban a belgrádi egyetem matematika tanszékén védte meg. 2000 óta él Fiumében társadalmilag is aktív életet. Ma a Rijekai Tudományegyetem Tengerészeti Karának matematikaprofesszora és a budapesti Óbudai Egyetem Alkalmazott Matematikai Intézetének kutató-professzora. 2007-ben kivételes tudományos és oktatói munkásságáért a Fiumei Tudományegyetem elismerésben részesítette. Az évek során számos publikációja jelent meg, több matematikai tudományos folyóirat szerkesztője. Pogány Tibor minden pillantásában megfontolt, a világ eseményeit mérlegelő ember – igazi professzor. Ő igazán nem a tépelődések embere. Szavaira érdemes odafigyelni, akik a bizalmukat helyzeték belé, mindenképpen bíznak a jövőben.

Viola Éva életrajzi adatait néhány verseskötete hátsó oldaláról is idemásolhatnám. A 19. és a 20. század fordulója emlékezetes évtizedeinek jeles helyi írói és költői után ma már egyedül az ő lírájában él tovább a magyar Fiume. Ő az, aki még megénekelheti, hogy Fiumébe üdén érkezik a tavasz, ő az, akinek szemében „ragyogva fürdik a kvarnerói öböl", s ő az, akinek léptei nyomán felzúg az Adria kékje. Ő az egyetlen magyar költő, aki nem az emlékek nyomán szól az Adriáról, számára ugyanis a napi élmények sorába tartozik a hullámok érkezése, s aki éppen ezért még válogathat az azúr sugarakban. Ő még úgy merenghet a végtelen értelmén, hogy annak közvetlenül a peremén áll. Utolsó, 2014-ben megjelent *Fiume* című kétnyelvű verseskötetében olvasható *Régi képek* című költeményében így énekel: „Nem könnyű visszaidézni a távoli / mosolyokat, könnyeket, hangokat / a múlt fáradt képeit. / Mennyire más volt minden!"

Viola Éva is a Bácskában, Zomborban született, 1982 óta él Fiumében. Korábban az üzleti világban működött, ma a fiumei magyarság lelke, gondnoka és mindenese. Jóllehet több verseskötet szerzője, nagyon is magabiztosan mozog a mindennapok valóságában. Programokon dolgozik, beadványokat fogalmaz, székházat biztosít a közösségnek, és ünnepeket rendez, hogy alkalmat adjon a találkozásra. Ő az, aki kapcsolatot tart fenn a fiumei horvát és a horvátországi magyar szervezettekkel, valamint az anyaország megannyi intézményével, politikai-közéleti fórimával. Nagy vállalása a minden nyárelején rendezett fiumei amatőr festők egyhetes találkozójának megszervezése és levezénylése, melyet pécsi és szegedi kapcsolatok révén az idén már nemzetközivé avattak. Mindemellett ő a szervezője és szorgalmazója a magyarról horvát nyelvre fordított könyvek megjelentetésének: neki köszönhető, hogy 2010-ben napvilágot láthatott a *Mađarske poslastice* (Magyar sütemények) című szakácskönyv, majd 2013-ban a *Mađarske narodne bajke*, 2014-ben pedig a *Mađarske narodne priče* című népmese-válogatás. Mostanában magyar gyermekversek horvát fordításán dolgozik.

Smiljaniæ Anikó a Fiumei Egyetemi Könyvtár tudományos munkatársa, ő az egyik gondozója annak a közel 130 000 kötetnek, amely az 1918 őszén bekövetkezett nagy fölfordulást követően sok-sok évtizedre a könyvtár épületének pincéjébe került. Köztük az akkori magyar iskolák, egyesületek, lapszerkesztőségek és egyéb intézmények összesen 18 000 kötetes gyűjteménye is, melynek földolgozása csak néhány évvel ezelőtt kezdődött. Elmondja: a magyar könyvek mellett legalább ugyanennyi más nyelvű – elsősorban német, olasz és angol – kötetnek van magyar vonatkozása, így hát számára a csodák világa kimeríthetetlen. Most éppen egy nagyszombati katolikus énekeskönyv 1675. évi kiadásának beazonosításán dolgozik, úgy tudja, eddig csak az 1674. és az 1676. évi kiadása ismert – lehet, hogy ismét egy ritkasággal gyarapodott a magyar könyvtörténet. Édesapja – és az egész népes rokonsága – szabadkai volt, édesanyja azonban budapesti. Anikó a magyar fővárosban született 1954-ben, de az 1956-os forradalom után a család Szabadkára költözött. Zágrábban végzett egyetemi tanulmányai után 1979-ben telepedett le Fiumében, s egy abbáziai utazási irodában a keleti idegenforgalom ügyeinek intézésével volt megbízva – ekkor készült föl a magyar történelemből. Persze kiválóan ismeri Fiume és az egykori magyar tengerpart történetét is.

S hogy érzékeltesse az idők múlását, elmondja: 1900-ban a magyar kikötővárosban 29 gyár, üzem vagy kereskedői vállalkozás működött, s a pezsgő gazdasági életre jellemző volt, hogy 21 konzulátus biztosította a kapcsolatot a világgal. Ma, 2015-ben összesen hat üzem működik, és két konzulátus elegendő a kapcsolatok fenntartására.

Smiljaniæ Anikó nem leplezi, hogy a manapság oly ritka boldog emberek egyike. És ez az érzés az Adriára érkezésének első pillanatától a hatalmában tartja őt. Nagyon egyszerűen szólva: a tenger végtelenjének látványa szabaddá teszi a lelkét és a szellemét egyaránt. Azokban az igen kritikus kilencvenes években a mediterrán napsütés és az azúr derűje nyújtott a számára reményt. Az Országos Széchényi Könyvtárral, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárral és a Magyar Nemzeti Múzeummal tartott, eleven kapcsolatai révén otthon van a magyar tudományos életben, gyakran megfordul a budapesti intézményekben.

Annak, aki mélyebben a város szemébe néz, feltűnik, hogy a klasszikus Fiume mára milyen súlyosan elproletarizálódott. „Eliparosodott!" – javít ki önérzetesen beszélgetőtársam. Egyre megy, a város erőteljesen magán viseli a szocialista idők jegyeit. Valaha itt, a város közvetlen közelében és a környéken három hajógyár és egy országos jelentőségű kőolaj-finomító is működött, az üzemekbe egykor ezrével érkeztek a munkások. A térfoglaló tömegnek lakás kellett, hát sorra épültek az ormótlan toronyházak, melyek szinte foglyul ejtették a történelmi óvárost. De a tengerparti sétánya az Adria palotával, a karsztokból lefutó vasútjával, a Baross kikötő öntöttvas bakjaival és a három kilométernél is hosszabb, Mária Terézia nevét viselő hullámtörővel együtt még a csodás, régi időket idézi.

Fiumében a korábbi magyar szórványközösség mára diaszpórává alakult. Hosszú évtizedeken át a fiumei magyarok létszáma tartósan kettőezer fő körüli volt, az elhaltakat pótolták az újszülöttek. Létezett a natalitási egyensúly – mondanám tudományosan. Iskolája, magyar sajtója nincs a tengerparti magyaroknak, az a bizonyos „vasárnapi iskola" is csak ideig-óráig működött. Ami még megszólítja és összehozza a közösséget, azok a nemzeti ünnepeink – a március 15-e, az október 23-a –, és az a farsangi terített asztal, ahol fölszabadult derűvel üdvözlik egymást, és együtt vetnek számot a közelmúlt emlékeivel és a jövő reményeivel. Hosszú évek óta már nem több ez a csoport 30-40 főnél. A 15 fős magyar önkormányzat mellett a városban működik a Baross Kultúregyesület, amely kifejezetten hagyományápoló tevékenységet folytat, az egyesületnek köszönhető, hogy Baross Gábor, Jókai Mór és Szabó Lőrinc nevét ma emléktábla őrzi a környéken.

Kérdésemre: mi lesz a fiumei magyar közösség sorsa, Pogány Tibor tanár úr a tudós megfontoltságával jelenti ki: matematikailag kiszámítható. Viola Éva már idézett, *Régi képek* című versében így fogalmazott: „Az utánunk maradt mindenség / bágyadt csobbanással szétszóródik / a hullámok gyöngyeivel". Smiljaniæ Anikó pedig a rá jellemző derűvel mondja: Fiumében mindig lesz olyan magyar, aki emlékezni fog a múltjára és a jövőbeli feladatára. A kis magyar közösség egyébként roppant dinamikus életet él, a viharok elcsöndesültével mindenki újjáépítette korábbi szülővárosával a kapcsolatokat, gyakran járnak haza a Bácskába vagy valahová Magyarországra. Akad olyan is, aki idős korára a hazatelepülést tervezi. Ha tényleg elmenne, a fiumei magyar közösség őt is mindig visszavárja. Ebben sincs semmi különös, aki egyszer megfordult a városban, alkalomadtán úgyis visszatér. Fiume – a mediterrán dimenzióin túl is – mérhetetlenül nyitott város. Évszázadok óta életének, mindennapjainak része, hogy innen útra kelnek és egy idő után hol örömmel, hol búbánattal megrakva visszatérnek az utazók. Mert Fiume, a címerében szereplő korsóból folyamatosan és kiapadhatatlanul ömlő vízsugár tanúsága szerint is örök, rendíthetetlen és kikezdhetetlen.

„MEGMARADTAK A JÉG HÁTÁN ES"

Madéfalvától Bukovináig, Bukovinától az Al-Dunáig…

■ 1. Az 1764. évi madéfalvi történések következtében a történelem sodrásában új székely közösség született meg, amely előbb bukovinai volt, majd al-dunai, dévai, kanadai, brazíliai, bácskai, végül dunántúli székely közösségként harcolt a megmaradásáért…

A törököktől 1774-ben visszakapott és Splényi tábornok huszárai által „lefoglalt" Bukovina a Kárpátok keleti lejtőjén fekvő lépcsőzetes felföld, az egykori Galícia, a Prut folyó, Moldva, Erdély és Máramaros közé ékelődött termékeny terület, mely Nagy Lajos királyunk idejében még viszonylag sűrűn lakva Magyarországhoz tartozott. Az 1700-as években nagy-

részt elnéptelenedett, elvadult területét a Rákóczi-szabadságharc leveretése és az önálló erdélyi fejedelemség megszűnése után immár az Osztrák Birodalom vette át. Splényi, majd gróf Hadik András, Erdély új helytartója és kormányzója hathatós közreműködésével öt magyar falut alapítottak és népesítettek be a Moldvába menekültek: Fogadjistent, Istensegítset, Hadikfalvát, Andrásfalvát és Józseffalvát. Létrejött egy bukovinai székely közösség, amely az Erdélytől való sok évtizedes elszakítottság következtében rokon, de módosult életvitele és hagyományokat tisztelő és művelő népi kultúrája révén elkülönült, zárt, a többitől immár jól megkülönböztethető bukovinai székely kultúrát eredményezett.

A térséget szándékosan több nemzetiséggel telepítették be, így az a korábban itt élő lakossággal igencsak tarkálló bolyokat képezett. Rutének, ukránok, huculok, románok, lengyelek, lipovárok, németek, székely-magyarok, szlovákok, örmények, zsidók, oroszok, cigányok stb. éltek itt majd másfél évszázadon át viszonylagos békességben egymás mellett. Amikor a trianoni diktátum végül is elszakította őket Erdélytől és Magyarországtól, a köldökzsinór leszáradása riadalmat és elhagyatottság-érzetet keltett bennük, hisz a soknemzetiségű Bukovina román hegemón kézbe kerülve szinte azonnal idegenként kezelte őket. A székelyek elszaporodása, ennek következményeként birtokaik felaprózódása és az általános elszegényedés miatt is már az 1880-as években megkezdődött a kirajzás Bukovinából…

Elsőként az Al-Duna mocsaras területére mintegy négyezren települtek át. Pancsova környékén három ma is létező települést alapítottak: Hertelendyfalvát, Sándoregyházát és a ma is színmagyar lakosságú Székelykevét. Őket követték a Déva környéki kirajzások (Csernakeresztúr), de hamarosan Kanadába és Brazíliába kivándorló kisebb létszámú csoportok is szerencsét próbáltak, a húszas évektől felerősödő kivándorlási lázat pedig román ügynökök és a román kormány által létrehozott Kivándorlási Hivatal is segítette…

2. Képzőművész vagyok. Írni viszont, szokásommá vált.

Al-dunai székelyként születtem, idestova negyed évszázada foglalkozom néprajzi gyűjtésekkel. Szándékom, hogy a három délvidéki községbe tömörülő székelyeket bemutassam, az elmúlt néhány évtizedben általam is követhető folyamatokat, a múlt és a jelen állapotát pedig nagy vonalakban rögzítsem.

A madéfalvi vérengzés óta túléléséért küzdő, csíki és háromszéki falvakból kiszakadt, hányattatottságában összetartó népcsoportot ma Magyarországon egységesen bukovinai székelynek mondják.

A Bukovinában megtelepedettek két és fél évszázad alatt mesterséges megosztottságban, majd többszöri kirajzás után is többnyire még mindig kisebbségi sorban élnek. Romániában ma dévai, Magyarországon völgységi, Szerbiában al-dunai székelyeknek nevezik őket.

Utóbbiakról már nagyon keveset tudnak. Történetük rövid megírásával pedig azt szeretném, ha újra kiléphetnének az elfeledettség fenyegető homályából.

3. Akiket az Al-Duna kanyarulatának mocsaraiba ragadott 1882–1883-ban a „csángóláz", mocsarakat csapoltak le, falvakat emeltek az ingoványon, és – fittyet hányva a történelem zivatarainak – a mai napig békés-kitartóan élik diaszporális életüket. Ápolják nyelvüket és hagyományaikat. Ők azok, akik maroknyian vannak, de a legutóbbi, a Jugoszlávia szétfoszlását eredményező balkáni háború kétszer hét szűk esztendeje ellenére is megpróbálnak talpon maradni.

E hagyományosan vendégszerető nép három létező faluja közül – Székelykeve (Skorenovac), Hertelendyfalva (Vojlovica) és Sándoregyháza (Ivanovo) – Székelykeve a legnépesebb. 1990-ben közel 4000, ma már alig 2500 lakosa van. Nagy többségük magyar. A többi magyarul beszélő katolikus bolgár (paltyán vagy paltyén) és kevés szerb család. Megmaradt szellemi örökségük nagy része, a tájszólásos, a kitűnő állapotban konzerválódott székelyes nyelvezet, a népszokások, népdalaik, valamint gazdag anekdotakincsük. A három falu népessége nehéz életkörülményei ellenére megőrizte jókedvét, és a székely góbéságok sajátos ízét Bukovinából átörökítette az Al-Duna tájékára.

Viszontagságaikról immár számottevő irodalmi művek beszélnek, szinte lehetetlen felés rangsorolni azon neveket, könyveket, szociográfiai tanulmányokat, dolgozatokat, szépirodalmi műveket, amelyek érthetővé és átérezhetővé tették/teszik évszázadokon átívelő megpróbáltatásaikat, küzdelmeiket a megmaradásért. A puszta megmaradásért, merthogy alig is lehet számba venni mindazon stációkat, amelyeket elszenvedtek, de végül győzedelmesen túléltek.

3. Első „felfedezőutam" (1981) előtt szülőfalumban, Székelykevén olyan idős személyeket kerestem fel, akik még Bukovinában születtek. Az ötletet, hogy az őshazát megkeresem,

gyermekkorom óta dédelgettem magamban, és végül közösen valósítottuk meg második unokatestvéremmel, Kelemen Sebestyén-Percellel, aki hasonló ábrándokat szövögetett. Ő 1978 és 1983 között egyetemista-abszolvensként a székelykevei iskolában magyar nyelvet tanított. Áldott emlékezetű Percellel „kiterveltük", hogy a Bukovinából való kivándorlás századik évében az al-dunai székelyek közül elsőkként megjárjuk őseink útját. Ezt a tiszteletkört 1981 nyarán, a kitelepedés 99. évében sikerült megvalósítanunk. Mint akkoriban mondottuk volt: azért, hogy a falunkból senki ne előzhessen meg bennünket…

Negyedszázad múltán, 2006 májusában másodszor is eljutottam Bukovinába. Az első látogatás óta nagyot fordult velünk a világ. Kíváncsi voltam, elárvult székely falvaink állnake még. Élményeimet számos fotóval örökítettem meg, s hazatérve egy rövid összegző élménybeszámolóval egészítettem ki.

Magyar családok elvétve maradtak ott, s csak olyanok, akik inkább nem tudtak, mint nem mertek, kitelepülni. Ők voltak a kihunyó parázs őrizői. A nyolcvanas évekig még mind az öt faluban éltek magyarok, azóta tudomásunk szerint csak Istensegítsen és Hadikfalván néhányan. Egykori lakói és azok utódai a kilencvenes években bekövetkezett romániai politikai változásoknak köszönhetően már könnyebben látogatják a vidéket, amely nyilván sokat változott a nagy kitelepítés óta. Az újonnan érkezett, zömükben román telepesek a régi házakat fokozatosan lebontották, a visszamaradt épületanyagokból román mintára építették fel saját házaikat. Nyilván a táj jellege is megváltozott azóta. Más nyelvű, más szokású és vallású emberek lakják zugait, de itt-ott fellelhetők még a régi települések megmaradt szegelletei. A templomok zömét ma már az ortodox egyház működteti, de alig átalakítva, s néhol kegyeletből meghagytak egy-egy régi mellékoltárt (pl. a hadikfalvi Mária-oltár), értékes szentképeket. Örömünkre, a fogadjisteni fatemplom mellékében, a kis haranglábon is ott lakozik még a Novotny Antal temesvári harangöntő által 1907-ben készített kisharang. A templomok udvarában egy-egy székelyesen megfaragott emlékkereszt áll, ezeket a Magyarországról régi falujukat meg-meglátogató bukovinai székely közösségek állították fel (Bukovinai Székely Szövetség) alig egy évtizede. Egy-két középület is megmaradt, a hadikfalvi, istensegítsi iskolaépületek például, és az utcák kanyarulatai, néhány vén fa, deszkakerítés, roskadozó régi szérű vagy udvari kerekes kút mind-mind gondolatébresztő motívumok.

De megvannak még a közelmúltban egy-egy faragott fejfával jelölt s díszített, körbekerített régi temetők maradványai is. Ez utóbbiak, igaz, meglehetősen foghíjasan árválkodnak, mert bizony nemcsak az idő vasfoga emésztette el a zömében katolikus kőkereszteket vagy az andrásfalvi reformátusok fejfáit…

Bukovina az ott élt őseire kíváncsi ember számára ma már inkább kegyhely, zarándokhely, amely a hagyománytisztelőt lelkében érinti meg, s az óhaza meglátogatása néha euforikus hangulatot kelt benne. Régi falvaink még meglévő részleteinek örömteli újrafelfedezése s ezzel ellentétben a lassú temetői enyészet látványa erős hangulatváltozásokat eredményezhet, megindító tud lenni. Az emberen gyakran eluralkodik az érzés, hogy végérvényesen elveszítettünk valamit az óhazából, ősökből, összetartozásból, tájból, vidékből, és talán lelki gazdagságunk is megcsappant a tovavándorlások által. Mert aki hazáját elhagyja, a lelke egy részét hagyja el… Marad azonban egy bizonyossága, hogy amíg emlékezetében képes felidézni annak hangulatát s megélni a benne élő nehéz örökséget, addig megmarad büszke székelyes tartása is.

4. A fiatalon meglehetősen komolyan és viharos élménnyel telített székelykevei amatőr gyűjtőmunkám eredményét megpróbáltam egybevetni az élményszerűen megélt Bukovinaképpel. A sok vesződséggel összekotort szellemi és tárgyi emlékeket, szülőfalum valamikori népéletének maradványait igyekeztem kiegészíteni gyermekkori megéléseim tükörcserepeivel. De nem hagytam ki a dunántúli székely közösséget sem. A történelem gonosz fintora volt, hogy miután Bukovinából Bácskába telepítették székelyeinket, nekik ott sem volt maradásuk. Két év után újra átlépte őket a határ. Végül zömük Tolna megyében, Szekszárd, Bonyhád környékén telepedett meg.

Ma megközelítőleg 25 000 bukovinai székely lélek él Magyarországon, 35-40 ezer szerte a világon. Az 1991-ben kirobbant jugoszláviai belháború következményeként, az elvándorlás miatt immár csak 7-8 ezren maradtak az Al-Duna kanyarulatában. Déva környékén és Csernakeresztúron, valamint más erdélyi településeken többnyire százas létszámú szórványokat találunk. Szép számban élnek viszont Nyugat-Európában, Észak- és Dél-Amerikában, Kanadában, de még Ausztráliában is olyannyira meghonosodtak, hogy szinte laza tömbközösségben élnek.

Éppen csak eredeti bölcsőhelyük, Bukovina maradt székelyek nélkül.

5. A bukovinai székelyek azonban *nem vesztek el*. Túlélték már az enyészet kísértéseinek minden rémét, „átalküzdötték” magukat minden nyomorúságon, de megtartották magukat mindmáig.

Küzdő szellemiségüknek köszönhetően kibírtak negyed évezred nélkülözést, kiszolgáltatottságot, nyomort, szűkösséget, ritkán adódó lélegzetvételnyi megnyugvást.

Hogy a sors kegyeltjei-e, vagy az isteni gondviselés által maradtak meg, csak a sejtések örömével tudjuk eldönteni. Mert itt vannak, megmaradtak. Isten ruházatának korcáról nem hullottak le. A hagyományaik erejével megküzdöttek az enyészet és a szétszóródás rémével. Ahogy az al-dunai testvéreik mondanák: „megmaradtak a jég hátán es”.

Pëtër László

VAJDASÁGI TÁJHÁZ – AMERIKAI MAGYAR SEGÍTSÉGGEL

■ Az észak-amerikai Magyar Baráti Közösség képviselőjeként Balogh Balázzsal, Cseresznyés Magdolnával, Fülemile Ágnessel, Juhász Katalinnal, Kóka Rozáliával, Ludányi Andrással, Megyeri Józseffel, Megyeri Piroskával és Szabó Katicával magam ott voltam a Vajdaságban, amikor a Kisoroszi Tájház (Torontál Magyar Oktatási Művelődési és Ifjúsági Központ, Vajdaság) működésének tizedik évfordulóját ünnepeltük, és egyszersmind kinyilvánítottuk a testvérközösségi kapcsolat megerősítésének eltökélt szándékát. A vajdasági magyar szervezetek vezetői és tagjai közül mintegy százfőnyi közönség vett részt a közös programban a csodálatos fafaragásokkal díszített tetőszerkezet alatt, hímzett terítőkkel borított asztalok mellett. Az alkonyat lágy fényében mindnyájan élvezhettük a Tájház virágoskertjének színpompáját, valamint a halastóban visszatükröződő napnyugtát. A háttérben egy cseperedő kis erdő ágait cirógatta az esti szél.

Talpai Sándor elnök tíz esztendő önkéntes munkájának eredményéről számolt be: szabadtéri színpad, vendégház, halastó, erdőültetés; adventi programok, gulyásfőző versenyek, kézművesprogramok és a mindent megkoronázó egyhetes nyári gyermektábor. Mindennek a Tájház a központja, sok-sok környékbeli lakos tartalmas együttlétének helyszíne. A roskadozó parasztház pedig a múlt századbeli életet bemutató kis múzeummá fejlődött a helyiek munkájának, valamint adományainak köszönhetően.

A tízéves évforduló programját még a nagy égszakadás sem zavarta meg. A körülöttünk dühöngő vihar ellenére örömmel hallgattuk a gyermekek citeraegyüttesét és énekkarát, valamint egy tekerőlantos fiatalember muzsikáját. Magyarországi MBK-ás barátaink is hozzájárultak a műsorhoz. Jóleső várakozással hajtottuk fejünket a párnára, tudván, hogy másnap szemtanúi leszünk a tízedik gyermektábor megnyitójának.

A következő hét aztán megállás nélkülinek bizonyult. A gyermektábort ellátó önkéntesek fáradtságot nem sajnálva, reggeltől késő estig foglalatoskodtak. A hagyományőrző műhelyekben gölöncséres, fafaragó, szövő- és gyöngyfűző mesterektől tanultak a gyerekek. Az egész napos programot szórakoztató és művészi műsorok zárták, amelyeken a gyermekek szülei és testvérei is részt vettek. Példás volt a több mint száz gyermek viselkedése és a vezetők türelme, valamint kreativitása. Ugyanakkor inspiráló volt látni, hogy a vezetők milyen sikeresen bedolgozták a programban a pár évvel ezelőtti amerikai utazás folyamán – az ITT-OTT Találkozón, valamint cserkésztáborban – szerzett ötleteiket.

Ottlétünk alatt érzékelhettük, hogy értelme van a további együttműködésnek, az eszmecserének, mert az mindkét oldalon megerősít bennünket. Szeretném, ha tanulnánk tőlük az önfeláldozó munkáról, a fegyelemről és az összetartásról. Bízom abban, hogy együttműködésünk erősíteni fogja őket, főleg a gyermekeket, hiszen tapasztalhatják, hogy az óceánon túl is vannak „szórványcsoportok”, ahol nagy értékük van a magyar hagyományoknak, és ahol, akárcsak ők, sok energiát fektetnek annak megőrzésükbe. Reméljük, hogy egymás rendezvényein ezután is részt vehetünk, erősítvén összetartozás-tudatunkat. Biztos vagyok abban, hogy hasznos tapasztalatcserét eredményeznek majd ezek az együttlétek.

Bokor Erika

CAMP SUNRISE,
avagy angol tábor erdélyi magyar fiataloknak

■ A termálvizéről híres település, Algyógy Dévától huszonhét, Szászvárostól tizenegy km-re terül el, a Maros jobb oldalán, az Érchegység lábánál. Itt alapított földművesiskolát 1885-ben Kuun Kocsárd, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) egyik életre keltője, aki vagyonát a modern belterjes gazdálkodáshoz jól értő mintagazdák nevelésére, illetve a szórványban, a magyar nyelvet rosszul vagy egyáltalán nem beszélő Hunyad megyei református gyermekek taníttatására fordította.

A Hunyad megyei Algyógy mai hírnevét az Erdélyi Ifjúsági Keresztyén Egyesület (IKE) alapozta meg. Ennek nyári programjai között ugyanis szerepel egy táborozás, a Camp Sunrise – angol anyanyelvű és erdélyi magyar szervezőkkel. Az Algyógyi Ifjúsági Keresztyén Központ az idén is mintegy félszáz gyereknek adott otthont július 5. és 11. között. A résztvevők nemcsak a programok ideje alatt beszélhetnek angolul, hanem a szervezők anyanyelve okán is. Így érezhetően bővül a táborozók szókincse. Eddig angliai vagy ír fiatalokkal közösen szerveztük a tábort, az idén az Amerikai Egyesült Államokból érkezett a szervezőcsapat.

Hogy miként kerültünk kapcsolatba velük? A szálak hogyan kötődnek össze?

Több mint egy éve az Amerikai Magyar Baráti Közösség (MBK) meghívására részt vettem a Reménység tavánál (Lake Hope) szervezett ITT-OTT konferencián. Ezt követően pedig közel egy hónapig magyar közösségeket látogathattam, magyar rendezvényekre jártam el az Egyesült Államokban. A Reménység tavánál alkalmam volt bemutatni az IKE munkáját és rendezvényeit. Az előzmények közé tartozik, hogy az MBK egyik legodaadóbb és legaktívabb tagjának a figyelme már 2002-ben az Erdélyi Református Egyházkerület munkájára irányult. Mivel életeleme, hogy a fiatalokkal foglalkozzék, nem mindennapi kihívást látott az IKE által szervezett ifjúsági programban.

Az ITT-OTT után az Ohio állambeli Adában beszéltük meg a részleteket. A helyi gyülekezetet arra biztattam, hogy vállalják fel az 2015-ös angol gyerektábort, és szervezzék közösen az erdélyiekkel. Hosszas készülődés után alakult ki az amerikai fiatalok csapata. A modern technika eszköztárának köszönhetően folyamatos és rendszeres volt a „találkozás” nyolc-kilenc hónapon át. Az együttműködés voltaképpen azzal függ össze, hogy Ludányi Panni néni minden évben önkéntesen visszajár a táborainkba. Az én tavalyi látogatásom pedig újabb mérföldkővé válhatott a kapcsolatunkban. Hiszen nagyszerű lehetőség az, amikor egy erdélyi fiatal mesélhet az IKE-ről, a református ifjúsági szervezet mai terveiről, programjairól – képek és videók segítségével. Merthogy a személyes tapasztalatot semmi sem tudja pótolni.

Hazatérésem után a felkészülés kis csoportokban, több helyszínen egyszerre folytatódott. A tábor keresztyén értékekre épül, és ezeket az IKE által képviselt értékeket – az angol nyelv elsajátítása mellett – előtérbe helyezzük a tábori programok ideje alatt is. Minden reggel angol nyelvű áhítattal kezdünk, beszélgetések során az amerikai és az erdélyi fiatalok is a saját hitük megéléséről beszélgethetnek. Továbbá hangsúlyt fektetünk egymás kultúrájának, szokásainak a megismerésére, miközben a sportolást és a közös játékokat sem hanyagoljuk el. Az eltérő kultúrák találkozása igen erősen érzékelhető a táborban. Ugyanakkor az esti kiscsoportos megbeszélések, az aznapra való visszatekintés és közös imádkozás lélekben is erősíti a táborozókat. Ami a legkellemesebb, hogy ezekbe a táborainkba nemcsak az egyházközeli fiatalok jönnek el, hanem olyan fiatalok is, akik a megkeresztelésük óta nem találkoztak az egyház és a hit közvetlenebb fogalmával.

Szabó Pál Péter teológiai hallgató, az Erdélyi IKE önkéntese így vélekedik a tábor hatásáról: „Mint már negyedik éve angol nyelvű táborok szervezésében részt vállaló önkéntes, elmondhatom, hogy számomra azért is jó és hasznos ez a tábor, mert általa egyre hatékonyabb lehetek a gyerekek és fiatalok között végzett munkámban, szolgálatomban. A közösség számára azért tartom fontosnak az Erdélyi IKE angol táborait, mert a gyerekek/fiatalok, amellett, hogy a tábor ideje alatt megszerzett, tovább gyarapított angol nyelvtudást felhasználhatják tanulmányaikban, a vendég önkéntesek szolgálata révén szélesedhet az egyházzal kapcsolatos látókörük, kialakulhat, tovább fejlődhet Istennel való kapcsolatuk. Reméljük, hogy Isten Igéjének jelenléte és a belőle való táplálkozás, ami táboraink fontos alappillére, aktívan járul hozzá a gyermekek, fiatalok lelki, személyiségbeli növekedéséhez.”

Tussay Szilárd

LÁSZLÓ SZABOLCS

MINDENT LECSUPASZÍTÓ, MINDENT KICSONTOZÓ ÉVEK

Danyi Zoltán: *A dögeltakarító*

■ „Most már nyakig belesüllyedt mindenki a szarba, és még mindig nincs vége, még mindig nem ért véget a süllyedés, épp ezért nem tud véget érni ez a háború" – fakad ki újból és újból *A dögeltakarító* névtelen főszereplője, hangot adva a Jugoszlávia szétfoszlását követő korszak, egy traumatizált generáció és egy gyökértelenné vált kisebbségi identitás alaptapasztalatának. Mert hiába ért véget és került a történelemkönyvekbe a délszláv konfliktus, melyet a főhősnek a Jugoszláv Néphadsereg „vajdasági magyar" katonájaként kellett átélnie, azok közé az ezrek és százezrek közé tartozik, akik számára a háború óta kizökkent az idő, és darabokra hullt a világ. Ezt sem az évek múlásával, sem az élettér megváltoztatásával nem lehet feldolgozni és megúszni. A túlélők kívül-belül: hanyatló és beteg testükben, kiszámíthatatlan viselkedésükben, félresikerült és reménytelen szerelmi viszonyaikban, széteső identitásukban, tehát egész lényükben ott hordozzák immár örökre a háborút. S mivel világunk felbomlásának radikális tapasztalatát nem lehet átadható történetbe foglalni, Danyi Zoltán regénye nem a háborús élmény elbeszélésére törekszik, hanem az általa okozott visszafordíthatatlan folyamatnak és keserű léthelyzetnek a részletes, érzékletes és költői erejű megjelenítésére.

A könyv alapvetően a főszereplő alakjára épül, az ő szüntelen, kegyetlen és ugyanakkor sikertelen önboncolásának lehetünk tanúi. Annyit tudunk meg róla fokozatosan, hogy újvidéki „kisebbségi magyar", akit a háború alatt besoroztak, és részt vett a baranyai, illetve szlavóniai horvát területek elfoglalásában (azaz a délszláv konfliktus egyik legkegyetlenebb kezdeti szakaszában), majd sebesülés miatt leszerelték. Azután pedig csempészként, benzinkutasként, illetve dögeltakarítóként éldegél – Szerbia, Magyarország, a horvát tengerpart és Berlin között ide-oda vetődve. Alakja egyszerre tud sajátos, összetett, belső ellentmondásokkal küzdő egyéniségként megjelenni, aki tapasztalatait például színházi előadások vagy filmek (a vietnami háború utóhatásairól szóló *Taxisofőr* és *A szarvasvadász*) révén próbálja felidézni, és ugyanakkor képes egy bizonyos korszak és generáció (egyszerre posztjugoszláv, illetve kisebbségi magyar) névtelen képviselőjeként is funkcionálni. Ám a szereplő mélyebb, súlyosabb komplexitását az adja, hogy benne is – mint minden véres harcot megélt veteránban – együtt van a háború által jóvátehetetlenül traumatizált áldozat és az atrocitásokban részt vevő tettes. Ez a kettősség okozza számára a feloldhatatlan belső feszültséget, a kilátástalanságból származó tompa fájdalmat és a leküzdhetetlen magányt.

A háborútól letepert társadalom, melyben szétfoszlott a közösség, és eltűnt a család, nem tudja és nem is akarja megszólítani benne az áldozatot vagy megvádolni a tettest. Az embargó, a válság, a feketepiac, majd a később kibontakozó és nacionalizmussal megideologizált vadkapitalizmus körülményei között az egyén teljesen magára marad ezekkel a kérdésekkel, egyedül kell valamit kezdenie démonjaival – ha tud, és persze rendszerint nem tud. A főszereplő, akárcsak Forest Gump komor és végképp kiábrándult változata, az útjába kerülő idegeneknek próbálja elmesélni és megmagyarázni múltjának egyes epizódjait. Amellett, hogy soha nem alakul ki valós kommunikációs helyzet, az elbeszélésre tett kísérlet bizonytalan, ismétléses, önkioldó, csapongó, részletekben elvesző gondolatáradatot eredményez. A felszíni dolgokba való gabalyodás, a mellékes emlékfoszlányokhoz való ragaszkodás jelzi, hogy a trauma gócpontjára, forrására csak utalni lehet, félmondatokban, eufemisztikus szerkezetekben („tanyák megtisztítása"), lopva felidézett jelenetekben – de értelmezhető, zárt történetben nem

Magvető, Bp., 2015.

lehet megfogalmazni sem mások, sem magunk számára.

Az elbeszélés lehetetlenségének egyik következménye, hogy a regényben az idő parttalanná és kiismerhetetlenné válik. Visszatérő helyzet, hogy a főszereplő elveszti az időérzékét, hogy egyszerűen nem telik az idő, hogy cél nélkül sétál, avagy pont egy helyben vesztegel, mintegy az időn kívül. Az átélt trauma és az elkövetett bűn átírja számára az idő természetét: a múlt nincs befejezve, a háború időszaka nincs lezárva, és mivel „azok a mindent lecsupaszító, mindent kicsontozó évek nem értek véget azóta sem" (44.), nem képes saját életét koherens, lineáris narratívába rendezni és bármiféle stabil konklúziókhoz eljutni. Csak annyi biztos, hogy „amit tettek, az örök időkre szól" (59.), és ezáltal valamiképpen a cselekedetek önnön büntetésüket is magukban hordozzák. Az állandóan jelen levő múlt, az emlékezésnek a tudatba való gátolhatatlan beáramlása pedig maga a kifeszített, fenntartott pokol.

A regény jelkép- és szövegvilága is leképezi a szereplő feloldhatatlan helyzetét: a trauma érzékeltetésében áthelyeződik a hangsúly egyrészt a szenvedő test dimenzióinak a bemutatására, másrészt a narratív értelemalkotás helyett az erőteljes képiség megteremtésére. Vagyis a trauma nem racionális vagy nyelvi szinten jelenik meg, hanem a testfunkciók hanyatlásában, a betegségek és fájdalmak visszatérő jelenlétében. Ezeket nem tudja uralni az agy tartománya, hanem pont fordítva: ezek hatnak a gondolkodásmódra, a kedély- és tudatállapotra. A test emlékezik és emlékeztet: őrlődnek és rohadnak a belső szervek, és ellehetetlenül az anyagcsere – mert a lélek egy a gyomorral és a végbéllel. Az önmagunk feletti uralom elvesztésének eme groteszk ábrázolása ugyanakkor feloldja a szenvedés által szokványosan megkövetelt pátoszt: a főszereplővel nem tudunk maradéktalanul azonosulni bűnei miatt, és nem tudjuk teljességgel magasztosnak vélni fájdalmát a társuló komikum miatt. A részvét és a bíráló elemzés között ingadozva követjük agonizálását, amely egy morális szempontból közönyös társadalom kontextusában (ahol nincs felelősségvállalás vagy felelősségre vonás) amolyan metafizikai igazságtételként értelmezhető. A test bosszút áll önmagán: s a főszereplő lassan megadja magát.

Természetesen ez a sors, ez az élettapasztalat egy történelmileg és szociológiailag is körülhatárolható posztjugoszláv jelenség: a szereplő annak az „elveszett generációnak" a tagja, amelyet a háborúban való részvétel vagy a háború okozta társadalmi összeomlás az otthontalanság, a gyökértelenség és a céltalanság feloldhatatlan problémáival szembesített. Dubravka Ugrešić regényei is ennek a tapasztalatnak a különböző aspektusairól, következményeiről szólnak, többnyire már a kivándorlás perspektívájából. *A fájdalom minisztériumá*ból származó diagnózisa azonban általánosítható: „Ilyen vagy olyan módon mindannyian ki voltunk fosztva. Azoknak a dolgoknak a listája, melyeket elvettek tőlünk, hosszú volt és borzalmas. Elvették tőlünk az országot, ahol születtünk, és a normális élethez való jogot. Elvették tőlünk a nyelvünket. Megtapasztaltuk a megalázottság, a félelem és a tehetetlenség állapotait. A saját bőrünkön éreztük, mit jelent számjeggyé, vércsoporttá, csordaállattá csupaszodni. Valami módon mindannyian lábadozók voltunk." Ugrešić ugyanakkor igyekszik azt is jelezni, hogy a háború által traumatizált generáció szenvedéseit a rendkívüli korszakba való beleágyazottság is okozza: amit ők belülről időnkívüliségnek, a múlt lezáratlanságának érzékelnek, azt a későbbi generációk tagjai (akik jobban kezelik a konzumkapitalizmus életformáit és a globalizáció nyújtotta lehetőségeket) immár a múltbaragadtság és bénultság jeleként fogják fel. Az ellentét okozta meg nem értés és magány pedig még inkább feloldhatatlanná teszi a kezdeti problémát.

A személyes és generációs trauma mellett a regényben többször is felmerül a „kisebbségi magyar" tematika: egyrészt a főszereplő hovatartozása kapcsán megfogalmazott kérdések formájában vagy a jugoszláv, szerb és magyar identitásokhoz fűződő ellentmondásos és tisztázatlan viszonyában. Ám az ebből származó rétegzettség és fragmentáltság még inkább mélyíti és súlyosbítja a központi alak elhagyatottságát. Hiába Újvidék az otthona, hiába beszélnek magyarul Budapesten, hiába szép a horvát tenger, és hiába járja Berlin utcáit: nincs otthonélmény, nincs „anyaország", nincs centrum, nem lehetséges az elmenetel, nem lehetséges a visszatérés. A tér közönyös geográfiát jelent, nem ajánl fel érzelmi kötődést vagy gyökereket – pozitívumként csak az eltűnt Jugoszlávia (a gyerekkora) és a vágyálmaiban létező, elérhetetlen Amerika jelenik meg.

A könyv egyben azt is illusztrálja, hogy mennyire nem egységes a Kárpát-medencében a magyar kisebbségi tapasztalat, világszemlélet és önelbeszélés. Ami rögtön szembeszökő, hogy a posztjugoszláv narratívához hasonulva a kisebbség tagjai számára is egy utólag felértékelt aranykorszak, illetve normalitás (a Tito-féle konföderáció) felől bontakozik ki a kilencvenes évek pokoljárása. Azaz a váltás ott is megvolt, de nem az „Európához" közelítő, göröngyös, ám feltar-

tóztathatatlan folyamat következett, hanem háború és nacionalista őrület. A Vajdaságban erőszakos, diszkriminatív besorozás, Horvátországban pedig a Jugoszláv Néphadsereg pusztítása, majd menekülés, emigráció, és mindezek miatt: trauma. Azután pedig, ha volt hova visszatérni, végigkövetni, miként lesz egy hajdani köztársaságból egy benzincsempészek által uralt ország: belenyugodni a tehetetlenségbe és céltalanságba.

Újvidék kapcsán önkéntelenül is felmerül Végel László esszéivel és a *Neoplanta* című regénnyel kialakuló ellentét. Nála a többnyelvűség tapasztalati gazdagságot, a várostörténet ismerete, átélése a hovatartozás meg a „hontalan lokálpatriotizmus" érzetét fejezi ki. Ezzel szemben Danyi Zoltán regényében sem a magyar, sem a szerb nyelv nem nyújt sikeres kommunikációs utat (mert „ezeket a dolgokat nem tudja elmondani a magyaroknak", 237.), a történelem pedig egy veszélyes arzenál, amely a háborút élteti, és a főszereplő kívülállóságát fokozza. Mindazonáltal *A dögeltakarító*ban megjelenített sors mintegy a Végel által bemutatott anekdotázó, multikulturális, süllyedő Újvidék világának következő, sivár korszakát teremti meg. Végel szereplői felmagasztalják és siratják a régi Újvidéket, Danyi szereplője pedig azért küzd, hogy megbocsásson a szenvedést okozó, jelenbéli városnak. Ám az talán nem véletlen és nem mellékes, hogy a legeslegvégső pillanatban mégiscsak egy bácskai pálinkával szeretné befejezni „ezt az egészet".

REMÉNY ÉS MEGÉRTÉS

Botlik József könyve a délszláv háborúról

■ Lenyűgöző adatgazdagságú kötet látott napvilágot az idén a Keskenyúton Délvidéki Alapítvány kiadásában. Miként honlapjuk (*http://www.keskenyut.hu*) is tudtunkra adja, az alapítvány a délvidéki magyarság által 1944– 1945-ben elszenvedett tragédiasorozatot vizsgáló kutatásokat végez, rehabilitációkhoz nyújt segítséget, kegyeleti feladatokat lát el azáltal, hogy segít jelöletlen tömegsírok méltó emlékművel való ellátásában, lajstromozza az áldozatok névsorát, valamint a délvidéki magyarság sorsát elemző kiadványokat publikál. Az Alapítvány áldozatos munkájának köszönhetően derült fény számos elfeledett, eltitkolt, elhallgatott vérengzésre, melyeknek magyarok ezrei estek áldozatul, és amelyeket a második világháború vérzivatarai kisöpörtek Európa kollektív emlékezetéből.

A honlapon közzétett részletes, a tragédiákat taglaló multimédiás információk mellett nyomtatott formában is hozzájuthatunk e szomorú kutatások eredményeihez: több tucat füzet, kötet foglalkozik a nagyvilág elől sokáig elzárt adatok feltárásával, elemzésével. Botlik József *A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban (1991–1998)* című kötete olyan, a délvidéki magyarság mártíriumát elemző tényfeltáró tevékenységek szerves folytatása, melyek a *Délvidéki tragédiánk 1944–45* című, 2011 óta negyedévente megjelenő periodika hasábjain láttak napvilágot. Az Alapítvány által elindított, volt Jugoszlávia magyar lakossága ellen elkövetett atrocitásokat feltáró sorozatba olyan további kötetek illeszkednek, mint Silák Mária *Emlékeim* című memoárja, amely az 1944–45-ös szabadkai vérengzés mementója, a *Délvidéki magyar Golgota* című monográfia, mely a 2011. november 25–27. között a Magyar Országgyűlésben, a Magyar Tudományos Akadémián, a Trianon Múzeumban és a Szent István Bazilikában lezajlott tudományos konferenciák, megemlékezések összefoglalóit, dokumentumait gyűjti egybe, vagy Rencsényi Hajnal Elvira *Arcok a tömegsírból* címmel megjelent volumene, amely az 1944–'45-ös vérengzések áldozatait azonosítja, feltárja családjaik tragédiáit, így rávilágítván a vesztesége olyan személyes aspektusaira is, amelyekről a történelemkönyvek rendszerint nem számolnak be.

Említhetjük Mojzes Antal *Tömegsírból emléktemető* címmel megjelent, a bajmoki emlékpark létrejöttét elmesélő, 2014-ben megjelent kötetet, mely a Tito partizánjainak razziái során meggyilkolt bajmokiak nevét emeli be az emlékezés kegyeletébe, de Matuska Márton *Az elhallgatott razzia. Vérengzés Újvidéken 1944/45* című, szintén a tavaly napvilágot látott könyve is figyelemreméltó, hiszen olyan részleteket ismertet a délvidékiek által csak „elhallgatott razzia"-ként emlegetett, szintén a Tito-partizánok által elkövetett atrocitásokról, amelyeket mind a mai napig nem tárt fel a történetírás, és amely máig nem múló traumát okozott a délvidéki magyarságnak.

A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban: 1991–1998. Keskenyúton Alapítvány kiadója, Bp., 2015.

A magyar kisebbségnek az azóta széthullt ország (Jugoszlávia) vezetői által sokáig titkolt szenvedéseit immár nyilvánossá tevő kiadványsorozat szerzői közül, a teljesség igénye nélkül, még említjük Pintér Józsefet, aki a szenttamási népirtás történetét idézi fel *Szennyes diadal* című, 2014-ben a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet által kiadott, kitűnően dokumentált könyvében, és Gutai Istvánt, aki a *Földönfutók, hontalonok* című, 2013-ban megjelent opusban a második világháborúban a Bácskáról menekülők történetét foglalta össze, tanúk és hiteles dokumentumok alapján.

A délvidéki tragédiát jelenleg kutatók olyan történészek nyomába lépnek, mint Homonnay Elemér, aki többek közt Clevelandben, 1957-ben kiadott kötetében ír a kommunista Tito-partizánok által az „elfoglalt Dél-Magyarországon" elkövetett atrocitásokról, vagy Szigethy György, aki megrázóan írja le a Délvidék magyarságának tragédiáit a *Szemtanúja voltam Tito délvidéki vérengzéseinek* címmel kiadott, 1956-ban, szintén Cleveland-ben megjelent könyvében.

Sajnos azonban az „elfoglalt Dél-Magyarország" magyar lakosságának szenvedései nem értek véget a kommunizmus bukásával. Az 1991-ben kirobbant, a jugoszláv államszövetség széthullásához vezető délszláv háború szintén kegyetlenül sújtotta a térség magyarjait. A háború (amelyet ma sem tekinthetjük teljesen lecsillapultaknak) elsősorban a szerb hadsereg által az ország többi etnikuma (horvátok, albánok, bosnyákok, magyarok, makedónok stb.) ellen elkövetett vérengzései, és a harcok lecsillapítása érdekében közbelépő, az Egyesült Nemzetek Szövetsége által küldött „kéksisakosok" beavatkozási nehézségei miatt ismert, és újabb szomorú tanúságául szolgált annak, hogy a kommunizmus, a szocializmus „eszméjének" ürügye alatt mily rettenetes feszültségek gyűlhetnek fel, mennyire helyrehozhatatlan károkat tud okozni az, ha az egymás mellett élő népcsoportok közti párbeszédet ellehetetleníti egy torz ideológia.

Botlik József könyve a szerb nacionalista elnök, Slobodan Milošević neve által fémjelzett háborúnak a magyar kisebbség szemszögéből történő feltárását végzi el, a szerző által a háborúk időszakában a *Magyar Nemzet,* a *Magyar Fórum* és az *Erdélyi Magyarság* című lapokban közölt cikkek, elemzések, interjúk segítségével. Az egybeszerkesztett, javított írások közvetlen hangjukból, *érintettségükből* kifolyólag ma is erős érzelmeket váltanak ki az olvasókból, de az objektivitásra törekvő szerző inkább az események megértetésére, mintsem *átéltetésére* helyezi a hangsúlyt. Ezt a tendenciát támasztják alá a Mirnics Károly demográfussal a délvidéki népesség alakulási tendenciáiról készített, adatokkal alátámasztott, hosszú interjúk (*Vészesen fogy a magyarság,* 17–20., vagy *Gyűlölet minden mennyiségben*, 21–27.), de megmarad az objektív tájékoztatás szintjén *„A félelem férge rágja lelkünket. Hadijelentés a déli határról"* című írás is, amely 1991. október 12-én jelent meg a *Magyar Nemzet* hasábjain, annak ellenére, hogy hangvétele jóval drámaibb.

A földrajzi és névmutatóval ellátott, így kézikönyvként is kitűnően használható volumen öt fő fejezetben érzékelteti a Délre szakadt magyarság által a délszláv háborúk alatti szenvedéseit. A Délvidéket, Bácskát, a Bánátot, a Drávaszöget és Szlavóniát körbejáró, dokumentumértékű cikkek közvetlen közelségből térképezik fel az esetenként kizárólag a szerző által megörökített eseményeket. Döbbenetes olvasni az *„Én borsót kapáltam, a szerbek aknát ástak." Csendélet Udvar községben szögesdróttal és magasfigyelővel* című riportot, amely az udvari polgármester-asszony, Fischer Antalné beszámolójára támaszkodva meséli el a szerb–horvát-háború Magyarországra is áttevődő retteneteit, a „határonlét" sajátos gazdasági, politikai, szociális következményeit, amelyek, amint a cím is érzékelteti, a község lakóinak mindennapjaira is közvetlenül kihatnak. Az 1995-ben készült, a *Magyar Nemzet*ben publikált riport kitűnően érzékelteti a kialakult helyzet tragikumát, az ellehetetlenült párbeszéd következményeit, mikor a szerző egyik riportalanya így nyilatkozik: „Uram – mondta –, ha tíz perccel korábban jön, hozzám beszélgetni, nem akármit látott volna. Órákon át együtt szorgoskodtam három szerb katonával: én borsót kapáltam, ők meg aknáknak ástak gödröket..." (213.).

Az abszurd „mikroszociográfiai" tettenérések mellett azonban olvashatunk végzetes kétségbeesettségről beszélő cikkeket is. Ilyen az *Etnikai tisztogatás ENSZ-segítséggel. A horvátországi magyarok segélykiáltása* című rövid cikk is (189–190, *Magyar Nemzet,* 1993. január 13.), amely arról számol be, hogy az ENSZ hadereje nem védi hatékonyan a magyar lakosságot, valamint összefoglalja annak, az ENSZhez intézett, a fegyveres harcok beszüntetését sürgető felhívásnak a tartalmát, melyet Faragó Ferenc, a horvát parlament magyar képviselője fogalmazott meg, és amelyhez számos érintett csatlakozott.

Sajnos, amint kiviláglik a könyvből is, ezt a konfliktust nem tekinthetjük lezártnak, a nemzetek közti feszültségeket megoldottnak. „Ki fogja mindezt eltisztázni, vagy jön a végeláthatatlan bosszúk sora? Még belegondolni is félelmetes, nem pedig szenvedő alanya lenni" – ez áll a kötet hátlapján.

Nincs eszköz ilyen tragédiákkal szemben.

Péter Árpád

„AZ ELMÚLT MINTEGY MÁSFÉL ÉVSZÁZAD MAGYAR TÖRTÉNELMÉRŐL … ÚJ ISMERETEKET ADNI"

Évkönyv 2014 – Annual – Jahrbuch – VERITAS

■ A történetírói szakmát szükséges lenne különválasztani a közélet pillanatnyi aktuális viharaitól a történetírás tisztasága, szakmaisága érdekében. Ugyanakkor bárki, aki nézett tévét, olvasott újságot, hallgatott híreket, tudhatja, hogy kevés kutatóintézet született a kritikáknak oly viharában, mint a VERITAS Történetkutató Intézet. Politikai alapon kérdőjeleződött meg szakmaisága még a szervezeti kiépülés előtt, mások menedzseri érvek mentén érezték feleslegesnek a már meglévő kutatóműhelyek mellé egy újnak a létrehozását, és akadtak szép számmal a főigazgató személye ellen intézett támadásokból is. Ilyen súlyos támadáshullámnak természetes következményeként a kitámadottnak feltétlenül bizonyítania kell, működésében, eredményeiben. Ahogy ezt Szakály Sándor főigazgató is megfogalmazta az intézet első évkönyve előszavának indító bekezdésében:

„Meglátásom szerint azonban egy kutatóintézet nem aszerint kell hogy végezze a munkáját, hogy mit gondolnak, mondanak róla, hanem annak alapján, hogy milyen céljai vannak, milyen szakmai elvárásokat, kritériumokat állít maga elé." Ahhoz, hogy a középkorban egy céhnek elismert mesterévé váljon egy szakember, mestermunkát kellett készítenie, melyet a már elismert mesterek elbíráltak, és legtöbb esetben a legnagyobb szigorúsággal ugyan, de korrekt elbírálást követően döntöttek a jelölt alkalmasságáról. A VERITAS Intézet pedig hajlandó elbírálásra bocsátani munkájának eredményét, mint például jelen évkönyvét is. Mivel a kutatóintézetek évkönyvei egyfajta keresztmetszetei szoktak lenni a szóban forgó intézet munkájának, ez az évkönyv is indikátora lehet az intézet irányelveinek, kutatott tematikájának, szakmai erkölcsének és színvonalának.

A kötet 16 válogatott tanulmányt tartalmaz, melyek a történettudomány terén megjelenő kollektív kötetek leggyakoribb rendezési elve, tematikájuknak időrendi sorrendje szerint kerülnek a kötetben elrendezésre. Mielőtt rátérnénk ezek tartalmára, nem tudom nem észrevenni magának a szerkesztésnek a minőségét, ami Ujváry Gábor munkáját és szakmai tapasztalatát dicséri. A tanulmányok jegyzetrendszere egységesített, mindegyiket angol és német nyelvű rezümével látták el – e rezümék terjedelme minden esetben meghaladja az egy-egy nyomtatott oldalt –, továbbá a kötet névmutatót is tartalmaz. A jövőben megjelenő évkönyvek esetében ajánlatosnak tartanék egy olyan függeléket, amely a szerzők szakmai adatait tartalmazza, ez azonban csak egy konstruktív javaslat, és nem komoly hiányosságot feltáró észrevétel.

A kötet tanulmányainak tematikája, szerzőik érdeklődési körének tükröződéseképpen, meglehetősen változatos, a 19. századbeli témáktól kezdődően egészen a rendszerváltást követő évek realitásaival bezárólag. Ugyanakkor bizonyos jól körülírt korlátokat is vélek felfedezni a szélesebb szakterület kapcsán: mindegyikük a magyar történelemből merít, ennek is általánosabban vett politika- és társadalomtörténetéből, és hiányoznak a tematika szempontjából „réstémáknak", egzotikumoknak számító témák. Itt megint Szakály Sándor előszavához vagyok kénytelen visszatérni, éspedig első bekezdésének zárógondolatához, mely szerint az általa vezetett új intézetnek célja „az elmúlt mintegy másfél évszázad magyar történelméről igyekezzen új ismereteket adni, »leporolni« olyan évtizedek alatt meggyökeresedett állításokat, amelyek nem egy esetben a vitathatóság kritériumain is túlmutatnak…" E megfogalmazás tükrében is szükséges vizsgálnunk a tanulmányokat.

A tizenhat tanulmány esetében, éppen azért, mert tematikájuk annyira különböző, szükségesnek érzem, hogy egyenként is szóljak tartalmukról pár szót. Kovács Kálmán tanulmánya, mely a 19. századi állam-egyház viszony fejlődését mutatja be a magyarországi református egyház struktúráinak esettanulmányán keresztül, szintézis jellegű, és a probléma eszmetörténeti vonatkozásai a tanulmány keretében még sokkal nagyobb hangsúlyt kapnak, mint a kimondottan intézmények közötti viszonyra való hivatkozások. Schwarczwölder

VERITAS Intézet – Magyar Napló, Bp., 2015.

Ádám tanulmánya Széll Kálmán pénzügyminiszterségéről és ennek lemondás általi végéről szól, ennek során az életrajzi vonatkozások harmonikusan illeszkednek a kor szélesebb politika- és gazdaságtörténete nagy folyamataiba, az elsőre az 1877–1878-as balkáni orosz–török háború, utóbbira pedig a hetvenes évek gazdasági válsága – melynek képe azért jóval kevésbé él akár a szakmai köztudatban is, mint más gazdasági világválságoké – talán a legfontosabb jellemző. Külön kiemelendő a tanulmány igényes dokumentáltsága és az a tény, hogy Széll Kálmán pénzügyminiszter alakját kimondottan jól helyezi el a kor politikai viszonyainak tükrében. Hadtörténeti vonatkozásai miatt akár a Monarchia hadtörténetével foglalkozó történészek számára is hivatkozás lehet az 1878-as év realitásainak leírása. Ligeti Dávid elsősorban az eddig megjelent szakirodalom tükrében összegzi a Monarchia hadseregének a keleti fronton való tevékenységét az első világháború első hetei eseményeinek tükrében, egészen az 1914-es év nyári hadjáratának végéig, mely a szeptember 11-ei visszavonulással végződött. Anka László Apponyi Albert jászberényi emlékezetét – ahogyan ő maga fogalmaz, „kultuszát" – dolgozza fel, Révész Tamás pedig rövid, de tartalmas írásában a Tanácsköztársaság hadseregének toborzópropagandájáról értekezik. Nem tudom, hogy szerkesztési okokból nem kerültek be itt fényképek egykori plakátokról, röpcédulákról, vagy pedig a szerző eleve így szerkesztette meg tanulmányát, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ilyen téma esetén a „tárgyi bizonyítékok" nemcsak szemléltető eszközök, de önálló értékkel bíró források is: a szöveg tördeléséből, a betűk elhelyezéséből, az esetleges képillusztrációkból a megfelelő ismeretekkel rendelkező olvasó is sok következtetést levonhat. Hollósi Gábor a Horthy-kor numerus claususáról értekezik a mérnökképzés területén, tematikájából fakadóan is ez a tanulmány táblázatokkal, statisztikákkal elég jól illusztrált. Orosz László munkája a Horthy-kor (egyébként saját levéltári kutatásaim alapján nyugodt szívvel kijelentem: bonyolult) magyar–német kapcsolataihoz, történetírás terén jelentkező interferenciáihoz nyújt hozzájárulást, elsődleges forrása ehhez Fritz Valjavec német történész levelezése. Murádin János Kristóf erdélyi témát dolgoz fel szintézis jellegű tanulmányában, melynek címe: *Az Erdélyi Párt a Magyar Országgyűlésben 1940 és 1944 között*. Különösen megfogott – ezt pedig elsősorban emberi, érzelmi szempontból mondom – Zinner Tibor családbibliográfia jellegű írása, mely révén egy családi esettanulmány járul hozzá a magyar zsidó munkaszolgálatosok második világháborús tragédiájának jobb megértéséhez, mikrohistorikus módszerrel a sokakat érintő történelmi folyamat jobb megismeréséhez.

Mivel nekem is az 1944–1948-as átalakulások az elsődleges szakterületem, érdeklődéssel olvastam Kiss Dávidnak *A Szociáldemokrata Párt rendező gárdája 1945–1948* című tanulmányát. Ebben a szerző a szakirodalom és levéltári források – ez utóbbiaknak összegyűjtése, a lábjegyzetek változatos tartalmát elnézve nem kis munka lehetett – tükrében vizsgálja a Szociáldemokrata Párt nagy létszámú – a szerző szerint létszáma a magyar hadseregével vetekedett – gárdája sorsának alakulását, egészen addig a momentumig, míg a Szociáldemokrata Pártot magába nem olvasztotta a Magyar Kommunista Párt. Somorjai Ádám jogtörténeti esszéje a szuverenitás kérdésében gondolkoztathatja el a téma iránt fogékony olvasót, ezt követi két hölgyszerző a magyarországi szocialista évek egy-egy momentumára fókuszáló írása: Bank Barbara a recski tábor 1955-ös újraindítási kísérletéről, Tóth Eszter Zsófia pedig az 1965-ös Baradla barlangbaleesetről értekezik. Nagy fába vágta fejszéjét Rácz János, amikor az angolszász sajtóban jelen levő Kádár János-képet próbálta meg szintetizálni huszonöt oldalban; becsületére legyen mondva, ez a terjedelmi keretek figyelembe vételével sikeresen megoldotta. A kötetet két, a rendszerváltást követő évekről szóló tanulmány zárja: Sáringer János és Garadnai Zoltán egyaránt a rendszerváltást követően első demokratikusan megválasztott MDF-kormány diplomáciatörténetéhez nyújt adalékokat.

Végigolvasva a kötetet, elgondolkozva azon, hogy a változatos tematikájú tanulmányokban mi lehetne az a közös pont, amit érdemes kiemelni, ami általánosságban érvényes, és állításként bármilyen kritika esetén is megőrzi valóságtartalmát, annyit tudok zárszóként mondani: közös jellemzőjük ezen írásoknak az, hogy minimális teret kap bennük az esetleges ideológiai értelmezés, de annál nagyobbat a valóság és a tények bemutatása. A VERITAS igazságot jelent, azt pedig a legjobban tényeken keresztül lehet érzékeltetni, valószínűleg ez is volt a kötet eszmei főcélja. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal is, hogy a történész, még a legjobb is, a múltbeli valóságot csak a rendelkezésére álló források tükrében képes ábrázolni, erre kényszeríti a szakmai etika szigora is. És mivel a források része az idők folyamán elvész, mások pedig felfedezetlenek maradnak, a valóságnak csak azokat a részeit lehet visszaadni, amikre elégséges forrás áll rendelkezésre. Ennek következtében a történelmi valóság minden aspektusa a maga teljességében sohasem kerülhet kibontakozásra. De az egyetlen út mégis, ha erre törekszünk.

Lakatos Artúr

AZ ÖSSZETARTOZÁS ÜNNEPEI

Képírások és képolvasatok

Letisztult grafikájú pozsonyi Kalligram

■ A Fónod Zoltán által szerkesztett *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona – 1918–2004* (Madách – Posonium Kiadó) tanúsága szerint a Pozsonyban megjelenő *Kalligram* folyóirat 1992 júniusa óta része az egyetemes magyar kultúrának. A Grendel Lajos alapító főszerkesztő által megálmodott lap főszerkesztői tisztségét az indulástól bő egy évtized erejéig Hizsnyai Zoltán látta el, majd 2004-től Csehy Zoltán veszi át tőle ezt a feladatot, 2006-ig. A lapot jelenleg Mészáros Sándor főszerkesztő vezeti.

Az újvidéki *Új Symposion* (amelynek a kultúrateremtő létezését a volt Jugoszláviát feldúló polgárháború transzformálta a Veszprémben megjelenő, nemcsak magyar, hanem európai léptékkel mérhető jelentőségű *Ex Symposion*ná), vagy a Szlovákiában megjelenő *Kalligram* folyóirat – akárcsak a Kolozsváron megjelenő *Korunk* – fontos szerepet játszik egyfelől a szűkebb régió magyar kultúrájának, magyarságtudatának fenntartásában, működtetésében, folyamatos újjáteremtésében, ugyanakkor megkerülhetetlen tájékozódási pontot is jelent mind a Kárpát-medence (szórvány)magyarságának, mind a glóbuszunkon szétszóródott *emigráns* magyarság számára.

Szerencsénkre azonban nemcsak az említett kultúratudományi folyóiratokról mondhatjuk el, hogy nem élnek a provincializmus perspektívaszűkítő eszközeivel – a legtöbb, *hazai földön* megjelenő, magyar nyelvű „világtudományi" periodika *eltekint* attól, hogy olyan térben „ölt testet", amely *a priori* előírja a korlátokat mind a kogníció, mind a működés számára.

A *Korunk* és a *Kalligram* az Európai Unió potenciálisan végtelen kulturális mozgásteret biztosító keretein belül – gyakorlatilag mégis kisebbségi helyzetben – végzi azt a tevékenységét, amely céljából implementálódtak: magyar nyelven ragadni meg a determináló helyi és globális kulturális-tudományos jellegzetességeket, valamint létrehozni olyan fórumot, olyan műhelyt, amely *nyelvbe zártsága* ellenére teljességében tudja közvetíteni az összmagyar kultúrát egy értő, érdeklődő – vagy legalábbis figyelő – világ számára. Mindkét folyóirat expliciten közelít lokális determináló tényezőihez, és azok tudatosításából nyert eszközök segítségével alakítja ki azt a retorikát, mely tolakodás nélkül érvel egy egységes magyar kultúra – akár áldozatok árán történő – fenntartásának szükségessége mellett.

Itt most eltekintünk attól, hogy részletesen összehasonlítsuk azokat a szociokulturális, politikai, mediális és gazdasági közegeket, amelyekben e két „külhoni" folyóirat megjelenik, de – élve az értelmezést némiképp megkönnyítő szintetizálási lehetőségekkel – megengedhetjük magunknak azt a kijelentést, hogy mind a *Kalligram*, mind pedig a *Korunk* hatékonyan végzi mind a helyi kultúrateremtő és -alakító erők felhasználását, mind pedig az anyaország által kínált kultúragazdagítási lehetőségek mozgósítását.

A huszonegyedik század elején járva természetesen rákérdezhetünk a pozsonyi folyóirat alcímében feltüntetett „Művészet és Gondolat" fogalomkör tradicionális terréniumának (nyomtatott formában történő megjelenésének) hatékonyságára. Minek következtében egyértelműen kiderül: a *Kalligram* úgy élt és úgy él létezési közegének adottságaival, hogy egyszerre teremti meg és számolja fel a „központ" és a „periféria" fogalmait, mert a lap sajátos kétlakisága, illetve a két fő determinánspont (Budapest és Pozsony) hatékony összekötése, valamint az összmagyar kultúrának a világ zajlásával történő szoros összefűzése elejét veszi az *ó-médimok* által gerjesztett kételyünknek. A *Kalligram* tehát, mintegy kilépve közvetlen fizikai közegéből, létezésének, valamint létezése tudatosítottságának eredményeképpen jóval több munkát végez, mint amennyit közvetlen, mérhető impaktjából vissza lehet fejteni.

Mi, a *Korunk* „hazai" (romániai) olvasói tudjuk, hogy a magyarságunk közvetlen kinyilvánítása alkalmanként etikai szempontból nehezen kategorizálható reakciókat vált ki az Állam azon polgáraiból, akik nem tudták (még) teljességében értelmezni az őshonos lakosság, sajátos önkifejezési, kultúra-megélési, *világhasználati* gyakorlatait, ugyanakkor sajnos azt is tudjuk, hogy Szlovákiában ez a helyzet sokszor nehezebben áttekinthető, értelmezhető, mint a romániai kisebbségviszonyulási rendszer (emlékezzünk csak a kettős, magyar–*x*-állam-

polgárságot övező vitákra, a honosítás egyes kelet-európai államok által problematikusnak nyilvánított következményeire). Épp emiatt tudunk örülni annak, hogy a Kolozsváron megjelenő *Korunk* kultúrszponzorai között rábukkanunk a Kincses Város Polgármesteri Hivatalának a nevére, és hogy a Budapest–Pozsony-kultúrtengelyt tulajdonképpen megteremtő *Kalligram* támogatói között, a Nemzeti Kulturális Alap logója mellett ott találjuk a Szlovák Kormányhivatal jelét is.

A „Művészet és Gondolat" szemszögéből úgy tűnik, hogy a más médiumokban oly nagy teret nyerő meg nem értés, a történelem lélek- és kultúraromboló eseményeinek *traumatikus újrafelhasználása* itt nem működik akkora hatékonysággal, és – ki tudja, milyen úton-módon, milyen tevékenységek eredményeképpen – a *Kalligram* lapjain megcsodálható kalligramokat egyszerre köszönhetjük a kisebbségi sorsba sodródott magyarság kultúrafenntartó erejének és ezen erőnek a helyi közigazgatás (más nyelvű) többségével szemben kijelentett (és azáltal értelmében receptált) létezési akaratának.

A *Kalligram* vitathatatlan tekintélye azonban nem abból fakad, hogy a szlovák állam integrálta a támogatott médiaorgánumai közé, de abból sem, hogy informális fórumok a „*legtekintélyesebb magyar nyelvű tudományos folyóirat*"-ként tartják számon: elnézve a lap tematikus volumenjeit, egyáltalán nem azonosíthatjuk bennük a magyar kultúra hierarchikus értelmezettségének jellemzőit. A *Kalligram* nem értékének, tekintélyének tudatában beszéli el az általa értelmezett „kultúrszeleteket", hanem azok értékét, létezésük morális aspektusait kiemelve teremti meg azt a metasíkot, ahonnan mind a kisebbség-többség dichotómia, mind a tömb-szórvány megkülönböztetés integrálódik egy olyan *etikailag funkcionális emelkedettségbe*, ahol ezek a(z) – tulajdonképpen konstituáló – elemek elveszítik a „rang" és a „(társadalmi/civilizációs) szint" szolgáltatta interpretációs perspektívákat, és mind a lapot, mind az általa kiemelt kultúrmozzanatokat olyan olvasási szerkezetben teszik funkcionálissá, ahol a kijelentő és a kijelentett értéke eggyé válik a morális (világ)kijelentés aktusában, eltörölve minden (általában amúgy is helytelenül tételezett) alá-fölérendelési (kultúraértelmezési és kultúramegélési) protokollt.

A letisztult grafikájú *Kalligram* tehát nem csak „termetében", fizikai kiterjedtségében nagy formátumú: azáltal, hogy egyensúlyt tart fenn a „szórvány" és a „többség" között, azáltal, hogy hidat vert Pozsony és Budapest, de ugyanúgy Pozsony és Kolozsvár, Pozsony és New York – és még sorolhatnánk! – közé, a léptékét nem hierarchiában, hanem a kultúra-integráció mértékében határozhatjuk meg inkább. És ez az integrációs mozgás úgy tart a lokális felé, ugyanúgy foglalja magába pl. Veres István, Pozsonyban élő író műveit (2015/június), mint Purosz Leonidasz lendületes poémáit (2015/május) vagy Kukorelly Endre magyar nyelvterületen (és nemcsak!) kanonizálódott életmű-konstituenseit (2014/október), vagy Samuel Beckett globális kultúrába ívódott motívumrendszerét, diskurzushasználati jellegzetességeit (2015/február) – és a sort folytathatnánk – ha nem is a végtelenségig, de mindenképp több ideig, mint amennyi nekünk itt most adatott. A szépirodalmi és tudományos cikkek szerzői listáján egyaránt találhatunk idős, tekintélyes szakembereket (Dragomán György, 2015/február, Kukorelly, *passim*), de olvashattunk kevésbé ismert tollforgatóktól is megható, karakteres szövegeket (Fenyvesi Orsolya, 2015/május vagy Száz Pál, 2015/június).

Ugyanakkor észrevehető, hogy a *Kalligram*, hiába szerveződik a Pozsony–Budapest-erővonalak mentén, bőven kitekint az anyaországi irodalom, művészet és (humán)tudomány mellett a cseh és szlovák államokban élő, tevékenykedő, kultúrateremtők és -fenntartók mellett erdélyi, délvidéki, Ukrajna területén működő magyar kiválóságokra is.

Ahhoz, hogy a *Kalligram* kánonképző és -alakító szerepét érdemben tudjuk tárgyalni, nagyobb térre lenne szükségünk, de így, rövidke vázlatunkban is bátran kijelenthetjük, hogy a „leszakított részek" magyar kultúrájának funkcionalitását mi sem bizonyíthatja jobban, mint az, hogy mind az anyaországgal, mind a többi, a történelem tragikus eseményei során más közigazgatás alá került területek kultúrközpontjaival tartós, intenzív és gyümölcsöző kapcsolatot tudnak fenntartani – még akkor is, ha közvetlen fizikai formában nem jut el hozzánk –, hiszen a http://www.kalligram.eu/ internetcímet meglátogatva elégséges tájékoztatást nyerhetünk a *Kalligram*ról.

Amíg léteznek ezek a fórumok, amíg léteznek ezek a szellemi műhelyek, a magyarságnak ezek az *ön- és világkijelentési közegei*, amíg létezik „Művészetben és Gondolatban" artikulált, magyar nyelvű diskurzus, addig a magyar kultúra kánonvonalai mentén olyan történések zajlódhatnak le, melyek civilizációs értékeinket a lehető legteljesebb módon mutathatják fel a világnak.

Az összetartozás ünnepe – Együtt és Ex Symposion

■ A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának rangos – és hangulatos! – folyóirata annak ellenére jelenik meg évente hat alkalommal, vaskos füzetnyi terjedelemben, hogy az általa közvetlenül „kiszolgált" olvasóközönség, a kárpátaljai szórvány alig másfélszáz ezernyi embert tesz ki, és azok jó része szétszórtan, az Európában és Európából áramló magaskultúrától, de még az anyaországtól is elszigetelten él, a volt Szovjetunió asszimilációs, diszkriminatív politikáinak, a véres harcokkal ellehetetlenített közelmúltnak és a mind gazdasági, mind kulturális szempontból bizonytalan jelennek „köszönhetően". Az 1960-as években szamizdat kiadványként, diákköri irodalmi tevékenység féllegitim fórumaként indult *Együtt* szinkópás ritmusú megjelenései ellenére túlélte az 1989-es „felszabadulás" után indult *Pánsíp* és *Hatodik Síp* folyóiratokat, főleg annak köszönhetően, hogy 2002-től a magyar állam hathatós, kiszámítható támogatást biztosít a lap megjelenéséhez. A negyedévente kiadott (néha összevont lapszámokkal jelentkező) folyóirat jelenlegi meghatározó szerkesztői Dupka György, Vári Fábián László, Csordás László, Zubánics László és Fábián Zoltán. Az S. Benedek András, Arany János-díjas író, költő (1947–2009) által alapított, Pomogáts Béla védnöksége alatt kiadott lap egyszerre figyel a térség szépirodalmi fejlődésére és a (társadalom)tudományi kutatások eredményeire, lett légyenek azok kárpátaljai vonatkozásúak, mint pl. Kálóczy Katalinnak *A Kárpát-medencében élő magyar közösségek közművelődési tevékenységéről* írt tanulmánya (2002/4.), akár globális implikációjúak (mint pl. Bujdosó István Nagy-Britannia első világháború alatt folytatott propagandatevékenységéről írt részletgazdag, érdekfeszítő cikke – 2015. 3.).

2015. szeptember 12-én az alábbi internetcímről letölthető *Együtt*-lapszámok végigolvasása során az érdeklődő teljes képet kaphat a kárpátaljai kulturális élet történéseiről, de azokról a civilizációáramokról, értékkanonizációs mozgásokról is, melyek ezt a kicsiny, de sokat próbált, magyarok által lakott régiót a nagyvilág többi részéhez kapcsolják (http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=27&booktype_id=2).

A 2002–2011 közötti periódusban negyedévente kiadott, 2012 óta kéthavonta megjelenő lap „frekvenciaváltása" akár optimizmusra is adhatna okot, amennyiben elvonatkoztatnánk Ukrajna, Oroszország és a „civilizált Nyugat" közt érvényesülő politikai-katonai feszültségektől, amelyek erősödésekor, mint tudjuk Délvidék szomorú példájából is, az egymásnak feszülő nagyhatalmak acsarkodásának legnagyobb vesztesei a megütközés területén (legtöbbször már évszázadok óta) élő kisebb, kiszolgáltatottabb népcsoportok, amelyek eszközök híján sem szellemi kultúrájuk, sem anyagi javaik, de sokszor még létük fennmaradásáért sem tudnak hatékonyan küzdeni. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a nyomtatott, tehát „platformfüggetlen", „energiafüggetlen" kultúrelemek kiszámíthatatlanul nagy amplitúdójú, pozitív módosulásokat hozhatnak egy közösség életében, pusztán azáltal, hogy segítik az anyanyelv, a kulturális referenciák kritikai használatát.

Az *Együtt* pozitív kultúraértelmezését nem kontaminálta az ukrajnai helyzet, viszont a lap érzékenyen és mélyen elemezte minden korok veszteségeit, fájdalmait (elég, ha itt csak az Ortutay Mária által *Jó anyám, ne sirasd fiaidat!* címmel publikált visszaemlékezéseket emeljük ki, amelyek a pusztító kommunizmus és a világháborúk által megtépázott Kárpátalja sorsát mutatja be az Ortutay család megpróbáltatásain keresztül – 2014. 4.). Ugyancsak analóg tematikát fejt ki Dupka György a 2014-ből 2015-be átívelő nagy lélegzetű tanulmánysorozatával, mely a kárpátaljai „többségi" kisebbségekkel szemben tanúsított illegitim és immorális nagyhatalmi intézkedéseket elemzi (*A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, 1–4.*).

A tragikus történelmet elemző tanulmányok, visszaemlékezések mellett azonban a lap közöl biztató, jövőbe mutató írásokat is. Az *Együtt*ben publikált versek, novellák, regényrészletek lendületessége, színvonala, hangulatvilága olyan alkotói képességeket mutat meg, melyek számot tarthatnának Európa érdeklődésére is.

Csakhogy Európa most másfelé figyel...

A vajdasági *Új Symposion* 1992-es kényszerű megszűnése után a királynék városába, Veszprémbe áttelepült értelmiségi kör új lapot élesztett új életre. A Jugoszlávia felbomlásához vezető, szinte végzetes háború alatt (melyet nem mindenütt bizonyítható hatékonyságú nyugati békefenntartói beavatkozások csitítottak le hosszú esztendők során) ellehetetlenült. Az *Új Symposion*nak méltó utódja lett a Balázs Attila, Józsa Márta, Ladányi István, Mesés Péter, Pató Attila, Szegő János, Szerbhorváth György (és még sok lelkes, idősebb-ifjabb értelmiségi) neve által fémjelzett *Ex Symposion*, mely mind tudományos, mind irodalmi-kulturális szempontból méltó utódjává vált a Thomka

Beáta, Tolnai Ottó, Domonkos István, Sziveri János stb. által meghatározott „régi-új” lapnak.

A kiterjedt médiatevékenységet folytató *Ex Symposion* figyelme – hiába szerkesztik Magyarország szívében – eredetét, kulturális gyökereit, „jogelőd lapját” tiszteletben tartva erősen figyel a volt Jugoszlávia területén élő magyarok sorsára, artikulálja a „kisebbségiség” helyi jellegzetességeit – mint pl. a 2013-ban megjelent 82. lapszám, amely az akár ironikusként is olvasható *Exjugó lexikon* alcímet viseli, és számos alkotást tartalmaz Bozsik Péter, Nóvé Béla, Vágvölgyi B. András, György Péter stb. tollából, de lapjain szerepel az 1991-ben szintén külföldre (Dublinbe) távozott Dejan Novačić, de a fiatal Marko Čudić is.

Az *Ex Symposion* tehát egyszerre győz le földrajzi és kulturális távolságokat az együtt ünneplés, egy értékekben gazdag *szümposzion* égisze alatt, és tart fenn akár ironikus távolságot is a múlt traumatikus eseményeivel szemben – amely távolságot természetesen értelmezhetünk úgy is mint az értelmező áttekintéshez szükséges diskurzív és pragmatikai distanciát.

Hasonlóan játékos-ironikus értelmezésekre is nyitott cím a 2014-ben megjelent *Cigányút* alcímű lapszám, amelyben Józsa Márta, Babarczy Eszter, Géczi János, de Adrian-Nicolae Furtună tollából is olvashatunk kiváló írásokat. A romaszakértő Furtună lapszámba történő meghívása, a szerb, horvát szerzők rendszeres szerepeltetése azt érzékelteti, hogy ez a folyóirat valódi *szümposzión*ként működik: olyan „lakomaként”, ahol egy asztal mellett ülve ünneplik Európát a többségiek és a kisebbségiek. És egy nyelven kommunikálnak: a megértő közvetítés nyelvén.

Péter Árpád

NAGY PÁL ÜZENETE A SZÉKELY MEZŐSÉGBŐL

■ A marosvásárhelyi napilap irodalmi-művészeti melléklete, az 1195. számához érkezett *Múzsa* a 92. életévében elhunyt Nagy Pált búcsúztatja. A mezőségi szórványfaluban született kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő és közíró pályáját áttekintve Bölöni Domokos – aki baráti közelségből figyelhette az alkotói pálya időskori kiteljesedését – arra hívja fel a figyelmünket, hogy Nagy Pál érdeklődésének két állandó témaköre volt: a nyelvi szórványosodás és az anyanyelv romlása.

„A Székely Mezőség egy kis falujában, Mezőkölpényben születtem, nem messzire Marosvásárhelytől – olvasható az író egyik vallomásában. – Ott cseperedtem fel, édesapám ott volt református kántortanító. Ennek a falunak a közösségében és a szomszéd falvaknak az ismeretében ragadt meg bennem a szórványkérdés iránti máig tartó komoly, mély érdeklődés. Ez abban is megnyilatkozott s megnyilatkozik talán manapság is, hogy irodalmárként, nem utolsósorban ennek a tájnak, ennek a szomorú, szépségekben oly gazdag világnak, a mezőségi magyar szórványvilágnak az embereit, íróit, jeles személyiségeit különös szeretettel kutassam föl a múltból, mutassam föl a jelenben. Így kötődött sírig tartó barátságom Sütő Andrással, aki a mezőségi magyar szórványvilág közepéről, Pusztakamarásról indult el világhódító útjára, így kapcsolódtam hozzá a Mentor Kiadó jóvoltából Wass Alberthez. [...] Így érdekelt mindig például Kiss Jenő kolozsvári költő lírája, költői világa, és írtam is róla – s tovább sorolhatnám a jeles neveket. Váltig állítom, hogy a szórványkérdés a romániai magyarság legsúlyosabb, legkomolyabb, legmélyebb problémája a jelenben, és az lesz még inkább a jövőben. Szórványnak lenni Erdélyben, szórványnak lenni a Mezőségen, de nemcsak ott, hanem Dél-Erdélyben, Déva, Fogaras környékén, akárhol: történelmi kihívás. Ezt igyekeztem s igyekszem úgy, ahogy tudtam, s ahogy tudom, a magam szerény tehetségével tudatosítani és szolgálni. Amíg még mozgatni tudom a tollamat, a kezemet, addig váltig és továbbra is megmaradok ennek a szórványkérdésnek a bűvkörében, mert ez valóban mélyen hozzám tartozik.”

Sütő András írta le Nagy Pál munkálkodását méltatva: „A legfőbb ítésznek nevezett utókorral szembeszállni nem lehet. Segíteni viszont az eligazodásban: az írástudók mindenkori kötelezettsége.”

Az érthető, az egyenes, a tiszta beszéd megszállottja volt ez az „eligazító” írástudó. A Tamási Áron közírásában és levelezésében otthonos szerkesztő (*Szellemi őrségben* – 2001; *Emberi szavak* – 2003; *Kedves otthoniak* – 2006; *Ölelő szeretettel* – 2008) maga is a szellemi őrség kilátóján érezte jól magát, és ölelő szeretettel igyekezett segítségére lenni a mikrofilológia útvesztőiben elakadó fiatalabb kartársainak. *(Múzsa – Népújság-melléklet. Szerkesztette Nagy Miklós Kund. 2015. szeptember 12.)*

Cs. P.

JÓ DÖNTÉS VOLT? ROSSZ DÖNTÉS VOLT? DE MI LETT VOLNA, HA...?

■ A magyarországi *BBC History* idei 8. lapszáma – a folyóirattól már megszokott, szakmailag és a lapdizájnt, illusztrációs anyagot tekintve is igen minőségi színvonalon – több olyan témával is foglalkozik, amelyek különböző korok jelentősebb, augusztushoz kötődő híres történéseit, csatáit, és személyiségeit elemzik, mutatják be és elevenítik fel az olvasó számára. A lapszám strukturálisan három, egymástól markánsan elkülöníthető tömbre tagolódik. Az egyik Japán második világháborús éveinek egy-egy momentumát vázolja, a második a brit történelem korszakaiból ragad ki egy-egy epizódot, a harmadikban pedig Magyarország múltjának bizonyos fejezeteiből kaphatunk ízelítőt.

Ezek közül talán a legfontosabb a Japán ellen ledobott atombombák körüli eseményeknek a bemutatása és az ezek által előidézett, mai napig tartó vitáknak a tárgyalása, amelyek nemcsak a történésztársadalmat osztják/osztották meg, de más szakmabeliek körében is sok ellenétet gerjesztettek az elmúlt évtizedek során. Az idén megrendezett hirosimai és nagaszaki bombázások 70. évfordulója meghatározó jelentőségűnek számított Japán politikai és közéletében is, hiszen a jelentős parlamenti többséggel rendelkező kormány miniszterelnöke, Shinzo Abe 2015. augusztus 15-én mondott beszédében nem kért bocsánatot a Japán által elkövetett háborús bűnökért, csupán annyit mondott, hogy ezt már korábban megtették, továbbá következetesen kerülte a „háborús agresszor" jelző használatát is. Az évforduló kapcsán a japán császár, Akihito is megszólalt, *ő* azonban teljesen másképp közelített az eseményekhez, és nyilatkozata mély megbánást közvetített. A miniszterelnök (aki Japán újbóli felemelését tűzte ki kormánya legfontosabb politikai stratégiájaként) és a császár beszéde közti kontrasztot tovább élesíti a nemzetközi közösség eltérő állásfoglalása a két különböző irányú megnyilvánulást tekintve. Ennek tükrében a történészek is sokszor egymástól homlokegyenest eltérő véleményeket fogalmaznak meg, ezekben azonban már nem Japán háborús szerepe és felelőssége körül zajlik a vita (hiszen abban egyetértenek, hogy a „felkelő nap országát" egyértelműen felelősség terheli a Csendes-óceán térségében elkövetett katonai agressziók, háborús bűnök miatt), hanem, hogy szükséges volt-e az atombombák bevetése. *Jó döntés volt? Rossz döntés volt? De mi lett volna, ha…?* És folytathatnánk a kérdések sorát. A folyóirat első oldalán a magyarországi *BBC History* főszerkesztője, Papp Gábor is ennek a kérdéskörnek a jegyében írja „levelét" – valójában a lapszám felvezetőjét –, amelynek címe: *A kötelező ítélkezésről*. A szerző többek között megemlíti, hogy a 20. század egyik legvitatottabb eseményére nem adható egyértelmű válasz, hiszen a bombatámadások előzményeit és utólagos hatásait kutató történész teljesen objektív feltárás után sem vonhat le ítéletszerű következtetéseket. A „*mi lett volna, ha…?*" kérdésnek pedig nincs relevanciája. Beszélni, elgondolkodni lehet róla, de az akkori események politikai és katonai vezetőinek a döntéseit ennek a kérdésnek alávetni nem lehetséges. A brit *BBC History* e tárgykör kapcsán kérdezett meg nyolc elismert, híres történészt, akik válaszát a magyarországi változat is közölte a lapszámban. Papp Gábor ugyanakkor egy érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet. Szerinte a hetven év körüli történészek teljesen másképp percipiálják az akkori eseményeket, sokkal érzékenyebbek a témát illetően, mint a fiatalabbak, hiszen előbbiek a hidegháborús nemzedékhez tartozónak, akikben folyamatosan munkált egy nukleáris támadás lehetőségének a veszélye. A 34–36. oldalakon megjelenített történészi vélekedések igen eltérők. Négyen az atombomba bevetésének szükségszerűsége mellett törnek lándzsát – vagy legalábbis ezt az alternatívát vélik a kisebb rossznak –, hárman viszont pedig szükségtelennek ítélik a „*Little Boy*" és a „*Fat Man*" ledobását.

Japán második világháborús eseményei vonatkozásában egy másik, szintén jelentős és kényes kérdéskör a kamikaze-pilóták öngyilkos küldetései hátterének a feltárása. Christopher Harding történész *Vonakodó öngyilkosok* című írásában mutatja be a fiatal japán kamikaze-pilóták lelki vívódásait, és nem a megszokott módon, fanatikusokként, agymosottakként ábrázolja őket, hanem egy rettegő, kétségbeesett kamikazeképet rajzol meg.

A fentebb említett témákon kívül a történelmi folyóirat több más, egyéb témájú, érdekes írást is kínál olvasóinak. Ezek közül némelyik a közelmúlt vagy éppen a jelen különféle politikai és társadalmi helyzeteit (a Skót Nemzeti Párt megerősödése vagy az Európát érintő beván-

dorlás-, menekültügyi kérdés) elemzi. De azok, akik a 19–20. századforduló magyar konyhája, a Matterhorn meghódítására indított hegymászó expedíció tragédiája és ennek következményei vagy épp a távol-keleti Burma történelme iránt érdeklődnek, szintén ajánlott módon kézbe vehetik a *BBC History* augusztusi számát és bővíthetik ismereteiket a tartalmas és érdekfeszítő írások révén. (*BBC History* 2015. augusztus)

Fazakas László

ISZLÁM REFORMÁCIÓ?

■ Ayaan Hirsi Ali nevét nem árt megjegyezni, mert az egyik legérdekesebb (és leghitelesebb) hang az iszlám körüli jelenlegi vitákban. „Szomáliai nomádból holland parlamenti képviselő, első számú közellenség, kétszeres emigráns, illetve ki tudja, hány-szoros politikai menekült" – írtam egykor röviden a most 45 éves hölgy életpályájáról. Minek tagadjam, addig megjelent néhány könyvének friss olvasata is belejátszott ebbe az elfogultan pozitív hangnembe. Az ateista nőjogi harcos világnézete egy mondatban: „az intolerancia tolerálása gyávaság".

A karizmatikus szépségű politikusnő Hirsi Magan Isse szomáli tudós, politikus és ellenzéki vezető lányaként született. Apja távollétében, kislánykorában a törzsében szokásos női nemiszervcsonkításon esett át, és ez csak az egyik az őt sorozatban ért és általa az iszlámmal összefüggésbe hozott traumák közül, amelyekből holland emigrációba menekült (részletesebben magyarul lásd az Ulpiusnál 2007-ben megjelent *Az engedetlen*t, valamint az egy évvel később megjelent *A hitetlen*t).

Hollandiai tartózkodása alatt Ayaan írta a 2004-es *Submission* című iszlámellenes propagandafilm forgatókönyvét. A film rendezője, Theo Van Gogh (a festő Vincent szintén Theo nevű testvérének leszármazottja) meggyilkolása óta Hirsi Ali folyamatos rendőri védelem alatt áll, és ismeretlen helyen él. Mivel a holland politikai menedékjog megszerzése érdekében 1992-ben valótlan adatokat adott meg, lemondott 2003-ban megszerzett képviselői mandátumáról, ami az akkori holland kormány bukásához vezetett. 2007 óta holland–amerikai kettős állampolgár, és az iszlám nemzetközileg egyik legismertebb kritikusa.

Legújabb könyvében, a *Heretic: Why Islam needs a Reformation now* című kötetben (kb. *Az eretnek. Az iszlám reformáció szükségességéről*. Harper Publications, 2015) a rajongói által rettenthetetlen jogharcosként és a szólásszabadság hősnőjeként számon tartott szerző amellett érvel, hogy az iszlám extrémizmus jelenlegi előretörése a reform lehetőségét nyújtja a mérsékelt muszlimok számára. A kötet részletesebb ismertetése helyett itt csupán a kanadai Maclean's folyóiratnak adott interjúja főbb gondolatainak összefoglalására vállalkozhatom.

Kiindulópontként A. H. A. azt szögezi le, hogy jelenleg egyetlen, reformálatlan iszlámról, de a muszlimok három csoportjától beszélhetünk. Az elsőt a vallási fundamentalisták és szélsőségesek alkotják, a másodikat a muszlimok túlnyomó többsége, akik „csupán békében szeretnék élni a maguk életét", a harmadik csoportot pedig a reformerek alkotják. Megítélése szerint jelenleg az első csoport van fölényben (Iszlám Állam, Al-Káida, Al-Sahab, a Muszlim Testvériség, sőt Szaúd-Arábia és Irán), ez azonban (általa óvatosnak mondott) becslése szerint a világ 1,6 milliárdos muszlim közösségének mindössze 3%-át teszi ki, vagyis mintegy 48 millió egyént. „Ők állami területeket uralnak, hatalmas erőforrásokkal rendelkeznek, és hajlandóak olyan módszereket is alkalmazni, amiket a másik két csoport sohasem használna."

Velük szemben erősítené a túlnyomó többségben levő mérsékeltek hadállásait könyvében. Elsősorban a bibliaértelmezésben már régóta meghaladott literalizmus elhagyását sürgeti. A vallásilag szélsőséges hívő számára ugyanis a Próféta egyes cselekedeteinek követése olyan tettekre buzdít a 21. századi civilizált világban, amelyek nem értelmezhetők másként, mint hadüzenet vagy közönséges bűncselekmény. Másodsorban sürgős változtatásra szorul az, amit Hirsi Ali így jellemez: „a halál utáni életben való túlzott érdekeltség a halál előtti élet helyett" („*excessive investment in life after death instead of life before death*"). A harmadik pont maga az emberi jogokat sértő *saria*, a negyedik pedig egy Nyugaton kevésbé ismert elv, „a helyes megparancsolása és a helytelen megtiltása" (*al-amr bi-lma'rüf wa-n-nahy 'ani l-munkar*) alkalmazása, vagyis a kritikai diskurzust és a vitát ellehetetlenítő valláserkölcs terrorja. Dévényi Kinga összefoglalása alapján: „Az iszlám e fontos alapelve a *Korán* III. szúra 104. versében van először megfogalmazva. Ez az elv az, amelyikre hivatkozva be

lehet avatkozni mások magánéletébe, és napjainkban az iszlám szélsőségesek erre támaszkodva igyekeznek terrorizálni a közvéleményt." (Lásd *A dzsihád az iszlámban. Történeti áttekintés*. Keletkutatás 2013. tavasz. 5–28. 14.) Végül a *dzsihád* eszméjéről való teljes lemondás is az „iszlám reformáció" feltétele. Egyszerű felsorolásként ez persze utópisztikusan hangzik, a kötet érvelése azonban sokkal részletesebb és alaposabb.

Érdekeségképpen megjegyzendő, hogy címe, az „eretnek" (mint ezt az interjúban a kanadai riporter szóvá is teszi) valójában nem a szerző iszlámmal szembeni álláspontjára vonatkozik, hiszen ebből a szempontból ő valójában *aposztata* (hitehagyott, vallásából kitért), akinek nincs semmilyen joga az iszlámról nyilatkozni. „Eretneksége" a posztmodern liberalizmus egy bizonyos ágával szemben nyilvánul meg, amelynek képviselői ódzkodván az emberi jogi univerzalizmustól és a liberalizmus állítólagos dogmatizmusától, a konzervatív Ayaan Hirsi Alit azért támadták, mert bírálja egy olyan szent könyv szó szerinti olvasatának híveit, akik 7. századi módon viszonyulnak a homoszexualitáshoz, a nőkhöz, más vallásokhoz és egyéb kérdésekhez. A politikai eszmék bonyolult és sohasem egyszerűen a bal/jobb felosztás mentén szerveződő konstellációinak köszönhetően ugyanis Ayaan valójában konzervatív politikus. (*Maclean's 2015. április 13.*)

Rigán Lóránd

VISSZATEKINTŐ

■ „A mindennapi szórványlét, szórványtapasztalat bőségesen elég okot szolgáltat a szerkesztőnek, hogy keresni kezdje a mélyebb összefüggéseket, amelyek ismeretében nem csupán történelmileg válhatnak világosabbá a dolgok, hanem a jövő is (talán) reálisabban ítélhető meg" – olvasom az 1991 novemberében megjelent első szórványszámunkat záró *Szerkesztői szó* kezdőszekvenciájában. Lapszámfelelősként már kezdettől úgy láttam, hogy akár a gondok számbavétele is meghaladja a szerkesztőség lehetőségeit. Ezért aztán módosítottuk – „korunkosítottuk" – elképzeléseinket; így jutottunk el ahhoz a felismeréshez, hogy célirányosabb a szórványgondok egyetemes és ugyanakkor sajátos megközelítése. A belső szórványok világától ekként jutottunk el a világproblémához: a vándorlás, kivándorlás kérdéskköréhez. (mindjárt a decemberi számban).

Sajnos azóta sem jutottunk ennél tovább. De erről nem mi tehetünk, hiszen az a *helyzet* idézi elő, amelyiknek ma is foglyai vagyunk. Csiki Lászlót idézném, aki – kényszerű magyarországi áttelepülése tapasztalatainak birtokában – ekképp összegzett 1995. januárjában: „A kisebbségi »ügy« szószólói […] többnyire a régi módon beszélnek ma is. Hagyományra hivatkoznak azok előtt, akik nem ismerik azokat a hagyományokat (vagy csak azokat ismerik, amelyeket értelmiségi szószólóik kiválasztottak, közvetítettek, kultiváltak számukra); metaforákat használnak, melyeknek még elemei is érthetetlenek a kívülállók számára. A »kisebbségi« tudatot erősítjük, ahelyett, hogy az ember- és magyarságtudatot erősítenék. Mert mi volna, ha nem fogadnánk el, hogy kisebbségiek vagyunk – a szónak nemcsak számszerű, hanem egyéb értelmében is –, annak minden görcsével és következményével? Már csak annál az egyszerű oknál fogva is, hogy a teljes emberi tudattal bíró egyén, közösség csupán *helyzete* folytán kisebbségi. Vagyis hogy a helyzetén és nem önmagán kell változtatnia…" (*Levél a szerkesztőhöz)*

A számfelelős ez alkalommal Kántor Lajos volt, akinek téma-beharangozóját ma is keserű szájízzel olvasom. „Kinek kell a kisebbség? Az egyszavas, kegyetlenül hangzó válasz e kérdésre: *senkinek*. Fölösleges a példákat, bizonyítékokat sorolni arra vonatkozólag, hogy a nemzeti kisebbséggel együtt egy országban élő többségnek (bevallja-e őszintén vagy sem) miért nem kell a kisebbség. Arra már bonyolultabb a válasz, hogy a másik (szomszédos) államba került, szülőföldjén őshonos kisebbség mikor és miért válik kényelmetlenné az ugyanazon nyelvet beszélő (szomszédos) többség, az anyaországbeli nemzet, anyanemzet számára. De amit így ritkán mondunk ki: maga a kisebbség is szabadulni szeretne kisebbségi státusától: többség akar lenni. Anyaországához, legalábbis anyanemzetéhez csatlakozhatna, ha tehetné. Minthogy általában nem teheti ezt a szülőföldjén, az elvándorlást választja – vagy egy más nyelvű és más kultúrájú többséghez, a saját országbelihez (esetleg távolibb külországihoz) asszimilálódik. Tehát előbb-utóbb mindenképpen felszámolja önmagát."

A szórványgondokkal és a tömbmagyarság léthelyzetével egyaránt szembesítenek az identitástudat erodálódásának aspektusai. A *kivándorló irodalom* (Láng Gusztáv) nyomán támadt űrt változatlanul a kisebbségi írók töltik be, akiket portrévázlatában Bányai János Közép-Európa vándorainak nevezett. Minek köszönhető ennek a „bizonytalan arcképű és kétes egzisztenciájú" írófajtának a szívós fennmaradása? –

tette fel a kérdést a jeles újvidéki irodalomtudós. Válaszában Kuncz Aladárt idézi, aki szerint a kisebbségi csak a politikában kisebbségi, a kultúrában maga az egyetemesség. Nem véletlen, hogy a *Korunk* öt évtizedének (1957–2007) kétkötetes válogatása Bányai Jánostól kölcsönözte az emblematikus címet: *Közép-Európa vándora.* Korunk-dosszié.

A többség és kisebbség viszonyrendszerében (is) a minőségeszmény valóra váltása a lényeg. Ezt veti fel az erdélyi kötődésű – ma a Hawaii-szigeteken élő – költő és nyelvész, Makkai Ádám. Akinek tanulmánya „átnyúlik" a *Kisebbségekről folytatólag* számunkba (1995. 2.), oly mértékben megnőtt egyik hónapról a másikra a jó minőségű kéziratok száma. Ezt a „helyzeti előnyt" igyekeztem kihasználni szerkesztőségi főtitkárként, és közreadtam egy csokorra valót a kelet-európai rendszerváltást megelőző második kisebbségi létparadoxon-vita (1987–1988) szamizdat-dokumentumaiból.

A továbbiakban a Romániában belüli kisebbségkutatásra irányult szerkesztőségünk figyelme. Foglalkoztunk (1990 óta újból) a cigányokkal, a zsidókkal, majd az örményekkel, a szerbekkel, az albánokkal, a muzulmánokkal stb. Mígnem az anyaországbeli nemzet egy részétől megkaptuk a hírhedett választ, hogy kiknek nem kellenek a határokon kívül rekesztett kisebbségek. A Makkai Sándor püspök elmenetelét követő 1937-es *Nem lehet*-vita még produktív lehetett, a 2004-es *NEM*-szavazatok nemzetstratégiai szempontból kontraproduktívak voltak, váratlan explóziójuk a nemzettudat erózióját eredményeztek.

A *Korunk* ettől kezdve a nemzettudat újragondolását kezdeményezte, a kisebbségi tudat meghaladásának lehetőségeit/módozatait kereste. Nemcsak a Kárpát-medencében, hanem az óceánon túl is.

Ezt illetően Kovalszki Péter tanulmányát emelném ki a 2013. évi 1-es számból: *Tények és gondolatok a diaszpóralétről, diaszpóra-nemzetről és magyarságtudatról.* A szerző 2012-es munkaprogramjára építi okfejtését: a) az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Félix-fürdői tanácskozásán kifejtett nézeteire, b) az Ohio állambeli Reménység tavánál elhangzott előadásának gondolatmenetére, c) a Budapesten és Washingtonban tartott Magyar- és Észak-Amerikai Diaszpóra Tanácson rögzített feljegyzéseire. Innen már csakis a *Szigetek, szórványok, zárványok* (2014. 6.), a *Magyarok a szórványságban* (2015. 3.), illetve a mostani *Magyar szigetek és szórványok a Kárpát-medencében* számainak „startolása" következhetett.

De térjünk vissza a „témafelvezető" lapszámhoz. A finnországi emigrációból frissen hazatért Baász Imre grafikai szerkesztőnk négy tanulmányt emelt ki a címlapra: Kozma Zsolt: *Szórányosodás,* Thomas Nägler: *Az erdélyi szászság védelmében,* Borbándi Gyula: *Erdély az Új Látóhatárban,* Szente Imre: *Magyarok Svédországban.* A tartalomjegyzék szerint Vetési László vezető helyen írt *Szórványgondjainkról.* Gál Sándor a *Szigetek és félszigetek*et vette számba a szlovákiai magyarság feldarabolásának történiájában. Szépfalusi István az identitászavarokból kivezető utat kereste, Skultéty Csaba a kárpátaljai magyarság jövőjét.

Gál Sándor versét mostani lapszámunk „témafelvetésének" köszönhetjük. Akárcsak a Vári Fábián Lászlóét. Borbándi Gyula nemrég lezárult életművéről Pomogáts Béla írt a márciusi számunkban, de magam sem feledkeztem meg róla, amidőn a Reménység tavától hazanéző Cseh Tibor szellemi hagyatékát számba vettem a *Korunk*ban. Kozma Zsolt továbbra is hűséges társunk maradt a lapépítésben, de a leginkább minden bizonnyal Vetési László, aki a szórványkutatás Kárpát-medencei szaktekintélyévé nőtte ki magát ezekben az évtizedekben.

Vetési első – Bürkösön szerzett szórványtapasztalatait összegző – tanulmánya a *Korunk*ban jelent meg 1977-ben. Az 1989-es változást követően elsősorban az ő munkásságának köszönhető, hogy az erdélyi szórványgondok bekerültek az egyetemes magyar köztudatba. Aktív résztvevője az erdélyi magyar református egyházi megújulási mozgalomnak, négy éven át titkára az Országos Református Lelkészértekezleti Szövetségnek; 1992-ben alapítója és azóta elnöke a szórványfeladatokat magára vállaló Diaszpóra Alapítványnak, titkára az Egyetemes Magyar Református Zsinat Szórványbizottságának, 1995-től társelnöke a Romániai Magyar Szórványtanácsnak; kezdeményezője és vezetője annak az 1996-ban indult programnak, amelynek keretében kolozsvári főiskolás fiatalok elkezdték a Kárpátokon kívüli magyar szórványok felkutatását és megszervezését. 1997-ben elindítja a „lélektől lélekig missziót", 1998-ban a „nagyvárosi missziót"; az RMDSZ Oktatási Főosztálya számára elkészítette a vidéki pedagógusokat támogató „lámpás programot", 2000-ben a hátrányos peremhelyzetű magyar közösségek építésére szolgáló „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk" stratégiát. Ebben a két tárgykörben dolgozta ki az *Iskola a nyelvhatáron* (1998) és a *Magyar egyház, de milyen nyelven?* (Kisebbségkutatás, 2000/2) c. elemző tanulmányokat. Kezdeményezője volt a *Holttenger dokumentációs program*nak, amelynek keretében adatbázis készült a szórványmagyar kisközösségekről. 2000-ben megszerkesztette és kiadta a 63 lelkész által aláírt *Algyógyi Nyilatkozat*ot, amely a romániai magyar szórványkérdés és -program megrázó dokumentuma.

Cseke Péter

ABSTRACTS

Géza Balázs

■ ***The Disintegration of Cultures and Languages***

Keywords: *culture, cultural policy, diaspora, identity, language shift*

The author offers an analysis of the phenomenon of language shift in connection with the disintegration of cultures in a diaspora situation. The process of the disintegration of languages is a historically well-known phenomenon, and the experiences of the past concerning extinct languages help us describe and understand the ongoing processes.

Béla Pomogáts

■ ***At Home Everywhere on the Hungarian Islands***

Keywords: *assimilation, diaspora, history, homeland, region*

The article presents the experience of the author as a traveller in the regions where there is a Hungarian population, and also as a literary historian of minority Hungarian literatures. The diaspora situation led during the 20th century to assimilation in several small regions, but new types of cultural policies were introduced during the last decades to increase the bonds of minority people to their homeland and language. Minority Hungarian cultures also developped specific strategies, presented by the author, in order to preserve the identity of the native speakers of the language.

István Tari

■ ***Who Cries for Villages in an Era of Urbanization?***

Keywords: *villages, cities, urbanization, Yugoslavia, Serbia*

István Tari (Hungarian writer who lives in the former Yugoslavia, present-day Serbia) examines the destruction of villages during the second half of the 20th century. With the help of official documents and literary works, he shows with shocking power the life of these former Yugoslavian villages and presents the exploitation of the resident Hungarian minority bound to a shrinking habitat.

Szilárd Tussay

■ ***Camp Sunrise***

Keywords: *language learning, IKE, USA, Christianity, God*

In early July, at the beginning of the summer holidays, our first program is Camp Sunrise, a children's English language teaching camp led by a team from the United States of America and a team from IKE. The camp took the theme of inspiring elements in our lives and called young people to trust in Christ. The team of eight from the USA offered high quality English lessons and inspiring testimonies of how God had worked in their lives. Many young people stayed after the evening devotions for prayer or counseling. This camp remains our most popular camp, as the location, the approach to English teaching and spiritual input are all appreciated by both young people and their parents.

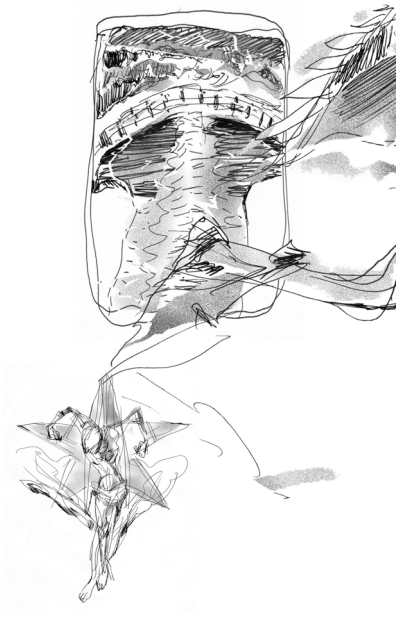

A *Korunk* folyóiratot és intézményrendszerét anyagi hozzájárulással támogató magánszemélyek névsora

Pártoló tagok
András Sándor – író, költő, Nemesvita
Dr. Balla Bálint – szociológus, ny. egyetemi tanár, Berlin
Czvitkó Zoltán – Dakakni Amina – művészettörténészek, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Gálfalvi Zsolt – irodalomkritikus, szerkesztő, Marosvásárhely
Dr. Kántor István – orvos, Budapest
Kántor László – rendező, producer, Budapest
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
Kovács Sándor – római katolikus főesperes, Kolozsvár
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Man Victor – képzőművész, Kolozsvár
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Nagy Péter – nyomdaigazgató, Kolozsvár
Paulovics László – képzőművész, Szentendre
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron

Támogató tagok
Albert Dávid – tanár Székelyudvarhely
Ágh István – költő, Budapest
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Balázs László – képzőművész, vállalkozó, Kolozsvár
Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – egyetemi docens, Kolozsvár
Dr. Nicholas Bodor – vegyészprofesszor, Miami
Botházi Mária – szerkesztő, Kolozsvár
Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Amy – gyógyszervegyész, egyetemi tanár, Miami
Dr. Burák Zoltán – orvos, Budakeszi
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Peter Deak – a Zürich Neumünster Református Gyülekezet elnöke
Dr. Deréky Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Forgács Péter – filmrendező, Budapest
Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Gálfalvi György és Zsigmond Irma – szerkesztő, író, Marosvásárhely
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Gergely Balázs – régész, politikus, Kolozsvár
Dr. Gyarmati György – történész, főigazgató, Budapest
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest

Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár

Kiss András – főlevéltáros, Kolozsvár

Dr. Kiss András – orvos, Pomáz
Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd
Kocsis András Sándor – könyvkiadó, elnök-vezérigazgató, Budapest
Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, politikus, Kolozsvár
Korniss Péter – fotóművész, Budapest
Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár
Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár

Dr. Kötő József – színháztörténész, Kolozsvár

Mecatex Kft
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad
Dr. Nagy Mihály Zoltán – történész, elnökhelyettes, Román Kulturális Intézet, Bukarest
Dr. Pomogáts Béla–- irodalomtörténész, Budapest
Dr. Poszler György – irodalomtörténész, akadémikus, Budapest
Dr. Singer Júlia – biostatisztikus, Budapest
Szász István Tas – orvos, Leányfalu

Dr. Szöllősy Pál – jogász, közgazdász, az EMPSz tb. elnöke, Zürich/Pfaffhausen

Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette: **Cseke Péter**

Bakos István (1943) – művelődéskutató, kutatásszervező, a Magyar Örökség-díj Bizottságának alapító tagja, Budapest
Balázs Géza (1959) – nyelvész, néprajzkutató, tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE, az Anyanyelvi Konferencia elnöke, Budapest
Bokor Erika (1958) – pszichiáter, közösségszervező, az AMBK vezetőségi tagja, Chicago, USA
Cseke Péter (1945) – irodalomtörténész, ny. egyetemi tanár, Kolozsvári Kommunikáció- és Médiakutató Intézet, igazgató
Fazakas László (1989) – történész, Kolozsvár
Fellinger Károly (1963) – költő, jóka
Gál Sándor (1937) – költő, prózaíró, publicista, a Magyar Művészeti Akadémia tagja, Buzita
Gyarmati György (1951) – történész, az MTA doktora, főigazgató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest
Hódi Sándor (1943) – pszichológus, társadalomkutató, politikus, Zenta
Janox (1973) – író, szerkesztő, Budapest
Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, az MTA külső tagja, Kolozsvár
Kenéz Ferenc (1944) – költő, Budapest
Keserű Katalin (1946) – művészettörténész, professor emeritus, ELTE Művészettörténeti Intézet, Budapest
Lakatos Artúr (1980) – történész, PhD, közgazdász, Kolozsvár
László Szabolcs (1978) – szerkesztő, CEU Press, Budapest
Mák Ferenc (1956) – kritikus, irodalom- és művelődéstörténész, bibliográfus, Zenta
Máté László (1942) – művelődésszervező, közíró, Kassa
Péter Árpád (1981) – kritikus, PhD, egyetemi oktató, BBTE, Kolozsvár
Pétér László (1958) – grafikus, festőművész, művészeti író, tanár, Premontrei Szakkollégium, Zsámbék
Pomogáts Béla (1934) – irodalomtörténész, az MTA doktora, Budapest
Poszler György (1931–2015) – irodalomtörténész
Rigán Lóránd (1980) – filozófiatörténész, PhD, szerkesztő, Korunk, Kolozsvár
Tari István (1953) – prózaíró, politikus, Óbecse
Tőzsér Árpád (1935) – kritikus, műfordító, Pozsony
Tussay Szilárd (1989) – közösségszervező, IKE, European Fellowship of Cristian Youth, szervezési koordinátor, Kolozsvár
Vári Fábián László (1951) – költő, prózaíró, műfordító, a Rákóczi-főiskola tanára, a Magyar Művészeti Akadémia tagja, Beregszász
Zelei Miklós (1948) – író, szociográfus, Budapest

TÁMOGATÓK

„A sokféle szórványhelyzet nem kezelhető egyféle nyelvpolitikával vagy nyelvstratégiával. A nyelvstratégiák nagyon fontosak. Ezek a nyelvészetileg megalapozott nyelvpolitikából és nyelvstratégiából következhetnek. A jogi, nyelvjogi kérdések bár jó szándékúak, de a jelenségek kezelésére nem alkalmasak. Fontos feladat a multietnikus világ sajátos törvényeinek antropológiai feltárása. Számos illúzióval le kell számolni. Például a népek és a nyelvek örökkévalóságának, folyamatosságának illúziójával. Ennek ellenére aligha tagadható, hogy minden egyes nép és nyelv saját maga felelős a saját maga kultúrájáért és nyelvéért. Másra mutogatni felesleges. Ki kell mondani: a magyar nyelv egyértelműen stagnáló, de sok jel mutat arra is, hogy már visszaszoruló fázisban van. Folyamatosan csökken a magyar nyelvet beszélők száma. Ennek egyik oka a csökkenő népszaporulat, de ennél nagyobbra becsüljük a magyar nyelvet elhagyók számát. A magyar nyelv ugyanazt mutatja, mint az európai nyelvek túlnyomó többsége: eredeti beszélőik száma csökken, viszont új beszélők jelennek meg a porondon (nyelvet váltók, bevándorlók). Meglehet, hogy az európai nyelveket nem európaiak viszik majd tovább. És az is meglehet, hogy nem viszik tovább."

(Balázs Géza)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 15010

5 LEI
500 FT

DIASPORA MAGHIARĂ DIN BAZINUL CARPATO-DUNĂREAN

THE HUNGARIAN DIASPORA IN THE CAPATHIAN-DANUBIAN REGION